

ҖҮӨТ - ШКОЛАЫН - ВЕЛӖЧЫСЛӖН УҖАЛАН - БИБЛЮТЕКА

27-22

О Л А - М У - -ТӖӢ МАЛЫГ

СССР-са-ҖӖЗАСЛӖН ШӖРСА-ҖІГА-ЛЕҖАН-ІН
МӖСКУА

1927 ВО.

С. А Г А П О В Л Ё Н
В. КАМЕЊЕТСКІЛӦН
Б. КАШЩЕНКОЛӦН-дА
С. СОКОЛОВЛӦН-дА

З О Л Ё А - М У - -ТӦдМАЛЫС

(ЮНЫЙ ГЕОГРАФ)

Роч-вылыс комиӧн лӧсӧдіс
А. Ч Е У С О В А

Обязательный экземпляр
Республиканской

СССР-Беларусь Республикасынын китепханасына ыга-лезан-ін
МОСКВА — 1927-во

Главлит № 70.073

Книга набрана учениками
Угро-финской группы Школы
наборщиков при Центриздате
и отпечатана на Книжной фаб-
рике Центриздата Народов
Союза ССР. Москва, Шлюзо-
вая наб., 162

Тираж 3.500

№ 826

Мумуртовтас-е-лементјас-јылыө.

Мыјла колө му-чертїтны кужм.

Велөдчысјаслы, піонерјаслы-да, колө зев-бура-
-кужны бөрјыены планјасын да картајасын. Колө
велөдчыны вөчны план лубеј-местаыс асlyд.
Колө кужны дас-план-вылө лїбө карта-вылө чер-
тїтны, шуам көт, екскурсіја-туј (маршрут, ветлыны
кытчөкө гулајтїг-моз, лїбө відласїг-велөдчїг-моз)
да мукөд-тор.

Өнөз мї тајө-уж-вылө зев-на омөла віқөдїм,
егө коланөн лыддылөј. Сөмын војеннеј школаја-
сын велөдөны өдјө да кыз-мыј-верман стөчжыка
план-серјас (наброскї) лубеј-места-вылө вөчавны,
өтілаыс мөдлаө-вужны тујјас (маршрутјас) чер-
тїтны, а колө-кө, і бур-планјас вөчавны, пасјө-
мөн сетчө быдторсө мыјјас емөс сіјө-местаас.
Сеңм планјасыс сесса вөчалөны географїческеј
картајас.

Он-кө дышөдчы, быд-морт вермас лоны ас-
выја-колан мумурталысөн (землемерөн), сөмын
їчөтіка велөдчышт гортад, ачыд, школаө-ветлытөг.
Сеңм-мортыд зев-ыжыд-бур вермас вайны, медеа-
-нын деревнајасын. Сенї-өд бур-план-вөчөмтө да
лучкї-віз-му-мурталөмтө зев вылө пуктөны, ыжыд
ужөн лыддыны. Төдөмыс, он-кө асыд віз-мутө луч-
кї төд, дерт-өд, бур-көзайство лөсөдны он вермы.

Кузта-мурталом.

Віз-му-мурталысы бура колө төдны кузта-мур-
талан муртасјас. Муртавыны колө метріческеј
мерајас он.

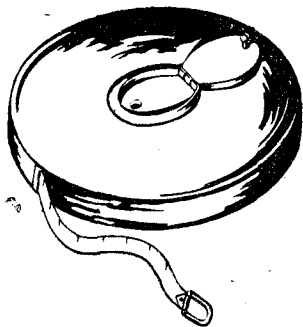
Онi мiјанлы унжыкыссө-на лоө важ-планјас
да картајас-сертi овны да велөдчыны. Сы-вөсна
быдөнлы колө кужны верст, сыв (сажен), фут да
фүјм-лыд-вужөдны метріческеј муртасө. Бур, ескө,
вөлі, сөрсид-кө пыр новлөдлан стөча-арталөм
метріческеј-муртасө-вужөдөм табытса. Љiбө чоры-
да нырјылад щупны, мед некор оз вун, мыј өтi
метрын 3,28 фут, I фүјмын 25,4 мiлiметр. Аршын-
јасөн да вершөкјасөн мумурталысјас i важөн ез
ноксывыны-а, өнiтө, дерт-нын, оз. Ҷикөз колө најөс
шыбытны планјастө-вөчалiгөн.

Метріческеј-муртасјас-вылө-вужөдөм-табытса
гiжөј асланыд мыј-сурө пасјавны нiгаад (запис-
наја кнiжка). Ем-кө школааныд лiбө клубад му-
төдмалан кружок (географiческiј кружок), сещөм
табытсасө колө гiжны ыжыд-гумага-лiст-вылө
да өшөдны лiбө ласкыны өтенө.

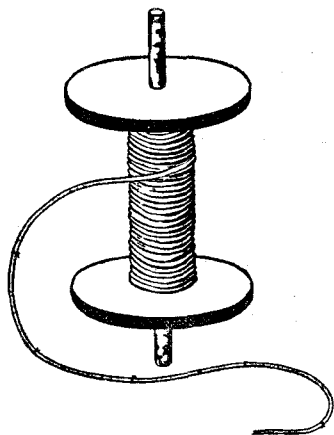
Зев бур төдмавыны өтi-торсаң мөд-торјөз костсө
муртавтөг, куш-сiнмөн вiзөдөмөн, кыз шуасны,
колө велөдны сiнтө муртавыны кузта-паста, ыжда-
-жужда. Сiјө позө велөдчыны быд-гулајтiг. Петан
улыча-вылө лiбө ердө, лiбө вөрө, бостан сiн-вылад
кущөмкө тор (стрөјба-лi кущөмөскө, пу-лi, сурја-
лi, мыр-лi, iз-лi) дај суса-вiзөдөм-бөрын шуан
аслыд: «татысаң сетчөз ветымын восков». Сесса
пыр-жө өтмоза өтыжда-восковөн вослав сетчөз,
төдмав лучкi-ө лоi тенад арталөмыд. Шуөм-лыдтө
да восков-лыдтө гiж нiгаад өтi вiзө. Артав, кымын
восковөн торкөөмыд.

Тази-кө дасые-кымын кызыс-кымын вöчан, торкөмјасыд чинöны. Верман, он-кө дышöдчы, сы-выјаöз сінтö воштыны, пöштi стöч кутас ылі-матitö вiставны.

Медса-бур кузта муртавны лента-рулетка öн. Сijö јуклöма муртасјас-вылö, пасјалöма. Рулеткаыс-кө абу да нöбны-кө сijöс некыс, позö вöчны мöд-нога рулетка — көвјыс, бечеваыс. Быд-метр-костö бечеваö зев зельда көрта-лöны југыд-рöма тесма, лiбö кучик-тор вурыштöны, лiбö јешцö кызкө мы-јöнкö пасјöны. Позö гөрöдјас вöчавны. Медым көв

1. Рулетка.

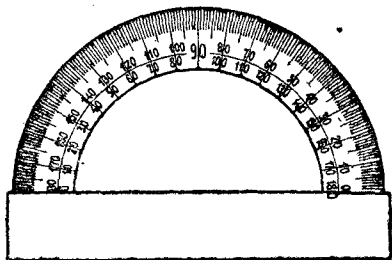
2. Бечева-рулетка. пасјыны. Сесса бостны на-шiыс кузта-сертыс

лiбö бечева-рулетка оз сiсмыны көтасöмла, колö најöс пузöдлыны көнтусвыј-пiын. Позö, дерт, кузтатö муртавны i восковјасöн, мед-кокнi јешцö сijö, да стöчыс оз ло. Сiзи муртавны мед-војдöр колö тöдмавны ассыдвосковтö. Сijö вöчсö со кызi: öтi-местасан öтыждаöн-тувтчалöмөн öтi-вiзöд уна-пöв вöчны со-восковöн. Соыс кытчö тырö,

шөркөддемсө да метрөн і муртавы. Унао лоо — бара пасыны, жүкны со-пелө. Артмас тенад шөркөддем-восков. Пасыны сїјөс аслад мыј-сурө пасыны ңїгаад дај төдны пыр — кымын санҕеіметра аслад восковыд. Гөра-вылө кајїгөн лїбө гөра-вылыс летчїгөн восковыд оз-ңын ло сепсөм: лоо лїбө ыжыджык лїбө ічөтжык шөркөддем-восковыс.

Пелөс-мурталөм.

Медым велөдчыны бура планјас рісујтавы да маршрутјас чертїтны, оз сөмын ков кужөм муртавы планө-сујан-візјаслыс кузтасө, колө велөдчыны стөча-муртавы сїјө-візјас-костыс пелөсјассө да төдмавы, кодарлан-банаөс најө.

3. Транспортїр.

Вїзјас-костын пелөсјас овлөны вескыдөс (кыщ ңолөд-јукөн), щөщыдөс (кыщ ңолөд-јукөныс ыжыджык) да јосөс (кыщ ңолөд-јукөныс ічөтжык). Медым төдмавы пелөс-ыжда стөча, колө муртавы сїјөс транспортїрөн, төдмавы кымын градус. Вескыд пелөсјастө куш-сїнмөн-візөдөмөн төдмалан. Гумага-вылө-рісујтөм-пелөсјас мурталөны градусјасөн-жө, транспортїр-ңыма інструмент өтсөгөн.

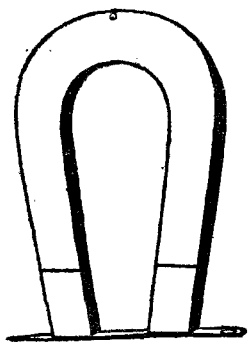
Матка.

Планјастö чертїтны щук колö сїзі, медым вој-
вылыс пыр вöлі план-выліладорын, лунвылыс —
уліладорын, асыввылыс — вескыдладорын, рытив-
вылыс — шујгаладорын.

Med-бур да лöсыд тöдмавны јентас-бокјас
(страны света) м а т к а ö н — компасöн, роч-ног-кö.
Сöмын сїјö оз зев стöча вїстав-а.

Колö бура-тöдмасны маткаöн да велöдчыны
вöдїтчыны сїјөн. дае-матка-нöбтöз бур, ескö, вöлі
аслыд сещöм-код-сö вöчны. Сїјö абу сöкыд дај оз
ло дона, нöшта-нїн кымынöнкö теччöмөн-кö вöчад.

Ас-вöчöм матка-вылö кыскö
колö сузöдны подков-модаа
магнїт, нöбны бумага гырыс-
јем (тунїдöмлан) да был
пробкајас. Быд-јем колö
подков-код-магнїт-помја-
сöн-нїртöмөн јона магнї-
тавны, сесса суцкыны сїјöс
пробкаö — сöмын мед пырыс
петас — дај лезны ваö. Ва
позö бостны лубеј дозјö —
пуö көт сојö, сöмын көртö
оз поз. Магнїта јемыд ваад

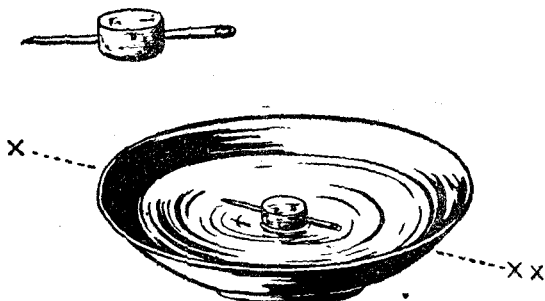

4. Магнїта подков.

öтар-помнас бергöдчас војвывлаң, мöдарнас —
лунвывлаң. Көт-кымын-магнїталöм-јем ен лез ваö,
пыр најö сїзі сувтасны. Сїјö — сещöм-нїн сам налөн.

Сїзкö, магнїта-јемыд öтар-помнас пыр петкöдлö
војвыв, мöдарнас — лунвыв. Тајöс мед-војдöр тöд-
малöмаöс кїтајечјас, зев-нїн важөн. Јевропаын
пондöмаöс тöдны сöмын ХІУ-немсаң, војдöр Ита-
лїјаын, сесса і мукöдлаын.

Нёбём-маткаыд — кляҥыча-вевта ічөтїк, гөгрөс доз. доз-гөгөрас пасјалөма јентас-бокјас: војвыв — С шыпасөн, лунвыв — Ю шыпасөн, асыввыв — В шыпасөн, рытиввыв — З шыпасөн. Нол-јентас-костјасас нөшта-на пасјас емөс: С-В, Ю-В, С-З, Ю-З. (Пасјалөма роч шыпасјасөн: комїад-өд сещөм маткатө ез-на вөчлыны-da).

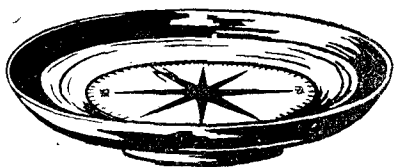
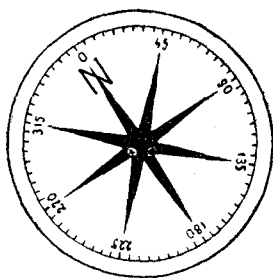

5. Пробкаө-сүјөм-јем да ас-вөчөм-матка.

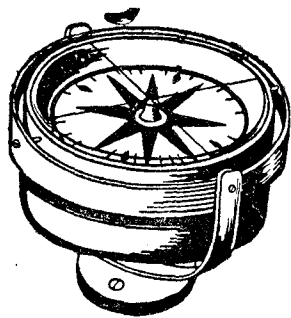
Магҥыта-јем-пыдди доз-шөрас јос-јылын бергалө магҥыта-укладыс (сталыс)-вөчөм нөв (стрелка). Отар-помнас сїјө нөвыс пыр петкөдлө војвыв, мөдарнас — лунвыв. Војывладор-петкөдлан-помсө нөвлыс пыржык мїчөдөны пемыд рөмөн. Мукөдлаас матка-нөвыд оз-зік стөча војыввтө петкөдлы. Бостам Курскеј губерҥја. Сені уналаын муасматын көрт-сіма. Сы-вөсна матка-нөв сетөні ҥекор војыввтө оз вермы стөча петкөдлыны. Сещөм-торкана-інјас шусөны магҥыта-аномалїја-інјасөн, лїбө магҥыта-нөв-торкана-інјасөн.

Ас-вөчөм-маткаөн — магҥыта-јемөн — төдмавны стөчжыка кодарө-бана куцөмкө-тор, төдөмыс, сөкыд. Магҥыта-јем-кынчі јешщө-на мыјјаскө сетчө

колёны. Сы-вёсна пробка-вылө клејітёны кардоныс
 лёбё альлумінііыс-вёчём градусјас-вылө-јуклём
 гёгыл. Доз-пыдёсас
 ласкёны југыд-рёма
 гумага-тор, лёбё віч-
 нётёны. Сіјё вічнё-
 тёмсё лёсёдёны бу-
 рещ сылаң, кодлыс
 мі matkaөн кёсјам
 тёдмавны кодарё-ба-
 на сіјё. Кор магніта-
 -јемыс сувтас, јема
 вічнётёма-костас лоё
 пельёс. Сылыс ыжда-
 сё позё тёдмавны је-
 ма - вічнётёма-костса
 градусјас-серті. Ко-
 дарё-бана куцёмкё
 торјыд, секі мі адзам
 (візёд 5-д сер.-вылө).

6. Градусјаса кардон-гёгыл
 да ас-вёчём морскеј-матка.

7. Настёјашщёј
 морскеј-матка.

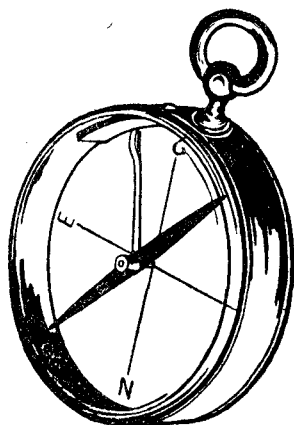
Тащём ас-вёчём-маткаыд нёбём matka модаа-
 -нён, шусё морскеј matkaөн. Быд морскеј судна-вылын
 сіјё ем. Ёні нёшта аеро-
 планјасын, дїріжабльјасын
 сещём-матка-жё вёдїтёны.

Му-мурталан-матка шу-
 ёны буссолён. Сіјё вос-
 са. Нёвјыс сылён куз-јос-
 -јылын, вермё бергавны.

Сізкё, медым тёдмав-
 ны кодарё-бана (кодарлаңё
 нужёдёма) куцёмкё віч,

маткаөн колө стөча төдмавны ыжыдө (кымын градуса) лоө пелөс сїјө-віҕа матка-һөва-костас. Сїјө-градус-лыдсө мумурталысҕас да топографҕас шуоны төдмалантор аҕимутөн. Аҕимут лыдсөһөны војвыв-петкөдлан-һөв-помсаң вескыдладорө (асыв-вывлаң), нул-градуссаң 360-градуссөҕ. 0° да 360° кыкһаныс петкөдлөһөны војвыв.

Воҕын мї вісталім-һын кыҕи велөдчыны стөч-жыка-төдмавны кык-тор-кост сінмөн-віҕөдөмөн.

Өнї бара-жө шуам: колө велөдчыны төдмавны маткаөн аҕимут. Вөчан сїјөс, сесса пыр-жө колө відлыны — ен-ө торксы, лүчкі-ө тенад ариміс. Сы-вөсна, төдмалөм-мысғи кодарө-бана тенад віҕыд, пыр-жө төдмав кодарө-бана лоө сылөн мөдар-помыс. На-костын-кө лоө 180°, тенад арталөмыд, інө, лүчкі, абу торкөөмыд. 180 градусыс-кө унжык лїбө еҕа-жык лоө, вылпөв колө

8. Буссол.
вөчны, торкөөмыд. Лїбө, гапкө, маткаыд торкөөма.

План.

Кор мї пондам кужны вөдїтчыны маткаөн да муртавны пелөсҕас транспортїрөн, почас-һын һөжжөһикөн бостчыны планҕас чертїтавны. Планад колө, медым вөлі петкөдлөма быд віҕылыс стөча кодарө-бана сїјө, куҕтасө, пелөсҕассө на-костыс. План вөчсө со кыҕи. Шуам, колө вөчны мїҗанлы

план велөдчан-вежөсые (класса). Бостам да мур-
талам метрөн кузтасө да пастасө сылые. Сесеа
метрөн-жө мурталам кост өтї-пельөссан ۆзөсөз,
ۆзөс-пастасө, кост пельөссан өшїнөз, өшїн-пас-
тасө, өшїн-костјассө. Метр-лыдсө пасјам гумага-
-вылө. Візөдлам — вежөс-кузтаным мїјан 10-метр,
а гумага листным ічөт. Мыј-жө керны? Кызі
төрөдны сы-ыжда-вежөс гумага-лист-вылө? Медым
мездыены сыые, метр-пыддї мї бостам ічөтжык
муртас, шуам көт — сантїметр. Өнї вежөс-кузта-
ным мїјан быттөкө абу-нын 10-метра, а сөмын
10-сантиметра. Пастаыс 8-сантиметра. 10 да 8-сан-
тїметра-візјас гумага-лист-вылө зев лөсыда тө-
расны. Чертітам сіјө-візјассө гумага-вылө лучкі-
-індөмөн кодарө-бана вежөс (вылын лөө војвыв,
улын — лунвыв, вескыдладорын — асыввыв, шујга-
ладорын — рытиввыв). Сесеа ۆзөстүј да өшїнјас
пасјалам метрсө сантиметрөн-жө вежөмөн. Позас
пасјавны щөщ быд-көлуј вежөсые: үлөс, пызан,
шкап, пач, партајас да мукөдөс, сізі-жө мурта-
лөмөн пельөссан лїбө візсан. Тазі-вөчөмөн, быд-віз
ључкі-гірснїтөмөн і артмас мїјан велөдчанїн-вежөс
планным. Тазі-жө јона-ічөтмөдөмөн позө вөчны
пызан, керка-план, деревна-план, зон кар-план
да мукөд. Чертітөмөн індавын көнї сенї мыј ем.
Сїзкө, планыд лөө војвыв-лөсөдчөмөн гөгөр-
өтмоза јона-ічөтмөдөмөн гумага-вылө візјасөн
чертітөм кушөмкө тор лїбө места, да сізі, медым
сіјө зік збылыс-код вөлі (сөмын, дерт, сы-дінын
јона ічөт-а).

Плантө-вөчїгөн колө зілны, медым віз-костјас,
пельөсјас вөліны стөчөс, стөча петкөдлісны кода-
рө-бана план-вылө-бостан-тор. Шөчїніка овлө

план-вөчигөн ыжда-вөсна план оз төр гумага лїстө
выліө-војывив-вөчөмөн, мөд-ног лоө сїјөс вөчны.
Секі јентас-бокјас планын індалөны. војвылө-
-візөдан-њөвјас.

Масштаб.

Мі возын шуім-нын, план петкөдлө кущөмкө
ін (места), сөмын сїјөс јона-ічөтмөдөмөн. Сїзкө,
медым вөчны кущөмкө-план лїбө дае-план-серті
төдмавны план-вылө-бөстөм-торлые ыждасө, колө
төдны ічөтмөдөм-ыжда, мөдног-кө шуны: колө
төдны, кымын-пөв план-вывса-віз ічөтжык збылыс.
Ічөтмөдан-петкөдлан-ыжда шусө масштабөн.
Мед-бур петкөдлыны масштаб лүчкі јүкөмөн (пра-
вілној дробју), шуам: масштаб $\frac{1}{1.000}$. Тајө лоө:
план-вывса-візјас сурс-пөв жеңыдөс збылыс-ко-
лан-візјасыс.

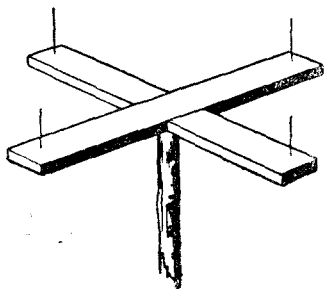
Масштаб позө петкөдлыны і мөд-ног: план-
-улас гіжтөны вескыд-водса-віз, јүклөны сїјөс
чутјасөн лїбө сувтса жеңыдїк візјасөн посні
муртасјас-вылө, пасјөны кущөм-німа ыжыд-мур-
тас-пыддї бөстөма ічөт-муртас. Талцөм масштаб
шусө гіжтаа-масштабөн — ліңејөнејөн. Пет-
көдлөма-кө сїјөс метріческеј муртасјасөн, зев кокні
вуждөны лыда-масштабө, сөмын колө сылыс гіж-
тасө лїбө јүкөмјассө муртавны мілліметрөн. Шуам,
8-мілліметра-гіжта-јүкөн бөстөма 40-метр-пыддї.
Сїзкө, план-вылын 8-мілліметра-ыжда лоө-нын вө-
чөма 40000-мілліметра-ыжда-тор-пыддї. 1-міллі-
метр-інө = 5000 мілліметрлы. Масштаб лоө $\frac{1}{5.000}$
лїбө 1:5000. Гіжтаа-масштабыд-кө петкөдлөма фу-
төн, сывјөн, верстөн, — лыда-масштабө вуждөны

сіјос сөкыджык-нын. Секі масштабней-гіжтатө оз-нын ло мільметрјасөн муртавы, а сұјмөн, лібө нөшта посны-муртасјасөн.

Еккер.

План вөчавны емөс уна-пөлөс інструментјас. Мед-прөстөјыс на-шыс вескыд-пелөсә креста—еккер. Сіјос позө вөчны аслад, сөмын медем пелөсјасыс зік стөчөс вөліны-а, вескыдөс.

Артмө кык тор кресталөмыс. Нольнан крест-помас тувјалөны, көрттув лібө суңқоны булавка лї жем, лібө сувтөдөны шөрөдыс-вожөдөм металыческеј (ыргөн, тсінк лібө алүмініј) плавгөс тор. Сіјө жемјассө лібө вожөдөмјассө (шусө «диоптры»-өн)-кө отла-

9. Еккер.

мөда-мөдыскөд вескыд вічјасөн, најө крестасанінө артмөны стөч вескыд-пелөсјас.

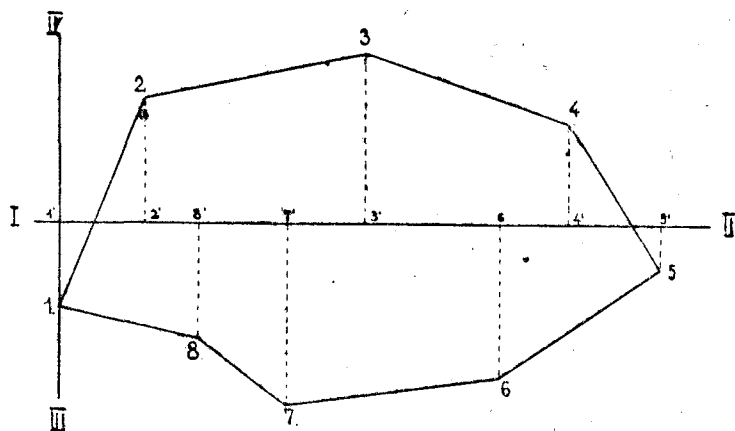
Креста позө вөчны кык пу-завјыс, кардоныс, ноль булавкаыс. Крестасанінсө уліадорөдыс розөдөны. Крестаөн-ужалігөн пысалөны сіјос суңқөм јосө, лібө кујімкокаө лөсөдөны.

Лөсөдчан-кө куңқөмкө-ін план-вылө бостны, мун сетчө крестаөн, бост щөц јос-јыла-бец, пасјас, муртасан-гез, матка, леңејка, кујімпелөсә (треугольнїк) да гумага. Планјас-вөчавны-велөдчїгөн ен ыжыд ін бост, да медем ез зев пелөсөсө сіјө вөв. Воан местаад да војдөр артав, куңқөм масштабөн плантө вөчны, мед, ескө, вајөм-гумага-вылад сіјө төрас-жө.

Ужавны колö со кыжі:

Вojдöр матканад төдмав јентас-бокјас да бед-
јастö-суцкалөмөн пасјы вескыд віз вojвывладор-
саң лунвылө лібö рытиввывсаң асиввылө.

Шуам, план-вылө көсјам бостны уна-пелöса ін:
1-2-3-4-5-6-7-8 (петкөдлөма-тај чертож-вылын).
Пасјасөн петкөдлам бостөм-інті-мунан-вескыд-віз
рытиввывсаң асиввылө — I-II. Тајö-візсö гиреңі-
там асланым гумагаö (бостөм масштаб-серті). Сесса

10. Крестаон-чертітөм уна-пелöса ін.

өтілаö места дорö сувтөдам пас, шуам-көт, 1-ој-
-чутö. Креста сувтөдам пасјөм-вескыд-візö (I—II,
пыр візöд 10-д серп.-вылө), да сіжі, мед сылөн
өті-ленејкасы булавкајас (диоптра)-пыр-візöдігөн
бурещ вöлі öтвестын пасјөм-вескыд-візкөд. Кор
мі сіјö-візöд крестатö пондам вештыны пыр вöзö,
вескалам сещөм-інö, кор пöперöга-ленејкаыс крес-
таыдлөн пондас візöдны вескыда 1-ој-чутын-су-
лалыс пас-вылө. Сіјö-ін мі чертожаным гіжнітөм-

-нын I—II-візё пасјам 1-ој чутён. Пелёса-отсөгөн сы-пыр гірсејтам мөд віз (III—IV), мед I—II-візкөд-крестасёмыс артмас вескыд пелёс. Сесса мурталан-гезјөн мурталам костсё креста-сулаланін-сан 1-ој-чутын-сулалыс пасөз. Сіјё-костсё масштаб-серті пасјам гумага-выланым.

План-сер (наброскіјас)-вөчны војдөр бур таса (клетчатей) гумага-вылө. Быд тас секі позё бостны воэвыв-шусём кымынкө-метр-пыдді (1, 2, 5, 10.)

Шуам, крестасан 1-ој-чутын-сулалыс-пасөз лоі 34 метр. Гумага-выланым III—IV-візөд масштаб-серті 1-ој-чутсан 34-метр-жө мерајтам, пасјам чутён 1. Тајё-чутын план-вылын лоі места-вылыс-вужөдөм 1-ој-чутын-сулалыс пас.

Өні места-вылын пассө выллаө, мөд-чутө веш-там, шуам, 2-ө. Крестаөс I—II-візөд воэө-веш-төмөн 1-ој-чутөс-моз-жө адқам і 2-д-чутөс. Сіјөс воэө-моз-жө, мерајтөмөн, бара план-выланым ву-жөдам. Сесса крестаөс-вештөмөн воэө I—II-візөд корсамө мукөд-чутјассө — 3¹, 4¹, 5¹, 6¹, 7¹, 8¹, кодјас лооны 3, 4, 5, 6, 7, 8-пасјас вестын.

Крестаөн міјанлы лоө корсны сымынчут, кы-мын пелёс план-вылө-бостан-інлөн. Сіјө мі адқам чертожыс.

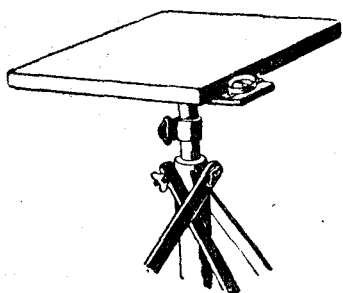
Тајё-ужсө-кө мі вөчам, гумага-вылад лоө-нын места-сер, дорјасыс сылөн. План-вылө-бостан-інад-кө емөс пујас, ізјас, стрөјбајас,—најөс пла-над щөщ колө сүјны. Сүјны сізі-жө, кызі вужө-далім 1-2-3-4-5 да мукөд пасјас. Креста-отсөгөн I—II-візыс корсалам бурещ пу,-із,-стрөјба-вее-са чутјас, мурталам костјассө. Сесса I—II візсан масштаб-серті-мурталөмөн да пелёса-отсөгөн пас-јалам најөс гумага-выланым.

Крестаөн-вөдѣтчыны-велөдчыны јона кокһид: кык-кујимыс-кө сөлөмысжык ужалан сїјөн, пондан кужны боставны план-вылө шөркөддем-ыжда мујас, јөрјас, візјас да мукөд-тор.

Сөмын крестаөн-ужалігөн јона лоө пессыны-а, дыр нұжалө ужалөмыс. Кокһиджыка да өдјөнжык ужыс мунө мензулаөн лібө планшетөн ужалігөн. Велөдчысјаслы да ветлыс-мунысјаслы, кодјаслы мед-щөкыда ковмывлө еујны планө экскурсіја-тујјас, мед-бур ужавны мензулаөн.

Мензулаөн план-вылө-бостөм.

Мензула — латінскеј кыв. Міјан-ног-кө — пы-зан. Кујімкока-вылын (снїмајтчігөн-тај фотографјас вөдїтөны) лөсөдөма ічөтік нольпелөса чертітчан.

11. Мензула.

пөв. Сещөмыс-кө абу, пөв-пыдѣыс позө бостны чорыд кардон лібө важ-һыга корка, а кујімкока-пыдѣыс — улөс, лібө прөстөј јос-пома-бед муө-сащкөмөн.

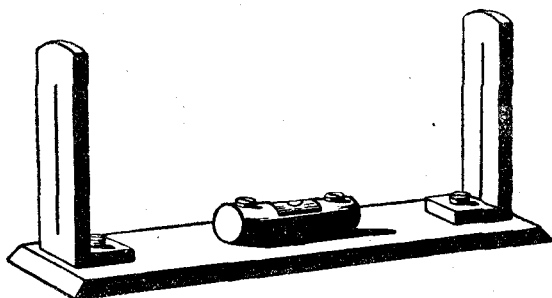
Му муртавыны заводїт-төз мензула-вылө кок-һидіка клејїтчысөө лі-бө кнопкајасөн тувјасөө

топыд-гумага ліст, медем сїјөс чертітөм-бөрын бөр позіс бостны да бос-тігас ез косассы. Колө јешщө лөсөдны стөча-вісталыс куз-һөва-матка — бус-сол, да візірнеј ленејка (алїдада; позө прөстөј ленејка, сөмын мед помјасас булавкајас вөліны-а).

12. Ленејка.

Бур ескө, ҫерт, вөлі пу ленејка-пыҫҫи-кө метал-
лическеј ленејка вермін лөсөдны (теінке), либө
аллүминіјис, либө ыргөныс. да меым ленејка-
-помјасас вөліны ҫиоптрамјас — сувтса вожөдөм-
-плавгөс-торјас. Ленејкаас унжыкысө овло ватыра
ичөтік-доз, меым мензула-пөв лөсөдны вескыда-
-водсөн. Көзид-дырји ва-пыҫҫи бостөны епирт.
ҫиоптрам-вожөдөмө зелтөны жүреі либө еі.

13. Алідада.

Алідадаөн — візірнеј ленејкаөн ужалөмыс, тө-
дөмыс, бурыс унжык: быдтор сійө петкөдлө стөчжы-
ка прөстөј ленејка-дорыс. Алідадаөс көртыс неку-
щөма оз поҫ вөчны: магнѣта-нөв-вылад көртыд вына.

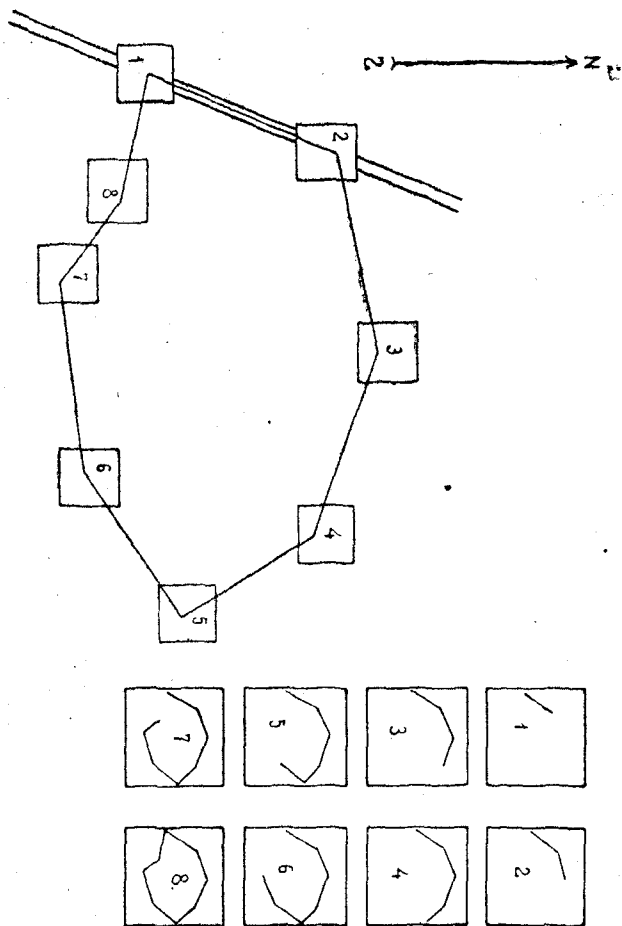
Буссолөс поҫө көртавны мензула-пөв-бердас
либө пуктыны мензула-вылас. Поҫө пөв-бердас
сіндітөконөн клејитны прөстөј, ҫептын-новлөд-
лан-матка.

Кыҫи-жө, ескө, кущөмкө-ін бостны план-вылө
тајө інструментөн?

Петамө ҫеревна сајө. Сені зев чукыл-мукул-
-дорјаса ерд. Колө сійөс бостны план-вылө. Сеті
мунө міртуј — 1 — 2.

1-өй-чүтө сүвтөдөм мензула, а 2-ө-ыстам өтi-
мортөс! 2-метр-кузaa-кымын плага-бед-пасөн.

14. Мензулаон план-выдö-бөггөм уна-пелтöсө-ин.

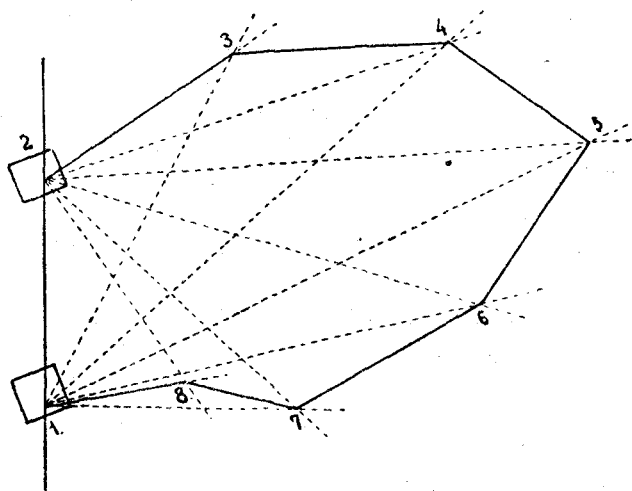

Kod-сурö jортјас рулеткаон лiбö бечеваон мурта-
ласны 1—2 колас да пасјас сетчö сүвтөдаласны,

Видлам, лүчкiö-водса пöв мензулаын. Öтар-бокөн (кодарö буассол көрталöма) сijö-пöвсö лөсöдам воjвылö-банөн. План-вылö-бостан-торным мiжан вескыдладорын, а шуjгаладорас гумага-лыст-вылö пуктам чут, суцкам сетчö булавка. Сijö-чутыс плананым i лоö 1 чүтөн. Җик булавка-бердас öтар-помнас пуктам виҗирнеj ленеjка. Мөдарпомсö сылыс лөсöдам вескыда 2-öд-чут-вылын-сулалыс пас-вылö. Сесса ленеjка-пөлöныс зев jос карандашөн гиреңитам виҗ. Таjö-виҗлөн куҗтаыс лоö бостөм масштаб-серти. Масштаб-кө ми бостим $\frac{1}{1.000}$ (1 мл-ым.= 1 метр.), а 1-чутеаң 2-öҗ, шуам, 118 метр, секi виҗтö лоö бостны 118-мллыметр-куҗа. Та бöрын мензуланымöс 2-d чүтö нуам, а паснымöс 3-d чүтö вештам. Сесса 2-а 3-а кост бара мурталам да ленеjка-пөлөн бара коккидика гиреңитам. Таҗi ми кыщовтам 1 2 3 4 5 6 7 8-ерд-гөгөр да воам 1-j чүтö план дор-виҗасөн-нын. Мензула-вылын-кө планным мiжан ужалиг-чөж пыр вöли стöча воjвылö-бана, стöча-кө лоi мурталöма пассааң пасöҗ колас-јас, 8-чутеаң гиреңитөм виҗ бурещ 1-jö воас, кытчö булавка суцкöма. Огö-кө 1-j чүтö воö, кыткö-инö мiжан ез ло стöча вöчөм. 8-чуттö-нын лоö öтлаалөмөн öтлаавны 1-köd. Сещөм-торсö му-мурталысјас шуöны «невјазкаөн». Кыҗi сыыс мездысны, тани огö висталöj. Сöмын пондам надејтчыны, мыj тi пондад уҗавны бура, термастөг, думајтөмөн вöчны-артавны стöча, — секi некущөм невјазка оз ло.

Мензулаөн уҗавны-велөдчигөн бур бөрја-висталөм-ног уҗавны: мензулаөс да пасјас сувтөд-лыны дорвыв план-вöчан-виҗ быд-чүтö.

Кор ми бура-нын велалам мензулаон вөдитчыны, каҗалам: мензулаон позё вөчны план сijo-жө иные ыд-чутё мензула-сывтөдлытөг, дажө быд-пас-кост муртавтөг. Вөчөё сijo со-кызи. Сывтөдамө мензуланымөс 1-ј чутё, а мукөд-му-пелөсјасө (2 3 4 5 6 7, 8)—пасјас. Места-вылые-вөржөдчывтөг мензула-вылын алыдада-отсөгөн гирејөдламө чутјасөн виҗјас быд чутлаң (15-өд ч., пунктирјас). Сесеа зев стөча мурталөм да масштаб-серти 1—2 виҗнитөм-бөрын мензулаөс сывтөдам 2-чутё. Сесаң алыдада отсөгөн-жө гиреҗитамө виҗјас мукөд-став-пасас.

15. Мензулаон мөд-ногөн-вөчөм сijo-жө-план.

Чертөжыс ми адҗам: 3, 4, 5, 6, 7, 8-чутјас лооны виҗјас крестасанинын. Сізкө, планө ми пыртим квајт чут мензула-вештивтөг, пас-коласјас муртавтөг-да. Пасјаламө сijo-чутјасө, ковтөм-виҗирнеј-виҗјасө

резінкаөн чышкам, ӧтлааламӧ чутјас візӧн,— арт-
мас воґґа-код-жӧ план, кодӧс вӧчим мензула-кыщ-
лӧдлӧмӧн да быд пас-кост мурталӧмӧн.

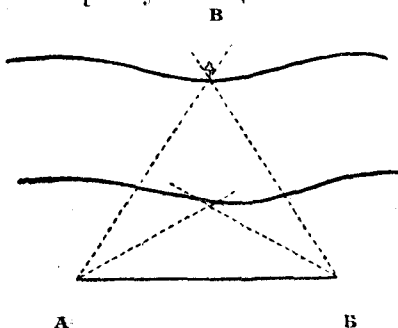
Сібавтӧм-ін-мурталӧм.

Унаыс му-мурталігӧн сурлӧны міјанлы зыбуч
нурјас, јујас, тыјас. Муртавын најӧс восковӧн
ні гезјӧн он вермы, весіг пасјас ӱе кыґі сувтӧдавны.
А муртавын колӧ. Мыј-жӧ секі вӧчны? Кыґі
сещӧм-інјассӧ план-вылӧ бостны? Алі-нӧ сібавтӧм-
іныс ӱе кор плансӧ оз вӧчны?

Вӧчӧны. Нӧшта кокныа.

Бостам сіґ, бытӧкӧ мі зев-паскыд јудорын
сулалам. Ју-пастасӧ колӧ муртавын, а вуґны мӧдла-
пӧлас ӱе мторјӧн. Мыј керны? Секі асладор-берег-
пӧлӧныс корсӧны ыґыд паскыд-купшн, медем
мерајтчыны кокныджык вӧлі, ӱе мтор ез мешајт.

Мӧдлапӧлыс, кытчӧ вуґны ӱе кыґі он вермы,
бостӧны сінмӧн кущӧмкӧ бура-тыдалан тор: пу, із,
мыр, лӧбӧ јешщӧ кущӧмкӧ-тор. Суса-віґӧдӧм-мыстн
ва-паста-вылӧ колӧ
чӧвтны сінтӧ асладор
берегад да корсны
сіјӧн кущӧмкӧ-тор
мӧдлапӧв-ылаыс-жӧ.
Ассаныд сесса сн-
јӧ-торјӧґ ӱужӧдам
віз—А—Б, мурталам
сіјӧс. Мурталан-лы-
дыс сінмӧн-віґӧдӧ-
мӧн сещӧм-жӧ лӧӧ і
мӧдлапӧлӧґ. А да
Б-чутјассан гірснѳтам віґјас мӧдлапӧвсса Б-чутӧ

16. Ју-паста-мурталӧм.

da сылы паныдөн таладор-берегын-сулалыс Г-пасё. АВ да ВВ-крестасёмыс мензула-вылын мөдлапөвс-са В-чутыд сещөм-жө стөча артмас, кызі і Г-чут. В да Г-кост мурталам масштаб-серті, — төдмалам жу-паста.

Сібавтөм-чутјасөс тазі-план-вылө-вајалөм шусө за с е ч к а ө н. Чутјас лооны бурещ мензула-сулалан-інсаһ-нуөдөм-візјас крестасан-шөрө. Колө сөмын, мед чут-төдмалігөн візјас-крестасөмыс пелөсыс ез вөв зев јос. Јона јос пелөсөн стөча арталөм оз артмы.

Мензулаөн мед-өдјө, мед-кокңиа верман бостны план колан-местајасыс. Сы-вөсна ветлыс-мунысјас, мутөдмалысјас, відласысјас (исследователјас) да војеннеј топографјас мензулаөнжык вөдөтчөны. Став географическеј карта мјан лөсөдөма мензулаөн-вөчөм планјасыс.

Кызі туј план-вылө бостөны.

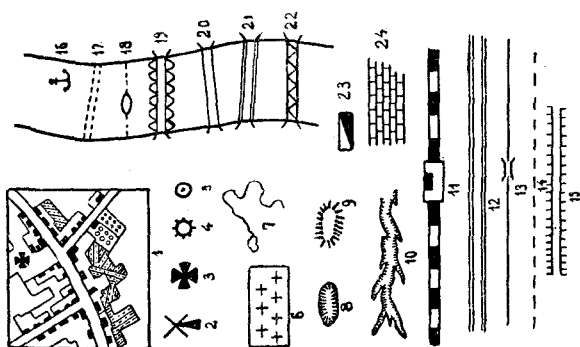
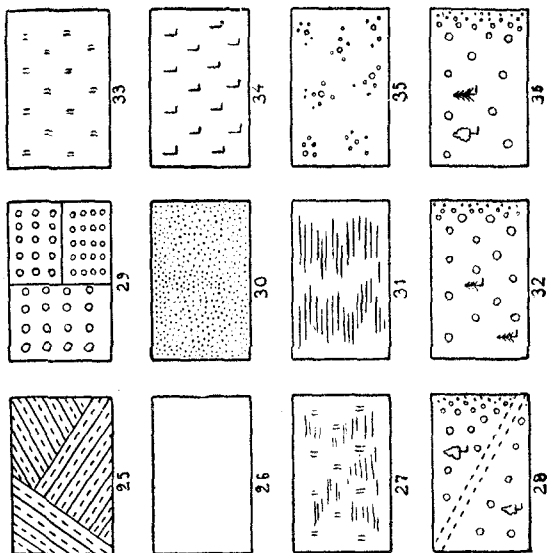
Експедиціја лібө экскурсіја-туј план-вылө-бостігөн оз-һын сіјөс рулеткаөн муртавын да туј-вылас пасјас сувтөдавын. Тырмымөһөн шуоны восковөн мурталөм.

Туж-бокса тыдалан-вывтасінјас, керкајас, пыв-санјас, рынышјас да мукөдтор бостөһоны планө засечкајасөн. Мензулаө лібө прөстөј планшет-папкаө, код-бердө көрталөма matka, пасјалөһоны тужлыс став чукыл-мукылсө. Туж бостөө план-вылө зік-жө сізі, кызі пасјавсөһоны план-вылө места дорјас (гранітсы) мензулаөн-кышчалөмөн (віз. 14-д с.-вылө).

План-зізјөдлөм.

Гортө воөм-мысті карандашөһ-гіжһиталөм сер-вывті нуөдөһоны тушөһ. Течөм-пасјас-пыдди вөчөһоны мыј колө. Гіжалөһоны. Ассө плансө мичөдөһоны уна-

-пӧлӧс акварельней краскаиӧн лӧбӧ луна-пӧлӧс-рӧма карандашӧн.

17. Планяс да картаяс-вӧчавны бӧстӧм (условные) - пасяс.

Бур-план-кӧ кӧсјан вӧчны, колӧ:
1. Став виӧсӧ ужаланинад муртавны стӧча.

2. Kodarö-бана вічыд індыны стöча.

3. Бостны шөркоддем-масштаб: мед ез вöв јона посні ні јона гырыс.

4. Бостны планö лібö маршрутö став сінмö-шыбытчана коланжык-торјассö план-бостан-іныс. Пасјавны да мичöдавны најöс кызі-нын пуктöма планјас, картајас вöчавны.

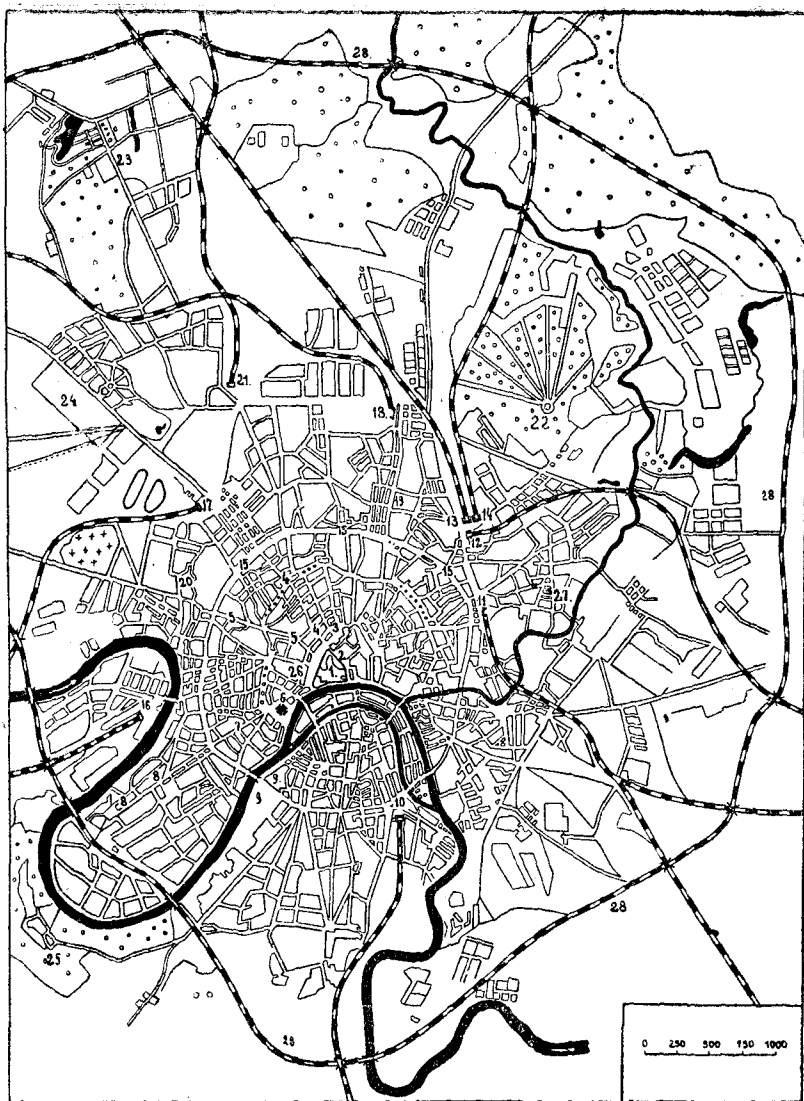
5. Топыд, мича гумага. Мичаа, чістöја-рісујтöм план. Стöча пасјалöм. Лучкі гіжöдјас.

Быд - план-вöчыслы аслыс-сама выл-сікас пасјас оз ков лöсöдны. Планјаслы да картајаслы пасјас важөн -нын лöсöдалöма. Быдлаын сіјö öткод, вöчсö öтмоза. Сы-вöсна сіјö немöвöјја-важ-план-пасјассö колö быдöнлы тöдны да сы-серті і ужавны.

Со-кущöмöс сіјö-пасјасыс (17-d-сер.):

1. Јöz-оланінјас.
2. Тölөн-ужалыс-мелніча.
3. Вічко.
4. Ва-мелніча.
5. Јукмös.
6. Кладбішце.
7. Јоль, поснідік-шорјас-da.
8. Гу, гуран.
9. Кіön-лептöм мылк (курған).
10. Гон (овраг).
11. Кöрттуј, стантсіјаыс-da.
12. Шоссе.
13. Поска-міртуј.
14. Ордым.
15. Нурпос.
16. Прістан.
17. Ујöмөн-вужалан-ін.

-
-
18. Перевоз.
 19. Вөлөн-вужалан-пур-пос ва-вылын (плаву-
чіі мост).
 20. Ва-вомён выліті пу-пос (деревјанныј мост).
 21. Каменнеј-пос.
 22. Көрт-пос.
 23. Шахта (му-пыщкын-ужалан-ін).
 24. Торф да руда-перјан-інму-вылые.
 25. Градјөр.
 26. Му (папиҥа).
 27. Ңурвыв-візјас.
 28. Корја-вөр, прөсека.
 29. Плода-пу да вотöса-кустјаса сад.
 30. Лыа.
 31. Ңур.
 32. Козја (хвојныј)-вөр.
 33. Ојдлытөм віз.
 34. Керас.
 35. Кустјас.
 36. Сора-вөр: корја да лыска.
-

18. Мoсква-кар-план.

Географическеј карта да сы-куџа лыџдыгџм.

План-куџа-лыџдыгџм.

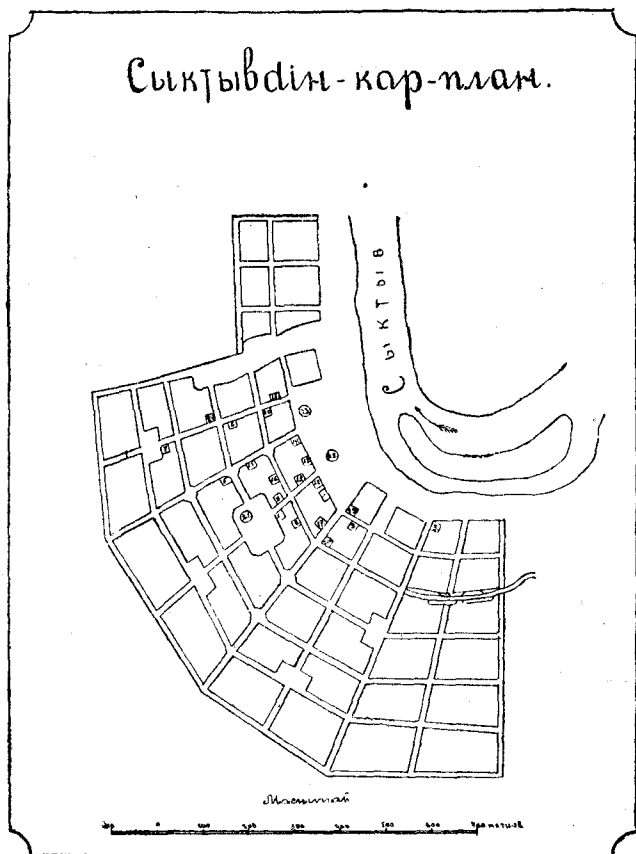
Мі өні төдәм-нын кыџи ічөтөк-мушпаст боетны план-вылө. Ас-вөчөм-прөстөј-інструментјасөн ас-кіөн-вөчөм-план мед-бура висталас мыџ сїјө планыс лөө. „Настөјашщөј“ планјасыд, шуам, Мөскуа-кар, Сыктывдін-кар-планјас җик-жө сїџи вөчөма, кыџи і ми ічөтөк-местајасыс вөчм план. Сөмын „настө-јашщөј“ - план-вөчалысјасыд јона-велөдчөм - јөз-нын. Инструментјасыс налөн бурөс, стөчөс, сөмын јона дөнаөс-а. План-вөчигөн најө нөмтор оз колны планө-сүјтөг. Ужалөны, кыџи колө ужавны індөдјас-сөрті, пукталөны ставјөзөн-бөстөм (условнөј) пас-јас да м. т.

Кодкө-кө коркө нөкөсылө планөн: бөстөс план-вылө кушөмкө-места, чертөтөс сїјөс гумага-вылө, мичөдөс уна-пөлөс рөмөн, — сїјө зөв кокнөа да окөта-пырыс пондас бөрјөсөны быд-планын. Бытө кодкө тојлыны пондас сїјөс: „лыџды-пө, лыџды, төд-мав мыџ сені ем“.

Мөскуа да Сыктывдін-кар-планјас.

Со-мїјан-сін-воҗын Мөскуа да Сыктывдін-кар-планјас. Мөскуа-планас Мөскуаыс ставнас. Бытөкө зөв вылысаң вөҗөдәм ми сы-вылө. Став пелөсыс вөҗјас-көстас план-вылын җик-жө сөщөмөс,

кущомөс і карас сіјө-жө віҗас (паскыд да векнї
улічајас да мукөд)-костын. Віҗ-куҗтајассө жең-
һаммөдөма гөгөр өтмөз.

19. Сыктывдін-кар-план.

Сыктывдін-кар-план-вылын сіҗі-жө, став улічаыс
төдчө. Лыдпасөн пасјөма со-кущом-учреждөң-һејас:

-
-
1. Комі-Автономіјаа Областувса-Ісполнѣтель-
неј-Комітет — Обісполком.
 2. Комі-Областувса Партіја-Комітет — Обком.
 3. Војтырѳс-Велѳдан-Јукѳд — Обоно.
 4. Педтекнѣкум П. Т.
 5. Сѳвет-партіја - ужѳ - велѳдан-ін — Совпарт-
школа.
 6. Ыжыд-Школа
 7. Семілетка.
 8. Ремесленнеј школа.
 9. І-ја ічѳт-школа.
 10. 2-д ічѳт-школа.
 11. Комі-література - лѳсѳдан-ін — Комі Ізда-
тельство.
 12. Комі - нѣга - лѳсѳдан - інлѳн гіжѳд - лічка-
лан-ін — Тіпографіја.
 13. Музеј.
 14. Тсентральнеј бібліотека.
 15. Болнѣча.
 16. Јѳпо (уліас, выліас Фінанс Јукѳд).
 17. Кооператсіјалѳн Комі-Областувса Сојуз —
Обсојуз.
 18. Ужалыс-јѳзлы Сѳм-чѳжан Государственнеј
Касса — Государственнаја Трудово-сбе-
регательнаја Касса.
 19. Театр.
 20. Каланча.
 21. Краснаја плошцаѳ (пасјѳмінас — Братскаја
могіла).
 22. Народнаја плошцаѳ.
 23. Сад.
 24. Областувса - Профсојузјаслѳн Сѳвет — Об-
профсовет.

Быд-планын выліладорыс стöч војвылö-бана. Бостам план лібö карта кущöмкö-карлыс, сиктлыс, ðеревналыс. Маткаөн лöсöдам вылі-помсö стöч вој-вывлаң. Уліча-ным-серті (карјасад улічајасыд уна) план-вылыс корсам чут, көні мі сулалам, да сущкам сетчö булавка. Öні мі вермам віставны, кущöм улічајас, кодлөн керкајас, пывсанјас, рынышјас, мујас, вічјас міяныс војвылын (міјан-воңын), лунвылын (мышкын), асыввылын (вескыдладорын), рытиввылын (шужаладорын). Кор пондам кужны тöдмавыны таңі кодарö-бана кущöмкö тор, пондам кужны віставны план-вылыс кодарлаң (кущöм јентас-бокö) мунö туј, візувтö ју, кодарö-бана керка.

Јуасанјас. Мыјкö уңжыктор јуасны план-јылыс.

План-серті кост-мурталöм.

Колö велöдчыны муртавыны кост планјас да картајас-серті. Сы-вöсна зев бура колö тöдны масштаб (вічöдлы 12-д-лыстö). Масштаб пасјысöö быд-планын, быд-географіческеј-картаын. Масштаб-кö планын лібö картаын абу, сіјö зев омöл.

Планјас да маршрутјас-вöчалігөн — мурталігас да чертітігас — колö вöдичыны метріческеј муртасјасөн: кокніджык сіјö. Öнöч-вöчöм-планјас, картајас міјан ðујмөвеј масштабаöс-на: індöма кымын сыв, верст лібö міл öті ðујмын. Лöсыд, ескö, вöлі, сетчö-кö щöц пасјöма і лыда-масштаб — лүчки јүкөм (правілнаја дроб). Сек, ескö, мі зев кокніа костјастö арталім метріческеј муртасјасөн (вічöд віст „Мензупаөн план-вылö-бостөм“ 16-öд лыстбо-кын). Лыда масштаб-кö абу пасјöма, колö сіјöс корены: лїңеј- нејсö вужöдны метріческејö.

Өнөз мијан пыр-на со-кущом масштабасон ужаломасе. План-жылыс-кө шуам вөлі мыј масштаб-ыс-сылон 25, 50, 100, 200, 250-сыва, сiјө лоо: өтi-џумын карта-вылын 25, 50, 100, 200, 250-сыв. Картајас мијан емөс: өтi-верстаа, кык-верстаа, кујим-верстаа, дас-верстаа, ылам-верстаа, со-верстаа. Сiјө лоо: өтi-џумын масштабас 1, 2, 3, 10, 40, 100-верст.

Сыктывдин-кар-план-серти арталамө куштајас, сесса висталам: 1) кушо лоо мед-кушныс, мед-жеңыдыныс; 2) паскыдо — мед-паскыдыныс, мед-векныныс; 3) кушо мед-куш улычаыс, мед-жеңыдыс; 4) ыжыдо лоо кост каршорсан кар-помоз; 5) кушао пукало карса-сад; 6) кушао кар-полон жу визувто, пастасо сылыс; 7) ылыно школсан кар-шор, кар-пом, болныча, исполком.

План-вылыс - плөшцад-мурталом.

Өнөз ми пыр-на видлалим кушта-мурталом. План-серти — ем-кө масштаб — позө тодмавын i плөшцад. Војдор жуаламө ассыным, кымын-пөв-жө план-вывса-кар ичот настөјашцеј-карыс. Шуам, план-лон масштабыс $\frac{1}{21000}$ (сантiметрын 210 метр, џумын 250 сыв.). Та-серти позө-ө шуны, мыј мијан план-вывса-карным настөјашцеј карыс ичот 21000-пөв? — Оз, дерт. $\frac{1}{21000}$ масштабид-од сiјө лынејнеј. Тащом-плансө-кө волсалам өтi-вiчө дорвыс 21.000 штука, сiјон мијан карыд оз-на тупкыс. Сөмын план-лыст-паста векныдык-туј кар-куша нужалас. Медым карсө ставнас тупкыны, тащом планыд ковмас $21.000 \times 21.000 = 441.000.000$ -лыст.

Масштабсö - кө кык-пöв гыреöдам да $\frac{1}{21000}$ пыдди-кө $\frac{1}{10500}$ вöчам,—планыд секи кык-лыст-
-вылад оз тор, ковмас ноль лыст. 10-пöв-кө масштаб
ыждöдам,—план-лыстыд оз 10-пöв ыжды, а со-
-пöв. Möдарö, 10-пöв-кө ичöтмöдам масштабтö, план-
-вылад со-пöв-ичöт гумага ковмас.

Вескыд-нольпельöсалөн ыжда (площад) артмö
бокжассö мöда-мöд-вылас дорвыв öктöмыс: $AB \times$
 $\times BV \times BG \times GA$. Кујимпельöсалөн ыжда лоö подув-
сö жужда-вылас öктöм-жын: $AB \times AB: 2$. Сы-вöсна,
медым тöдмавны план-ыжда, колö плансö жүклыны
вескыд - нольпельöсаяс да кујимпельöсаяс-вылö.
Зильны вöчны најöс гырыежыка. Сесса масштаб-
-серти квадрата мильметрјас план-вылыс вужд-
ны квадрата метрјасö. Масштаб-кө $\frac{1}{21000}$, миль-
метр = 21 метрлы, секи I-кв.-мильм. лоö $21 \times 21 =$
 $= 441$ кв. метр. Сизкө, 1000-квдр.-м.-планö төрö
441.000-кв.-метра места. Медым велавны тöдмавны
план-ыждајас, план-серти арталöј: школа-јöртö,
садтö, нардом-возса-плöщадтö, исполком öград-
тö, кујјöртö да мукöдöс.

План-вылыс жужда-мурталöм.

Бур-планјас да картајас-вылыс кузта-паста да
ыжда-мурталöм-кынзi позö щöщ муртавны жужда,
индыны јонаö-крутöс гöрајас, берегјас. Карта-вылö
увтас-вывтас-инјас, мöд-ног-кө шуны чужöм—
релјеф-пасјöм зев бур, зев колантор. Сijö-кө
оз ло, он i кут тöдны кушöм-места рiсујтöма:
гöраöс-ö, шылыдöс-ö, гуранаöс-ö, тујјас сенi ку-
шöмöс. Места-чужöмтö-петкöдлытöм-картаыд код-
-сурö-јöзлы зев омöл, шуам: војеннејјаслы, ветлыс-

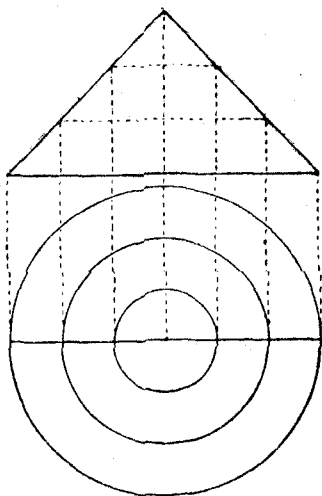
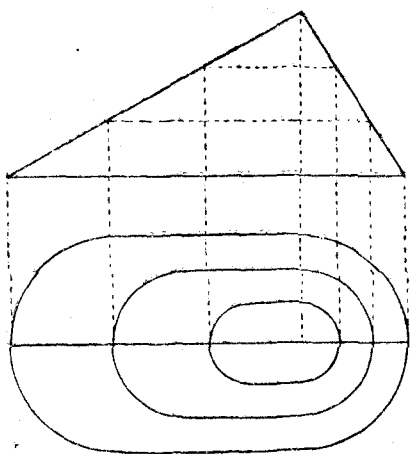
-мунысјаслы. Мунасны-мунасны најö да друг зев
жужыд крут-гöраö мыщасасны, лібö ыжыд жужыд
сортасö (ушщельлеö) воасны,— мунны воэö не-
кытчö.

Гырыс-кар-планјас медеасö лөсөдöма мед он
вош сетчö, мед кокніджык вöлі корены сетыс улі-
чајас. Сещöм-планын места-чужöмсö — рельефсö
озжык петкөдлыны.

Сы-вöсна, колö-кö тенид төдмасны места-чу-
жөмөн, колö бостны топографическеј-план лібö
карта. Места-чужөм план-вылö-пасјөм оз сöмын
местасö-төдмалөм-куза ков, колö јешщö і мөд-
торла: сытөг вывтасінјасын лїңејнеј мурталөм-
јас масштаб-серті оз стöчöс лоны. Планыд-өд,
шуім-нын мї возын, петкөдлö кущөмкө-места быт-
төкө кысаңкө зев вылысаң вескыда. Шуам, мїјан
план-вылын ем кущөмкө зев жужыд, 100-метр-
-жуждаа тор — радио-стантсїја мачта. Кызі сїјö лоö
рісујтöма план-вылын? — Чутөн. Норовтыштны-кө
сїјös? Јешщö јонжыка норовтны? Җікөз пөрөдны,
водтөдны му-вылас, секі кызі? — Секі кузтаыс пыр
јонжыка да јонжыка кутас төдчыны, сесса водсасö
вермам-нын масштаб-серті муртавыны. Сїз-жө крут-
-гöра-бокса тујјас. Кымын крут гөра, сымын жеңыд
сені туј карта-вылын. Медым төдмавыны стöч туј-
лыс-кузтасö, колö төдны јона-ö крут гөраыс, чојыс.

Места-чужөм карта-вылö петкөдлöны уна-ногөн:
море-веркөссан (море уровень) мурталöны метрөн,
футөн, сывјөн да мукөд-муртасјасөн вывлаң лібö
увлаң, пасјöны чутјасөн да лыдпасөн; візјөдлöны
начводса-куз-візјасөн (горизонталі) да поснїдік
јона-жеңыд візјасөн (штрїковка); тушујтöны —
тыртöны местасö карандашөн-рісујтөмөн; мичөдöны

уна-пөлөс-рөмөн, петкөдлөны вужөрөн (светотеню).
 Медса-јона места-чужом петкөдлөны начводса-куз
 виҗасөн да вөснөдк жеңид-виҗасөн. Сіҗсө-вөчө-
 мөн мед-стөча артмө.

20. Выліас өтжүда кык поткөдөм-чөјјас. Өтіыслөн
 бокјасыс өткөдөс ңывк-серҗыс, мөдыслөн абу:
 өті-бокыс крутжык, мөдыс ңывк. Уліас сіјө-жө
 чөјјаслөн горизонталјасөн (өтжүда-виҗасөн)-вө-
 чөм-план.

Начводса-куз-виҗас план-вылын өтлаалөны
 кысаңкө-өтвылаын-сулалыс став чутсө. Сіјө «кы-
 саңкө»-пыдҗыс унжыкысө бөстөны ва-веркөс.
 Гырые-картајас-вөчөгөн пыржык море-веркөс.

Начводса-куз-виѣјас-костын коласјасыс пыр-
жык օтыждаօе (1,2,5,10,20,50,100-метр лѣбօ сыв),
мѣста-сертѣ да карта-масштаб-сертѣ. Шылыдѣнја-
сын сешѡм-виѣјасыд нѡтѣ абу. Вывтасаѣнјасын уна.
Крут-бока вывтасаѣнјасын јешѡ օ уна, мօда-мօд-
саңыс матынօе. Мед-уна уна-сѣра-чужօма-ѣнјасын,
օтарօ-мօдарօ банаօе најօ. Сенѣ најօ ѣ куза-жеңы-
данас јона јансалօны, поскօсօны бытѣкօ. Сօмын,
ѣерт, костыс на-костын пыр օтыжда, пыр օтвы-
лаынօе мօда-мօдсаңыс. Карта-вылыс-кօ мѣ адзам
туј, кодօс верст-куза-коласын кресталօма нօл
начводса-виѣօн да виѣыс-виѣօз 4-метра-коласјас
колалօма, мѣ секѣ пондам тօдны: мѣјан верст-
-вылօ воօ 4-пос 4-метра-коласјасօн,— ставыс
16 метр. Сѣјօ-жօ карта-вылын-кօ слуда (гօра)-
-бокѣ мօда-мօдсаңыс матын кујлօны 10-начводса
куз-виѣјас, слуда-бокыс, ѣнօ, зев крут, слуда-жуж-
даыс 40 метр. Масштаб-сертѣ-кօ торјօдам тајօ
послыс подувсօ да жуждасօ, гумага-вылօ вермам
лօсօдны крут-сертѣыс пелօс да муртавын сѣјօс
градусօн. Кар-планјас-вылыс, картајасыс — емօс-
-кօ сен начводса-куз-виѣјас — пыр позօ корены
вывтаса-увтаса-ѣнјас, крут да алкօс слуда-бок-
јас; тօдмавын слуда-жуждајас да слуда-бок
пօлѣнјас.

Карта-вылօ начводса-виѣјасօн петкօдлօны, мыј
му-чужօм абу шылыд, а поскօс. Сօмын сѣјօ абу-на
тырмымօн, сы-сертѣ он-на вермы вѣставны кօнѣ
кушѡм-слуда, слуда-бокјас. Сы-вօсна картаыд
јешѡ штрѣкујтчօ: слуда-бокјассօ пօкат-ногыс
виѣјօдлօны зев вօснѣѣк виѣјасօн. Кымын слуда-
-бокыс крут, сымын виѣыс (штрѣкыс) кыз да матын
мօда-мօд-ѣнас, немыджык-рօма петօ карта-вылօ.

Штрікујтчыны велөдчыны нарочно школајас емөс. Сени індалоны мыј-вылаын кущөма-штрікујтны: пемыджыка алі југыджыка. Кымыные візнитны өті дујмын, кызаө, кущөм-коласјасөн,— ставсө сіјө важөн-нын стөча-лөсөдөма. Тащөм-картатө-відла-лігөн быттөнкө адзан вылісан-јүрдөдөм рельеф.

Стөча, мічаа-візјөдлыны начводса-куз-візјас, медеа-нын штріковка, зев сөкыд. Содө зев нөжјө: уна-лун-вој колө пуктыны сы-вылө. Сы-вөсна дон-төмжык да поснјжык картајастө оз штрікујтны, прөста тушујтны: крутжык слуда-бокјас пемыджыка, алкөсјасөс југыджыка. Мукөд-дырјіе крас-каөн мічөдөны, сөмын мед візөдігас быттө вужөр-жө уеө: пемыд-рөмсаң пыр јүрдөдөчыны. Важ велөдчан картајасад да атласјасад му-чужөмтө кокня-вөчөм-штріковкаөн да краскајасөн петкөдлөма. Увтасінјас мічөдөма нузвіж-рөма (челонеј) краскаөн. Выв-тасінјас — јежыдөн лібө віжөват-рөмаөн (жолтова-теј). Кымын вылын места, сымын мічөдөмыс сук-жык, пемыджык. Зев-нын-жужыд-інјас, кытые оз быравлы лым, јежыдөн-жө рісујтөма. Öні велөдчан-выл-картајас медеасө вөчалоны југыдсаң вужөрөн (светотөңју). Муыс ставнае өті-пөлөс руд-рөма. Вывтасінјас — быттөкө најөс отар-боксаңыс мы-јөнкө јүрдөдөны (унжыкыс рытив-војла-дор карта-пельөссаңыс).

Бостөм (условныје)-пасјас да рөмјас.

Öні мі кузам-нын бөрјыены планын: кузам план-серті лібө план-вылые мыјкө корены; төдам мыј лөө масштаб, кызі петкөдчысө места-чужөм (рельеф). Јешцө өті сінмө-шыбытчана-тор ем кар-таын: откод-рөма краска да пасјас. Ва (море

курја, ты, ју) карта-вылын петкөдчысө пыр кельд-
 -лөз рөмөн, жужыдынјас — лөзөн. Увтасінјас му-
 -вылын мічөдөма нуз
 -виж-рөма - краскаөн,
 слудјас — коричне-
 вејөн. Жужыд-слу-
 дајас јона-пемыд-рө-
 маөе, лапкыдјас—ју-
 гыджыкөе. Картајас-
 тө краскајаснад мі-
 чөдөны аслыс-пөлөс
 самөн, оз серпасјас-
 моз. Картајас-вы-
 лын емөе јешцө өт-
 код-пасјас. Керкајас,
 јукмөсјас, посјас,
 нурјас, вөр, — ста-
 выслөн тајөјаслөн
 аслыс - полөс пас,
 быд-картаын өткод. Картајас-видлалігөн суеа колө
 вижөдны пасјас-вылө, төдны — мыј сіјө петкөдлө.
 (Виқ. 17-d-сер.).

21. Чужом (маска) рельеф.

План, карта-да.

Өнөз мі пыр-на сорнїтім план да карта-јылыс.
 Карта артмө уна-планыс. Карта-вөчїгөн планјас-
 -вылыс, масштаб-їчөтмөдөмла, уна-тор вошөны, оз
 вескавны карта-вылө, шуам: шорјас, поснїдїк тыјас,
 курјас, ју-чукылјас, поснїдїк сонјас да уна-на
 мукөдтор. Кар-планын став-улычаыс сїнвоғаным,
 а карта-вылө сіјө-карыс сөмын чутөн лібө ічөтік
 гөгылөн вескалө. Сөрт-нын сїзнад некущөм улыча
 ны немтор оз кут тыдавны.

Карта да план өткөдөсө абу? Мыжон абу өткөдөсө?

Градусней тыв.

Карта да план абу өткөдөсө. Сижө казалан перво-
ые на-вылө-виждлөмөн. Планлөн масштабыс ыжыд-
жык карта-масштабыс, бостөминьс унжык-тор
еуёма сетчө. Планын абуөсө нй меридиан нй парал-
лельяс (та-жылыс еорниьс лоө воэын). Планын
быд-чутлөн воэыв лоө вылын, луныв улын. Кар-
таыд, кымын ичөтжык масштаба, сымын унжык
места петкөдлө, сөмын местажысы уна-тор сетчө
оз-нын вескавын. Мукөд өтй-лйста-картаө став муыс
й ваыс муывысыс төрөма, мукөдас — эон-му жүкөдяс
(частй света). Быд-картаын емөс виэяс воэывсаң
лунвылө — меридианяс, да асыввысаң ытыв-
вылө — параллельяс. Тажө-виэяс-сертй төдма-
лөны карта-вылыс кытй-кодарын да кодарө-бана.

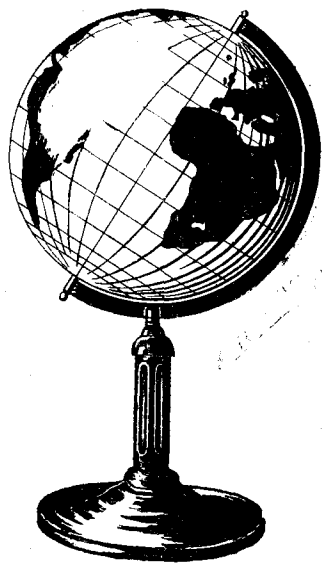
Картаыд планыс мед-жонасө тажө-виэяснас й жан-
салө. Виэяс-крестасөмыс артмө тыв-код, шусө
градусней-тывөн. Градусней-тыв петкөдлө, мы
муыд збылыс сар-код. План-вылө-бостигөн да план
чертитигөн ичөтйк-му-местаыс му-мылкжыштөмсө
пысдй оз пуктыны. Сы-вөсна ыжыд не-сйэи-артмөм
(өшибка) оз ло. Картатө-вөчигөн сйэи оз-нын поз-
ыр лоө төдвылад кутны, мыж муыд сар-код, мылкжа
вылыса.

Мутө стөча верман петкөдлыны сөмын ыжыд
сар-кодөн, шусө географическей глобусөн.

Глобус.

Географическей глобус быттөкө ичөтйк мусар.
Зев посидйк-муртас-масштабөн рисуйтөма сетчө
став мусө, васө, жуэыд-слудаэассө да мукөдөс.

Візöдламö буржыка глобус-вылые градуснеј тыв. Мед-војдөр мi казалам, глобус бергалö металлыс-вöчöм чöрс-гөгөр. Чöрсыс сiјö мусар-пырыс шөрöдыс мунö. Öтар-помыс војвылö петö, шу-сö војвыв-мучöрспомөн — северный полус; мöдa-рыс — лунвылö, шу-сö лун-выв-мучöрспомөн — јуж-ный полус. Збылсö, дерт, мусар-пыр некущöм чöрс оз мун, абу сiјö рожа. А мучöрспомјас емöс. Му-чöрспомјасөн шу-сöны бостöм-кык-чут, öтар-мö-дар промыс. Сiјö-чут-гөгө-рыс i бергалö муыд. Чöрс-нас мi шуам сöмын ас-дүмөн-нуöдöм-вiз öтар мучöрспомсаң мöдар-му-чöрспомöз. Му-бергалö-мыс ас-гөгөрыс (дүрпоп-моз чöрс-гөгөрыс) мувы-лын лö лун да вој (суткi).

22. Глобус.

Кодар-бокнас му шондiланö бергöдчас, сенi лö лун, мöдaрас вој.

Тајö географическеј мучöрспомјас — војвывса да лунвывса — панас-чутјас кыны глобус-вылö гра-дуснеј тыв. Öтар-мучöрспомсаң мöд-мучöрспомöз, мöд-ног-кö шуны, војвывсаң лунвылö глобус-вылын гiрсөиталöма вiзјас, лун шөр вiзјасөн шу-сöны (меридианјасөн). Сiјö сы-вöсна, мыј му-бергалi-гөн вiз-кужаас луншөркад öтi-кадын овлö, кор вiзыс бурещ шондiлаңын.

Глобус-шөрөд, օтылаті օтар-мөдар-мучօрспом-
јассан, мунօ налы-вомօна віз, шусօ мушօрві-
зօн — экваторօн. Мушօрвіз креставлօ луншօрвіз-
јасօс вескыд пельօсօн, јукօ мусар օтыжда-кык-
-пельօ: војвыв да лунвыв мусаржынјасօ. Мушօрвіз-
сан, пыр-օтылаті-сысан, кыкнанладорօдыс мунօны
мукօд-візјас, шусօны параллельјасօн. Најօ
мунօны бытօ рывывывсан асыввылօ.

Мутօдмалан-кузта, мутօдмалан-паста-да.

Быд кыщ (окружность) јукօ 360-градус-вылօ
(360°), градус — 60-минут-вылօ (60'), минут — 60
секунд-вылօ (60"). Мушօрвіз сіз-жօ градусјас-вылօ
јукօ. Быд градус-чутօд мунօ луншօрвіз. Лун-
шօрвіз (сіјօ-օд кыщ-жօ) ачыс бара јукօ гра-
дусјас-вылօ. Градус-чутјасօдыс мунօны парал-
лельјас. Луншօрвіз да параллельјас-крестасօмыс
артмօ градуснеј тыв.

Тօдам-кօ мі стօча му-ыжда, вермам тօдмавы
градус-ыжда мушօрвізлыс да луншօрвізлыс. Сізкօ,
градуснеј-тив вермас лоны масштабօн глобус-
-вылыс да карта-вылыс мерајтігօн. Муыд абу зик
лучкі гօгрօс-сар-код: мучօрспомјасыс неуна бытօ
топалыштօмаօс. Сы-вօсна мушօрвіз (40.076 км.)
неуна кузжык тыр-луншօрвізыс (40.007 км.). Сіјօ
топалыштօмысла-жօ луншօрвіз абу зик-лучкі-кыщ.
Сы-вօсна градус-ыждаыс-сылօн мучօрспомсан лун-
шօрвізлан неуна содыштօ. Мутօ-кօ лыдыны
лучкі-сарօн, 1°-ын лоօ 111,2 км.. Збылсօ-жօ му-
шօрвізын 1°-ын 111,3 км.. Луншօрвізын мушօрвіз-
-бердын 1°-ын 110,6 км., а мучօрспомланын 1°-ын
111,7 км.. Мушօрвізօд му-пօперечнык (диаметр)

12.753 км., а мучөрспомјасөд (му-чөрс) сөмын
12.713 км..

Сіңкө, градуснеј тыв-серті мі кокнідҗыка вер-
мам корены карта-вылыс да глобус-вылыс мыј
колө міјанлы, індыны кодарө-бана сіјө да артавны
коласјас. Медса јона градуснеј тыв-колө
ставмупастаыс быд-чут-көні төдмавны;
сің-жө глобус-вылыс, карта-вылыс. Сы-вөсна колө
вөчны сөмын кык-мурталөм: төдмавны кымын
градус чутөз мушөрвіҗсаң да мед-воҗза лун-
шөрвіҗсаң. Мушөрвіҗсаң чутөз костыс шүсө
мутөдмалан-пастаөн (географіческаја
шірота), луншөрвіҗсаң — мутөдмалан
куҗтаөн (географіческаја долгота).

Мутөдмалан-паста артавсө луншөрвіҗөд мушөр-
віҗсаң мучөрспомјасөз, војвывлаң да лунвывлаң.
Шүсө — војвыв да лунвыв мутөдмалан-пастаөн
(С.Ш. да Ю.Ш.). Мушөрвіҗын лоө 0°. Мушөрвіҗ-
саң мучөрспомјасөз костыс кыщ-нолөд-јукөн — 90°.
Сіңкө, мутөдмалан-паста 90°-ыс паскыд оз вермы
лоны.

Мушөрвіҗ кык-мучөрспом-костын сөмын өті.
Луншөрвіҗ зөв уна, көт кымынөс пасјы. Кызі-нө
ескө сесса луншөрвіҗсаң местасө корены? Кодөс
на-шыс мед-воҗзанаң лыдҗыны? — Сы-јылыс лө-
сөдчисны ставмупаста-олыс со кызі: мед-воҗза
луншөрвіҗөн шүисны лыдҗыны Лондон-кар-пыр
(Англијаын столітса)-мунан-луншөрвіҗ. Стоҗжы-
ка-кө шуны, мунө сіјө астрономіческај обсерва-
торіја-пыр Лондон-рытив-вылөд — Гріңічөд
(Гріңічса луншөрвіҗ).

Мутөдмалан-куҗта артавсө мед-воҗза луншөр-
віҗсаң асывывлаң (В.Д.) — 0°-саң 180°-өз; лібө

рытиввылаң (З.Д.)—0°-саң 180°-өз. Важ карта-
жасын да глобусжасын уналаын мед-воzza-лун-
шөрвиъ-пыдди бостөма Ферро-һима ди-вывти (Апри-
касаң рытиввылын)-мунан-луншөрвиъ, либө мијан
Пулковскеј обсерваторіјаод (Ленінград-бердын).

Зев колантор, дај зев колө велөдчыны кужны
төдмавы карта да глобус-серти куцөм мутөдма-
лан-куъта-пастаын куцөмкө-кар либө ју, либө слуда
да мукөд-тор. Мөдарө, индөм мутөдмалан-куъта-
паста-серти колө кужны корены кар либө мукөд-
тор. Мутөдмалан-куъта-паста куцөмкө-местаыс
шусөны сјјө географическеј координатсјаөн.

Төдмалөј карта-серти куътајас гра-
дусжасөн: 1) ставму-јукөнлыс; 2) асланым
Сојузлыс; 3) Комі областлыс; 4) Чорнеј,
Балтијскеј да Каспијскеј морејаслыс;
5) Волга, Ежва, Сыктыв, Печөра, Север-
неј двіна, Урал, Об, Јеңісеј, Јена да
Амур јујаслыс.

Тропикјас, поларнеј кыщјас-да.

Мушөрвиъ, луншөрвиъ да параллелјас-кынзі
вес-свет-картајас да глобусжас-вылын емөс јешцө
кыщјас. Сешөмыс нол. Мунөны најө пыр өтылаті му-
шөрвиъсаң. Öти-гоз-кыщыс мунө 23 да $1/2^{\circ}$ -д мушөр-
виъсаң, војвывладорөд і лунывладорөд, шусөны
тропикјасөн (војвывсаыс — тропик Рака, лун-
ывсаыс — тропик Козерога). Мөд-гозыс — 66
да $1/2^{\circ}$ -өд мушөрвиъсаң (23 да $1/2^{\circ}$ мучөрспомјассаң),
шусөны војывса да лунывса поларнеј кыщ-
јасөн. Вежөравны, мыјла тајө кыщјасыс емөс
картајас-вылын, огө кутөј, астрономіја-велөдигөн
төдмасад. (Бур лыддыны һига „Юный астроном“).

Шуам сөмын, тајө-віҗјаснас помасө көзыда-
шоныда (кліматическіј појас). Тропікјас-костын,
кыкнанладорөдыс мушөрвіҗсан, пыр зевпөс. Тро-
пікјассан поларнеј-кыщјассөз, војвывладорас і
лунвывладорас, ыркыд. Поларнеј-кыщјассан
сесса пыр-өткөд-көзыд. Кымын матын му мушөр-
віҗсан, сымын шонді-јүгөр швачкө сетчө вескыда,
јонжыка шонтө сіјөс, позө шуны — сотө. Кымын
ылыстчыны пондан, шонді-јүгөрыд водсөнжык-нын
пондас уены му-вылад, омөлжыка шонтыны.

Көні му-вылын кымын-час.

Градуснеј-тив јешцө отсалө төдмавын кад:
көні-мувылын кымын-час. Мі төдам-нын, отар му-
чөрпомсан-мөдар-мучөрпомө-нуөдөм-луншөрвіҗ
өтлаалө став-чутсө, кодјасын луншөркад овлө өті
кадө. Сізкө, став-чутас сіјө-віҗас пыр өткөд
кад, шусө местнеј кадөн. Му бергөдчө аслас
чөрс-гөгөр 24 час. Сіјө-кадөн луншөрвіҗвывса
да быд параллельвывса-чут вөчө тыр-кыщ — 360° .
Сізкө, өті-часөн быд-чут вөчө $360^\circ:24=15^\circ$, өті
мінүтөн — $15^\circ:60=1/4^\circ$. Му бергөдчө рытив-выв-
сан асыв-вылө. Сізкө, кущөмкө кар-кө мөдкарсан
рытиввылынжык 15° , луншөркад сені лоө часөн
еор (өтарас 12 час-нын, мөдарас сөмын-на 11 ч.).

Та-серті, мыј быд-час му бергөдчө 15° , нева-
жөн боетісны ставмуывывса-кад-лыд му-вөң-серті
(појасној счот времеңи). Мусар луншөрвіҗасөн
лоі ујкөма 24 15° -а-часі-вөңјас-вылө. Медвоҗа
луншөрвіҗ-пыддыс боетісны Гріңічса-луншөрвіҗ.
Часі-вөңыс сылөн 7° да $1/2$ асыввывлаң да 7° да $1/2$
војвывлаң. (Вежөравны-кө колө та-јылыс, лыдды
ңыга «Юный астроном»).

ка d-колас јаc тöдca-кар јаc-костыc, област-
јаc-костыc.

Градусней-тив картајас-вылын.

Глобусјас-вылө градусней-тив зев кокнi вiзјөд-
лыны. Карта-вылө cөкыд. да плавгöc-инад cтöчатö
најö оз i артмыны. Пуктö-жö глобус-вылө зев
вöcнiдiк, пырыс-тöдчана (гiлзöвөй) гумага. Вiз-
јөдлөмөн вужöдöй сы-вылө глобус-вылыс градусней
тив, матерiк да di дорјас (гранiтсы), јујас да
мукöд-тор. Каңалад, мыј тiјан нiнöмвылө глобу-
сын-код-вiзјас оз артмыны. Сөщöм-нiн ciјö сарыд
аслыс-сама: плавгöc-тор-вылө ciјöc cтöча он вужöд.

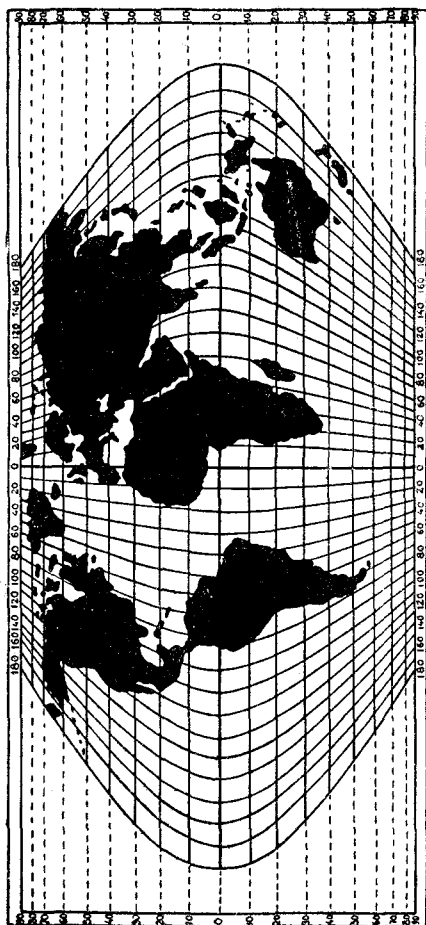
Карта-вылө градусней тив вiзјөдлөны зев
уна-ногөн. Шусöны најö картографическеј
проектciјајасөн.

Меркаторскеј да мусаржынјаса-картајас.

Зев частö велöдчан-нигајасын да географиче-
скеј атласјасын мусар piсyйтöма öтi-карта-вылө.
Сенi градусней-тивыд вескыда вiзјасыc. Став
луншөрвијас да параллельјас крестасöмөc вескы-
да пельöсөн (глобус-вылын-моз-жö). Луншөрвијас,
мi тöдам, ставныс öтлаасöны öтi-чутö — мучöрс-
помö. Тащöм-картајас-вылын ciјö абу ciз: најö
мунöны вескыда-вiзјасөн. Öтар помсаңыс мöдap
помöчыс пыр öтпаета-колас на костын. Вiзöдлөй-жö,
көнi ем тащöм-картаыс, масштаб-вылас. Кущöма
ciјö јансалö.

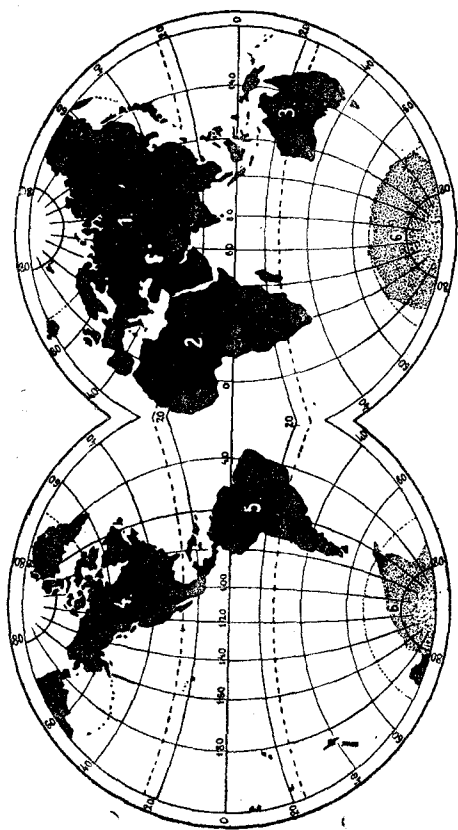
Суежыка вiзöдöй Меркаторскеј карта-вылө да
мусаржынјаса карта-вылө, нöшта, ем-кö глобус,
сы-вылө щöщ. Мыј адңад?— Адңам, мыј мукöд-
муыс ciјö-карта-вылын зев јона ыждöдöма,

24. Меркаторскеј-карта.

шуам, Гренландіја-німаді. Сіјо сені Лунвив-
-Амерікаҥе ыжыджык, а збылсө — 15-пөв ічөт
сыыс.

Сізкө, тащом-карта-серте-кө пондам велөдчыны да карта-вөчан-ногсө-кө огө төдөј, зев јона аснымөс ылөдлам, огө лүчкі му-ыждатө пондө төдны.

25. Мусаржынјаса-карта.

Мөд-нога-проектсіјаа-карта.

Сецдөм њелүчкі-төдмалөмјас-кө оз ковны, колө, інө, бостны мөд-нога-вөчөм градуснеј-тив (мөд-нога проектсіјаа). Відламө, мыј секі міјан артмас.

Бостам мусар-карта стөча-петкөдлан-му-ыждајасөн.

Тажө картасө-кө бура пондам відлавны воҗа картајаскөд өтлаастітөмөн, адҗам: му-ыждајасыд, ескө, і стөчөс лоөмаөс, да сы-пыдді мөдлаті нелучкі вөчөма: кыркөщ-віҗјас (береговыје лінії) абу стөчөс. Сіҗкө, карта-вылө градуснеј тыв некущөм-ногөн стөча он вермы вөчны. Сы-серті лібө му-ыждајас оз стөчөс лоны, лібө кыркөщ віҗјас. Му-веркөс вермас петкөдлыны стөча сөмын глобус.

Öтјаіна му*).

Öтјаін (равнина).

Географическеј ландшафт (ывлавыв еерпас) міјан пöшті пыр öткод öтјаін. Сыжда öтјаін сесса мупастаас некытöні абу. Міјан öтјаін куэтаногыс нужалöма Вој-Јіа (Северный-Ледовитый) океансаң Крымöз да Кавказ-слудајасöз, пасталаногыс — рытиввыв јевропейскеј государствојасöз. Асыввыв-бокнас мыщасöма сіјö Урал слудајасö. Урал-слудајас-сајын Азіјаын С.С.С.Р јукөн — Сібыр.

Тöдмалöј рочмувывса-öтјаін-куэта војвывсаң лунвылöз да паста — асыввывсаң рытиввылöз.

Арталöј, кымын квадрата кілометра лоö рочмувывса öтјаін. Ыжда-сертіыс кымын-пöв сіјö лоö ічöт Јевропаыс? Сізкö, рочмувывса-öтјаін Јевропа кымынöд јукөн лоö?

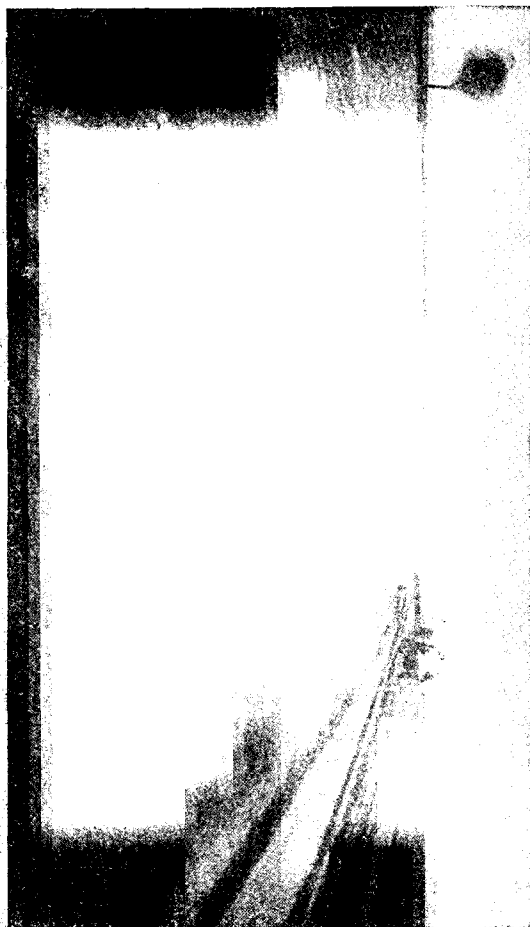
Вывтасінјас.

Тајö ыжыд паскыд öтјаінын көн-сурö емöс і вывтасінјас. Жуждаыс налөн море-веркөссаң 500 метрыс лапкыджык. Сещöм вывтасінјас öтјаінын вајукыс-јасөн (водоразделами) лоöны:

*) Равниннаја страна.

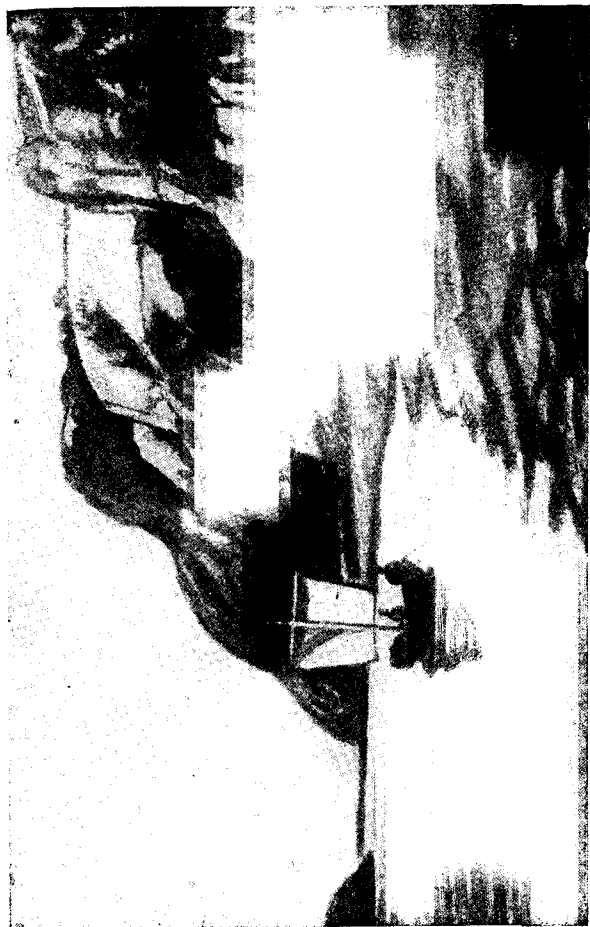
сетеган шорјас, јујас öтарö-мöдарö вiзувтöны.
Вајукысјас мiјан: Рочму-Шöрсa (Среднe-Русскаја)

26. Öгјain.

вывтасiн Валдај-чöјјасöн, Волгапöвсса (Прiволж-
скаја)—Жiгуль-чöјјасöн да Урал-бердса.

Задача. Корей картэ-вылые урчитом
вывтасиняс. Висталөй, кушом-ју вају-
кыяс наё.

27. Жигул-чойяс.

Кушом вывтасин лоо вајукысөн Еж-
валы, Печоралы?

Урал-слудајас сајын бара-жө зев ыжыд да паскыд өтмодаа өтјаин. Сіјө һужалөма војвывсаң лунвылө, Вој-Јиа-океансаң Азіјаса-слудајасөз (Ғаң-Шаң, Алтај, Сајаны). Сібырса-өтјаин Краснојарсксаң помасө, заводітчөны вывтасіңјас. Асыв-лунвылөд, Урал-слудајасыс-лунвывлаңті, рочмувывса-өтјаин һужалөма Азіјаөз, өтлаасөма лунвыв-Сібырса-степјаскөд.

Задача. Төдмалөј Сібырса-өтјаин-куз-та војвывсаң лунвылөз.

Гуса візөдөј лунвыв дорсө сылыс.

Төдмалөј, куз-ө Об-ју.

Тағі-відлалөмөн со мі адзам: өтувтчөм Совет республикајас пөшті ставнас өтјаинынөс. С.С.С.Р-ын өтјаин мед-уна.

Рочмувылын өтјаин море-веркөсыс 200 метрыс вылын һекөн абу. Сы-вөсна најө шүсөны јешцө увтас-өтјаинөн—һізменностөн. Унжыклаас најөс карта-вылын мичөдөма турунвіж рөмөн. Мукөдлаас увтас-өтјаин море-веркөсыс улын. Карта-вылын сепцөмінсө мичөдөма пемыджык-віж рөмөн.

Ыжыд жұжыд гуран.

Кореөј карта-вылыс Јевропаса С.С.С.Р-ыс море-веркөсыс-улын увтас-өтјаин. Мыјла таті оз ојд Каспіјскеј мореөн?

Каспіјскеј-море-веркөс Чорнеј-море-веркөсыс улын 26-метрөн. Сізкө, улын сіјө і океан-веркөсыс. Каспіјскеј-морелөн, інө, пыдөсыс зев ыжыд жұжыд гуран. Міјан өтјаинјаслөн пөліныс (наклон) морејаслаң (Белоје, Северноје поларноје, Черноје да Каспіјскоје) зев ічөт.

Öтјаін абу сөмын мїянын, С.С.С.Р-ын, ем
і мукөдлаын, шуам, Војвыв да Лунвыв-Америкаын.
(Карта-вылыс корсөј өтјаін Америкаыс).

Вывтас-өтјаінјас.

Өтјаінјасыд вермасны лоны і 200-метрыс вылын
море-веркөссәң. Секі најө пондасны-нын шусыны
вывтас-өтјаінјасөн—плоскогоріјөөн. Се-
щөмыс ем Сахара (Африкаын). Сіјө нұжалө Азі-
јаөң да өтлаасө сені зев ыжыд Аравіја-німа пусты-
накөд. Сахара-веркөс пөштї ставнас зев шылыд.
Ветлыс-муныејас шуоны: Сахара-веркөс-пө зік
лөң-поводда-дырса океан-веркөс-код. Вывтас-
өтјаінјас емөс і Азіјаың, Лунвыв-Америкаын,
Австралијаын-да. Мед-жуңыд вывтас-өтјаін Азі-
јаын Тибет-німа. Вывтас-өтјаінјас карта-вылын
мичөдөма корішнөвеј рөмөн.

Задача. Петө ывлавылө. Візөдлө гө-
гөрбок, мыјда вермад сіннад бостны. Сес-
са мунө му-вылө, ерд-вылө, вөрө. Кајө мед
жуңыд пу-вылө да бара візөдлөј. Сесса
көлөкөльнїчасәң візөдлөј. Мыј тіадзад?
Вылысәңжык-візөдөмөн сөді-ез му-ыжда?

Сінсузмөн-выја, тіян-воңын лоө өтјаін. дорыс
кыщ, бытө муыс да јенежыс өтлаасөны. Сіјө кажит-
чан-кыщыс шусө јентасөн (горізонтөн)

Вылысәң візөдігөн му-вылө лїшнејыс сөмын
чојјас да чој-кост шорјас тыдаласны. Сы-вөсна
өтјаін пөштї оз вежсы.

Өтјаінса јујас.

Візөдламө өні өтјаінса јујас-вылө. Вајукыејас
өтјаінын лапкыдөс, өтјаін-пөлің мореләң зев ічөт.
Сы-вөсна өтјаінті став-јуыс візувтө нөжјөнікөн,

лѡна. Сѡмын друг-чукула-інјасѡд кодаркѡ-пѡлѡ-
нѡдыс најѡ ѡдзылѡны: ваыс сеті зев візув, вабер-
гачјас овлѡны. Гырыс јујасным мјан — Волга,
Об — шлывгѡны морѡ нѡјжѡнік, лѡн-візуваѡс.
Гырыс-јуѡ уѡны поснј јујас — вѡжјас (прітокі).
Волгалѡн кык-ыжыд-вѡж: Кама да Ока. Поснѡыс
зев уна. Комі-муын мед-ыжыд јујасыс Печѡра да
Ежва. Гырысжык вѡжјас Ежвалѡн: Сыктыв
Лѡкчѡм, Вісер, Јемва. Вѡжјаслѡн асланыс
вѡжјас емѡс: Сыктывлѡн — Вічѡн, Вісерлѡн — Одыб-
-ју (Нѡвшѡра). Асланыс-вѡжјасѡн јујас чукѡртѡны
ва вѡрыс, нѡрыс, зер-ва му-вылыс да нуѡны
најѡс вѡјдѡр ыжыд-јуѡ, сѡсѡа петкѡдѡны морѡ.
Ју, аслас-вѡжјасѡн кыті візувтѡ, сіјѡ местаыс став-
нас шуѡ. ју-ба сѡсѡ јнѡн.

Корѡј карта-вылыс Волга-ју, сылыс
вѡжјасѡ. Сѡсѡа Печѡра, Ежва, Сыктыв
Вісер, Јемва-јујас да налыс вѡжјасѡ.

Тулысын лым-сылігѡн да зѡра-гожѡмјасын јујасын
ва зев јѡна туѡ, шуѡны — ытва бѡстѡ. Ва берѡгыс
петѡ, паскалѡ, мукѡд-дырјі уна-верст-паста. Увтас-
-інјас, вічјас ѡјдѡны. Волга Н-Новгород-бердын
гожѡмын ѡтѡ-кілометр-паста, а ытва-дырјі 15-кіло-
метр-паста паскавлѡ. Ытва-дырјі јушѡр зев візув.

Јујас да ју-вѡжјас асланыс ва-візувнас јѡна
жугѡдѡны кыркѡщ (берѡг), медѡа-нын нѡбыд-інјас-
ті. Кыркѡщыс-нуѡм-муыс вашѡрѡ чукѡрмѡ лыа.
Мукѡдлаас сѡщѡм-уна лыасѡ ласкас, вашѡрас лыа-
-діјас (ѡстрова) дічвічѡны. Мјан Комі-муын Сык-
-тыв да Јемва јѡна-жѡ лыа-кѡсаѡѡс. Сы-вѡсна
гожѡмын паракѡдјас ѡз сібавны сетчѡ. Кыркѡщјас
нѡшта ѡз ѡтмѡза нѡщкысѡны: жүжыд-кыркѡ-
щѡн јѡнжыка кырѡ, лѡпкыд — ѡмѡла. Жүжыджык

кыркöщ пыржык вескыдладор берег-пöлöнын, лапкыджыкыс — шуҗгаладорас. Вескыдладор берегнас шусöмаöс лыддыны ва-кывтчöс вескыд кивывсö, шуҗгаладорнас — möдсö.

Вісталöҗ, тіҗан-оланінын кодар ју-берегыс јонжыка кырö. Кодар берегыс крут, кодарыс алкöс. Кушöм-вöлөстјас тöдäд Ежва, Сыктыв, Вісер, Віҗин да Јемва-ју вескыдладор-пöлöныс; шуҗгаладор-пöлöныс. Сыктыв-кар Сыктыв-ју кодар берегын?

Јујас öтјаінті оз пыр вескыда візувтны, зев чукыла-мукулаöс најö. Мукöд-јуыслөн куҗтаыс уна сурс-верет: Волга 3500 кілометр куза. Заводітчöны јујас вајукысјасын му-піыс-петан поснідік шорјасөн-клучјасөн, лібö візувтöны нурыс лібö тыыс. Клуч-ва зев сöз. Му-пыщті-візувтігас сылөн гудырыс пуксö. Му-пыщті-мунігөн валы вермасны паныдасны сов, көрт, сір да мукöд-тор. Најö ваын сылöны. Сы-вöсна клучјасын ва вермас лсны аслыс-сама көра: көрт-көра, сола да мукöд-сікас. Сещöм клучјас Кавказын зев уна, шусöны міңе-рал не ј клучјасөн. Јöз сен бурдöдчöны уна-пöлöс вісöмјасыс. Мукöдлаын сещöм-сола-ваыс перјöны сов. Весіг міҗанын, Комі-муын сещöм-іныд ем — Герегов. Сені јукмөсјасыс лептöны сола-ва да торјöдöны сетыс сов. Гереговса солөн і шуам мі сіјöс. Сола-ваөн бурдöдчöны-жö, јукалöм вісöмыс (ревматізмыс). Мукöд-јукмөсын ваыс ізвескаа, чорыд. Јуігөн горшад сашö.

Му-піыс, нурыс-петöм-ва војдöр візувтö ічөтік торөн. Вöрті-кө сіјö візувтö, шусö-нын јöлөн. Ју-заводітчанин шусö ју јылөн (істок)—Ежва

жыв, Сыктив-жив. Жу-жылын ва мед-візув, берегсö жүгöдö мед-јона.

Шорјас да јолјас öтлаасаласны мöда-мöдыскöд, ыждаммасны, жүждаммасны,—пöрöны јуö. Жу — зев ыжыд-паскыд-јуö лібö морөö. Шорлөн да јулөн помасаніныс, мöд-јуö үсаніныс шүсö ју-вомөн (уст-је: Вісер-вом, Лöкчім-вом, с. в.). Мукöдлаті жу-пы-дöсјас друг увтасмöны, шүпöдöсөöны; мукöд-дырјігырыс-ізјас ва-тујсö пощöны. Сещöм-інті ваыс із-костјасöдыс да вывтыс ыжыд-зыкөн-ызгöмөн мырдөн піскöдчö — быгја. Тащöм-інјас шүсöны костөн (порогі). Ыжыд костјас емöс дñепр-німа жу-вылын. Комі-муын Јемва-ју костöс-жö.

Емöс друг-жунја-пыдöса јујас. Сеті ваыс вескыда-кырјылыс-моз зев ыжыд зыкөн бүзгö — үсö, шүсö жборганөн (водопад). Сещöм јујас емöс Кавказын, Уралын. Пінландіјаын зев-ыжыд-жборгана жу ем, Іматра-німа. Комі-муын жборгана јујас абуöс. Емöс сöмын поснідік-жборгана шорјас.

Мөрөö-воігөн јуыд паскыд-нын, ыжыд. Ва візувтö јона нöжјö. Жу-вомдорас морөö-вајöм-лыаыс, сојыс, нүјтыс-да, уна ді. Ва візувтö ді-коласјасöдыс. Сещöм жу-вомыс, көні уна-ді, уна ва-туј, шүсö делтаөн.

Задача. Корөöј карта-вылыс да відлалöј Волга делта.

Њурјас, тыјас-да.

Рочмуыввса-öтјаін-војладорын уна ъур да ты. Њурыс сіјö сещöм-ін, кытöні ва оз вермы му-піö јіжны ні космыны, олö му-вылысас. Ты — ватырöгырыс сонјас. Њур мукöдлаас зев паскыда пукала, медса-нын зік-војвылын. Сені сурс-кілометр-паста

нужалёма тундра. Тундраын емёе поснідік тыјас. Тыјас лапкыдікёе, лапкыд алкёс берегаёе. Берег-пёлёныс турунчалёма. Уна ты ем војвыв-губерна-јасын. Уна нур Ленинград-да, Москва-да, Новгород-губернајасын. Нур сіјё зев омёл-тор: сынöd (воздук) сені 'пыр уловат, сулалан-ва сіёмö. Сы-вёсна нұра-інын-олысјас частö вёсоны. Сецöм нурјассö öні јона зілёны коставны.

Емёе тыјас і мукöдлаын: гырыс, жужыд тыјас. Вывті-ыжыдысла мукöд-тыс мореөн шусö (Кас-піјскоје). Тыјасö-кö уёоны да тыјасыс-кö петöны јујас, сецöм-тыјас шусöны восса-тыјасöн. Міјанын, Комі-муын, вел-ыжыд восса-ты ем — Сіндор (Јемдін-карулын). Посні тыыд зев уна. Ытва-дырјі тыс ва петö јуö, јолö. Восса-тыын, јујасын-моз-жö, ва дуб, тушкёсаын — сола. дубыд-ваа-тыјас: Ладога-ты, Онега-ты, Ілмен, Чуд-скоје, Сажма.

Корсöј карта-вылыс рочмуыввса-öт-јаіныс тыјас. Тенад-оланінын емёе-абу нурјас, тыјас? Візöдлöј еусежыка, мыј быдмö нұрын. Быдмöны-ö сені бур-пујас?

Восе-воса поводда-сам (клімат).

С.С.С.Р пукалö зев паскыда. Быдлаын сені öті-пöлöс-поводда оз вермы сулавны. Мукöд-лунас весіг öтілаас уна-ног сіјö вежласас: кор шондіа, кор зерö, төла, лөн. Некод мі огö вермöј віс-тавын кушöм-поводда лöө кыч-лун-мысті. А огö пöрјалöј, шуам-кö: декабрын, јанварын-да міја-нын лöө көзыд, му лымја, јујас кынмасны, корја-пујас пастöмөс пондасны сулавны, а јуңын, јулын-да — лöө шоныд, дажö пöе. Сізкö, еуса-кö пондам

кыјодны поводѣа-вежласом, каѣалам: сїјо отеама-
-код. Пыр-отїлаын-олыс-морт вермас вїставны
кущом-гожом налөн овлө, кущом-төв, ар-пом, с. в.
Мөд-ног-кө шуны, сїјо төдө ас-оланінса воыс-
-воа-поводѣа-сам (клімат).

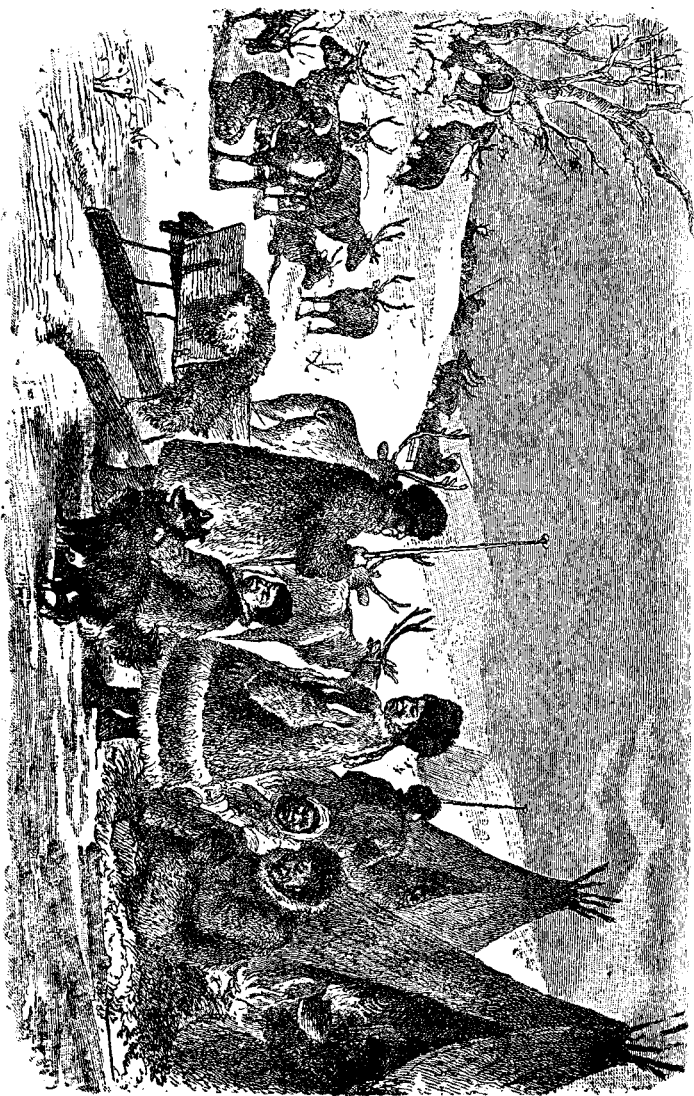
Мі вїсталим-нін возын, мыј му бергалө ас-
-гөгөрыс,— сыыс лооны лун да вој. Сїјо гөгралө
јешицө шонді-гөгөр— лооны тулыс-да, гожом-да,
ар да төв-да. Му кыщовтө шонді-гөгөр во: 365
лун, 5 час, 48 минут, 46 секунд-да. Тулыс-гожом
оз быдлаын оті-кадө пуксыны, да абу і откуѣаөс
најө. Вегіг шонид-көзыдөн (температураөн) најө
абу откодөс: Крымын (С.С.С.Р.-лунвылын) гожом
зев шонид, пөс; міянын, Комі-муын, сїјо ыркыд-
жык-нін. Төлын сїзі-жө: отїлаын төлыс зев көзыд,
мөдлаын небыджык, шониджык. Воыс-воө-повод-
ѣа-сам-серті, мүсін-серті-да, нөшта мукөд ывла-
выв-торјас-серті-да мунө олөм мувылын: быдмөны,
вооны пуктасјас, пујас; олөны ѣвер-пөтка, скөт;
олө морт.

Тундра.

Рочмувывса-отјаін-војвыв (Сїбырса щөщ)
шусө тундраөн. Ывлавыв сені зев гөл, абу мелі.
Көкјамыс төлыс кысө лок-төв (суроѡаја ѣіма),
швачкакылан-көзыдөн. Сывлытөм-нур ыжыд, пас-
кыда-шылквїзө кушөн, тыртөм. Пом-ні-дор, сөмын
гөгөр јежыд-лым плапвїзө кујлө. Вөлаыс ѣвїж-
жітөны— гулајтөны сеті көзыд-лечыд-војтөвјас,
ворсөны лымјөн, течөны толајас. Төлын сені
быттө некущом олөм абу, ставыс кулөма. Сөмын
регыдік-кежлө во-чөжөн ловзылө сывлытөм-нур.
Тулысын сені мытчыслөны турунјас, југыд-рөма

зорізјас да мукөд жеңыдк-тушаа быдманторјас. Быдмыны прамеја најө оз і вермывны. Жеңыд гожөмөн нур оз вевјавлы помөз сывны. Пыдыс сылөн пыр кам-кын—«немөвеја-кын»—өн і шуоны. Јујас, ескө, сені емөс-жө-да, оз і зев тыдавны нур-турун-пөвстиыс: берегјас налөн лапкыдөс, ва-візув вывті лөһ, оз төдчы весіг. Емөс лапкы-дк тыјас, јі-сылөм-ваыс. Сывлытөм-нурын олөны көјінјас, ручјас, кыңјас. Океан-пөлөн—јежыд ошјас. Гожөм-кежлө шоныдінсаң волөны позтысены да піјанасны зев-уна-пөлөс лебачјас (зорөгјас, јусјас, туріјас, уна-пөлөс уткајас да мукөд). Најө локтөны татчө уна-сојан-вөсна (вотөс, гагјас, чері). Сесса-өд тані і мортыс озжык ков повны: лока-еща-олыс тані. Постө некод оз жугөд, піјан-тө некод оз нуав. Сывлытөм-нур тајө-кадын і ловзылө.

Сывлытөм-нурын важысаң-нын олөны самојед-ныма јөз. Мі шуам најөс јаранјасөн. Овны налы јона сөкыд. Јаранјас, чіганјас-моз, пыр ветлөд-лөны местаыс-мestaө. Став-олөмыс налөн, озыр-луныс көрјас-сајын. Өті-јаран візө уна-сурс көр. Көрјас кынөмпөтсө корсөны асныс: гожөмын нур-выв-турун јірөны, төлын лым-улыс јала перјөны. Јаранјас олөны торја-семја-котырөн, лібө кымынкө семја-котыр өтлаын. Олөны чумјасын. Мі со кер-канымөс стрөітам керјыс, ыжыдөс, а најө вөчөны поснідікөс, чом-кодөс. Кымынкө-поц суцкасны муө, выліпомјассө өтлаө көрталасны, көркујаснас гөгөр вевтасны,—керкаыс і гөтов. Чум-шөрас налөн пыр біпур ломтысө. Шыныс петө выліөдыс, роцтор колыштөмаөс-да. Біпур-вылас пөртјын пуө-ны сојансө. Пөртсө өшөдөны мөтыр-вылө. Чумјасыс

28. Тундра, сєні олмєјаснє-да.

жождомое. Плакајас-пыдди вољсалөмаое көрку-
јассө. Сы-вылын јаранјас пукалөны і уәлөны.

Олыштас јаран-семја өті-местаын, кытчөз оз
кушмыкөр-јірсанін, сесса керканасі став-овмөснас,
чиганјас-моз, мөдлаө вујас. Төлын і гөжөмын
ветлөдлөны најө куз-кокнидик-dodдөн (нарты).
dodдалөны сетчө понјассө, көрјассө, мукөд-дыр-
јіыс өтпырјө унаөс.

Јаран медеасө олө көр-јај-вылын. Унжыкысө
сіјөс сојөны уљнас, путөг, нөшта выљ-віөм көр-
-вірө туљгылөмөн. Јаранјаслөн паскөмыс — парка-
јас, малічајас-da — көркуыс-жө вөчөма, көр-сөнөн
вурөма. Көр-сурјасыс вөчөны пуртјас, сынанјас
da мукөд посні көлүј. Најөс басөтөны уна-пөлөс
серјасөн.

Јаранјас өнөз-на јешцө нөті-велөдчытөмөс,
зев пемыд-јөз. Быд вісталөмлы-шуөмлы најө
ескөны, быдторјыс полөны. Сарскеј правітельство-
-дырјі јона ылөдлісны најөс промышлєннїкјас:
донтөм-доныс віна-вылө бөсталисны налыс дөна
кујас (көр-ку, руч-ку da мукөд-зверјаслыс).

Гөкыд овны јаранјаслы сывлытөм-нурын. Оз
кужны вөзсасын најө і ывлавыв-лөккөд. Төвја-
сын јона көзид-дырјі da вісөмјасыс кулалөны
најө зөң-семјајасөн, щөщ і көрјасыс. Некод оз
і төдлы.

Сөветскеј власт дорјө тащөм-јөзөс, төждысө
на-вөсна, зілө отсавны налы ывлавывкөд-вөз-
сасын. Төдө сіјө і јаранјасөс, налыс олөмсө.
ВЦК-бердын ем торја Комітет вөјвыв јөзлы.
Сені лөсөдөны, корсалөны тујјас кыпөдны da
бурмөдны олөм вөјвыв-јөзлыс, щөщ, інө, јаран-
јаслыс.

Вөрайн (леснаја област).

Сывлытөм-нурсаң лунвывлаңө, пöптi полар-неј-кыщсаң, зев паскыда пукалө вөрайн. Лунвыв-дор-вiчыс сылөн мунө Кiјовсаң Тула-пыр Казан-кар-вылө. Вое-васа-поводда-сам сенi шөркод-дем: вывтi жар-нi вывтi көзид оз овлы.

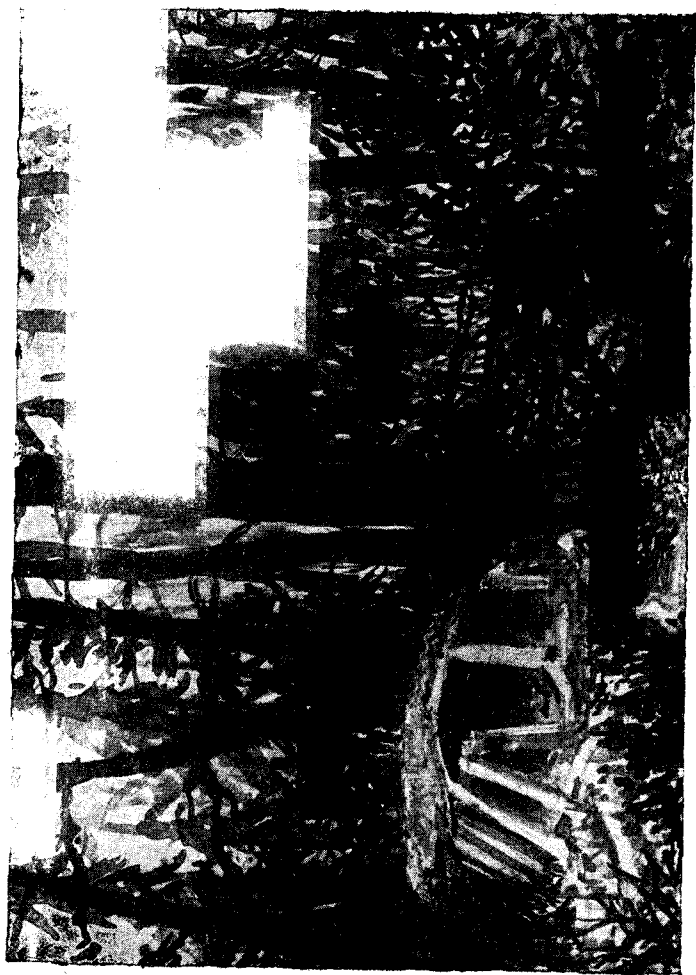
Вiзөдлөј сiјө дорјас-вылас карта-вылыс.

Ҷик-војвылын вөраинын быдмөны сөмын лыска пујас: пожөм, ныв, сус, коз-да. Муныштан лун-вывлаңө—көн-сурө, сорөс-пыддi, корја-пујас пон-дасны паныдасавны: кыз, пiпу, лопу, нiппу. Мукөдлаас дажө чiг-корја-пу—ставыс кыз быдмө. Сесеа сора-вөр мөдөдчас: лыска да корја-пу өтмоза быдмөны. Лунвывладорлаңө матыстчан—лыска-пујас бырөны, быдмөны ставыс корја-пу: кыз, пiпу, лопу, лөмпу, дуб, клон. Асыв-вој-вы-лын—Вөлөгда, Көстрөма да Н-Новгород-губерна-увјасын, Коми-муын-да—емөс пожөм-јагјас: ыжыд местаын чiг-пожөм быдмө. Пожөмјас сенi вескы-дөс, гырыөс. Наыс вөчалөны судна-мачтајас.

Тiјан-оланiнын кущөм пујас быд-мөны? Вөр-помыс кущөм бур?

Вөрайн абу сөмын Јевропаладор СССР-ын. Сiјө вужө Урал-слуда-сајө да нұжалө Сiбырөд Бајка-лөз. Сiбырса-вөрыд—пемыд-сук-пармајас—тајга, пырыс мунны он вермы.

Вөраинын вөрын олөны уна җвер-пөтка: ошјас, көјiнјас, ручјас, кыңјас, туланјас, көчјас, урјас, сөдбөжјас, тарјас, дозмөрјас, сөлајас да мукөд. Најөс кыјөны, вузалөны, вежлалөны төвар-вылө. Најөн пөткөдчөны.

29. Бөр.

Кушом эвер-пөткаос, лебачјасос-да
тіјан-оланінын кыјоны? Мыјла?

Вісталөј, кущөм-гырыс-карјас емөс
вөраінын. Корөөј најөс карта-вылыс.

Важөн, кор вөраінө сөмын-на овмөдчыны
пондісны, олөм сені, дөрт, ез вөв тащөм. Весіг овмөд-
чыныс некытчө вөлі: гөгөр сук,-пемыд-вөр: Овмөд-
чалісны ју-пөлөнө. Пыдө пырны полісны. Оланін-
јас (керкајас) вөліны поснідікөс, чомјас бытөө.
Вердчісны черіөн, пөтка-јажөн. Пөткаыдла, мајбыр,
ез ков ылө ветлыны, гортгөгөрсыд і вөлі сурө.
Мед-воҗа олыејас олісны өтка-өтка семјажасөн,
ветлөдлісны ју-куҗа колодаыс-кодјөм пыжөн. Ју
кывтыдсаң-кө олыс-вылө вөлі пондас зырөдны
мөд-семја, сыыс вынажык, сіјө еновтө ассыс позсө,
аслас колода-пыжөн катө ју лібө ју-вож-куҗа выв-
лаң. Овмөдчө выллаө. Таҗі нөжјөнїкөн, өтка-өтка
семјаөн вөраінө вуҗісны олыејас, овмөдчісны јујас
да ју-вожјас пөлөн. Сіјө вөлі зев-нын важөн, сурс-
-во-сајын.

Воыс-воө олыејас пондісны содны. Торја өтка
семјажас өтлаасалісны. Најө пондісны стрөітавыны
буржык оланінјас. Пыдө-пырөмыс најө пыр-на-жө
відчыісны, ва-пөлөн овмөдчалісны: ва-тујыд бур.
Овмөдчісны, керка-кер пондісны лезны, тыла сотны.
Лоіны кушінјас. Кыҗсөм да черікыјөм-кынҗі кут-
чіісны му-бердө: наң кутісны вөдітны. Піскө-
далісны вөрөд тујјас мөда-мөд-ордас ветлыны.
Сіҗі воыс-воө ывлавывкөд-воҗсасөмөн морт өтарө
сусміс, мывкыдажык лоі. Олөм секі паскаліс, бур-
міс. Стена-моз-сулалыс сук-пемыд-вөр-пыдді чу-
јыны грездјас, еіктјас, карјас.

Өні вөраіныс уна-вөр-нын петкөдөма вөртөм-
інјасө, нуөма заграңчаө. Уналаын-нын тырыс, пас-
кыд-кушінјас шлөвквөҗоны: мујас-віҗјас вөчалөма.

Уналаті весалёма места көрттујјас-үлө: уклад-
-куза грима-јіркакылөны ветлөны појездјас, јөз
да товар новлөдлөны. Ва-тујјас бөрө коліны, уклад-
-вөвјас панјісны најөс. Сөмын, ҕерт, көрттујыд абу-
-на тырмымөн, јона-на лоас пессыны выл-тујјас піс-
көдавны. Бостам Коми-мутө, кушөма ескө колө көрт-
тујыд-да, абу. Ва-тујыд, төдөмыс, абужев бур: сіјөс
он вескөд кытчө колө, сесса куз-төвбыд јі-улын.
Міртујјас міјан абу-жө ошканаөс: тулыс да ар
мукөдлаөдыс мунны он вермы, сібдан һајтас.
Ытва-дырјі уна-туј ојдлө. Омөль воыс-вөса-повод-
-са-сам да омөлік-мусінјас омөла һаһ-вајөны,
оз тырмымөн. Сы-вөсна өні-на јешщө вөраінын-
-олысјаслы јона лоө воқсасыны ывлавывкөд, лыд-
-дысны сыкөд.

Кушөм көзајас көзөны тіјан-оланінын?

Вөраінын-олысјаслы, медса крестаналы, өтікө,
ывлавыв-вөсна сөкыда өвеіс, мөдкө, помешщікјас
да сарскеј правітельство чорыда најөс кутісны.
Быдногыс ҕескөдісны, топөдісны најөс, быдторјөн
повзөдісны. Візісны пемыдын. Ез велөдны, медым
збылсө оз гөгөрвоны, оз збојмыны-да. Кыз шуасны,
һырвылас-үетөз ужалісны крестана, сөмын щыг-
-һисө-пөтөн пыр олісны. Омөлік-муыд куштөг-ужа-
лігад ужалысelyс вын-өбөссө уна бостас-а, сетны
бөрсө зев еща сетас. Һаһыд вотө-вуҕны муртса-
-муртса тырмас, лібө оз і тырмы, ковмас һөбны.
да-өд і паскөм колө-дај, скөттө мыјөнкө вердны-
-дај. Сы-вөсна крестаналы му-ужалөмыс-кынҕі лоі
лөсөдны кушөмкөкі-кост-уж (кустарны је промыслы),
лібө ветлыны ужавны кытчөкө бөкө (отхожіе про-
-мыслы). Кі-кост-уж лөсөдісны места-серті, көні
мыј позө вөчны. Матыс да кокһыҕыка-кө позө

вөр сузодны, — пуа көлуј вөчалёны. Шуам, Ёижё-
gorodea-губерњаулын улёс-пызан, паңјас, мегыр-

30. Чача-вөчалыгјас.

јас, ворјас, телега-гөгылјас јона вөчалёны; Мёскуа
губерњаулын пу-чачајас, соја-көлуј јона вөчалёны,

різі-döra (парча) кыёны. Вожыв-губернајасын, щощ Комі-областын, шом сотёны, дөгөд, сир-вјё-дёны. Коміын пуа-көлүтё вёчалёны-жё: пу да сој дозмуктё бокыс оз вайны. Шёр-губернајасын јона кыёны. Крепостней-право-дырјі помещщікјас зі-лісны весіг паскёдны, бурмёдны сіјё-ужсё: вос-талісны мастерскејјас. Сівја налы: ужалысјас дарёвејёс. А бур мастерскејјасыс, тёдёмыс, унжык барыш воё. Тајё мастерскејјас вёліны мед-воzza пабрікјасён Роч-муын. Сёмын, дерт, сені кіён ужалісны-а. Секі машинајасыд ез-на вёвны. Кре-постней-право-бырөдөм-мыті уна-помещщіклы мастерскејјассё лоі тупкавны. На-пыдді сіјё-жё губернајасё воссалисны настёјашщей пабрікјас, мукөд государствоса пабрікјас-ногөн. Пабрікјас восталисны вёраіножык, медем кокніджыка сузөдны пес да донтөмжык сувтас ломтёмыс. Сесса кор вёрыс бырі сетыс, пес-пыддыс пондісны перјыны трунда, вайны Волга-куза Кавказыс нерп (нефт). Пабрікјасын вөјдөр кыісны ас шабдіыс, пышыс-да. Сесса кор пабрікјасыс ыждісны, паскалісны, пон-дісны вайны Туркестаныс-да кыс-да клопок.

Таці нөжјөнүкөн артмісны міјангырыс пабрікјас Владімірса, Мёскуаса, Івано-Вознесенкса губер-наувјасын. Ёні најё СССР-ын шёрса прёмышленней (тсентрално-промышленней) областөн шусёны.

Гортса-кі-кост-уж-кынці вёраінын-олысјас јона вёралёны — эвер-пөтка кыёны. Міјан Комі-муын өткымын-вөлөстын вёралөм-цомыс і олёны. Медса јона кыјсёны төлын. Секі пөткаыд оз щык, эвер куыд гөнажык, шоныджык. Төлын кыјсыны кокнід-жык: эвер-пөткатё адзан коктуж-сертыс. Кыёны најёс лыјлөмөн, зугјасён, кашканјасён. Вёралысјас

мунöны вөрö лампајасөн, пішцалјасөн, понјасөн. Вöраліг-чöж најö олöны вөр-керкајасын, колаөн шу-сöны. Ључкі-вöралöм вермас вайны государстволы ыжыд докод.

Јујасы, тыјасы важысаң-һін кыјöны чері. Медеа-јона паскалöма черікыјöм Ока да Волга-пöлөн, һекымынтыыс-да. Вој-морейн, ескö, уна-жö черіыс-да, черікыјан-кадыс-тај сені зев жеһыд.

Ћвер-пöтка да черікыјöм-кынзі вөр-пöвсын-олыс-војтыр тöлын кер лезöны. Тулысын најöс пурјасөн кылöдöны. Гожöмын віз-му ужалöны. Кö-зöны ід, су, шобдi, зөр, аңкыц. Віз-му-ужалöмыс, ескö, јешцö тани панас-уж-пыддi лыддысö-да, сöмын бурыс сы-помыс абу тырмымөн. Во-вужны ашпöр-һаң уналаын оз тырмы. Вöраіно һаңтö мукöдлаыс вайöны, һаңа-інјасыс СССР-ыс. Һаң-тöм-вöсна вöраінын-олыс-крестана төв-кежлö вет-лöны најöвiтчины карјасö, пабрікјас-вылö, көрт-туј-вылö да мукöд-сикас уж-вылö. Көмі-крестана — медеасö Ежвавожсајас — ветлöны Урал-слуда-вывса заводјасö пес керавны, Сыктыввожсајас — вурсыны, гындыны.

Кі-кост-ужјас кысеісны öнöз. Сöвет власт тöж-дысö најöс бүрмöдны.

Кущöм кі-кост-ужјас вöчöны крестана тіјан-местаын?

Ем-абу тіјан-оланінын (карын лібö вöлöстын) селско-кöзайственней да тек-һическеј школајас? Кущöм? Тіјан шко-лаын велöдöны оз селскеј кöзайство?

Степјас.

Кіјев-да, Тула-да, Казаңсаң лунвывлаһын кујлö зев ыжыд паскыд степ. Сіјö һужалöма Крымöз

da Кавказ-слыдајасөҗ. Вöрыд, тöдöмыс, вöрайн-
-дорын (гранітса лесној полосы), керыштöмөн-моз,
друкөн оз помас. Пујас быдмöны і воҗö лунвылын:
сонјасын ју-пöлөнјасөд емөс најö і степын. Степ-
-щöрын вöрыс абу, да абу, буракö, і вöвлöма.
Вывті косöдла сені пујас оз вермыны быдмыны.

200-во-сајын-на степö весіг гөр-амыс абу сащ-
кылöмаөс, öтi-му сені абу вöвлöма. Сöмын вöлөм
быдмö ковыль да тулыснас вывті-уна быдсама-
-пöлөс җоріҗ. Туруныс сені морт-тушаыс куҗ:
верҗöма-вöла оз тыдав. Гоголь «Тарас Булба»-німа
һыгаын зев һимкодасө степ-мичлунөн, лөсыда
гжöма. (Лыддöј сiјö һыгасө). Гожöмын шондi сотö
турунсө, һукуртö сiјöс, мистиммöдö сылыс рөмсө.

Важөн степын олöмаөс местаыс-местаö-вет-
лөдлыс өкөт-виҗыяс. Најö спокой абу сетлöмаөс
Шөр-Россејаын-олыясаслы. Тотара-чукөр Батыјкөд
лунвывсаң рочмуö степ-вомөн-жö волöмаөс. Најö
вермöмаөс шөр-рочмуывсајасөс, зырöмаөс најөс
војвывлаң. На-местаö овмөдчöмаөс асныс. Секі
дыр-кежлө сувтлöма воҗö-мунöмыс рочмуывса
олөм. дырөн сесса Шөр-Россеја-војтыр воөм-
-јөзөс бур кутöмаөс зырны лунвывлаң. Көдөс җикöҗ
вөтлöмаөс, кодјаскөд өтлаасөмаөс да ас-јөз-пыддi
пондöмаөс виҗны. Степсө заводітöмаөс гөрны. Öнi
сені гөртөм-ін абу, Раковскеј-јорт-һима заповед-
һик-кынҗi (лунвылын). Степ-паста-му, пом-һи-дор.
Вөдiтöны һаң (шөбдi, id, кукуруза да мукөд-пөл.),
подсолнечһик, арбузјас. Җик-һын-лунвылас быдмö
виноград. Мусiн зев бур—сөдму. Гожөм куҗ,
шоныд. Сы-вөсна һаңјас, пуктасјас тані зев бурөс
да уна воö. Мујас уҗавны колö, ескö тані маши-
најасөн: вöла ем—раздолье. Һаңсö, ескö, маши-

најасөн-нын ідралёны-да. Тајё-сөдмуа-һаһа-меса
шусё СССР жытһикөн: сетыг һаһтё јөртөдүг-моз

31. Өгөп. Гөрөһы.

босталёһы. Бур-нога-му-ужалём-кё татчё лөсөдан,
уһа і озырлун воас. Татчёс-һаһ вермас вердһы

перјыны му-пыщкыс із-шом, көрт-сіма-да. Сещө-мыс медса-уна сурөма дон-һіма-ју донетс-вожыс. донетскеј бассейнын кодјалөма рудһікјас, воста-лөма көрт-кістны заводјас. біколајев-һіма-карө стрөітөмаөс кымынкө механическеј завод. Сени вөчалөны суднајас плавајтны Чорнеј море-вывті.

Көрттуј-пөлөн быдмісны ғырыс карјас: Ростов-на-Дону, Харьков (Українаса столітса).

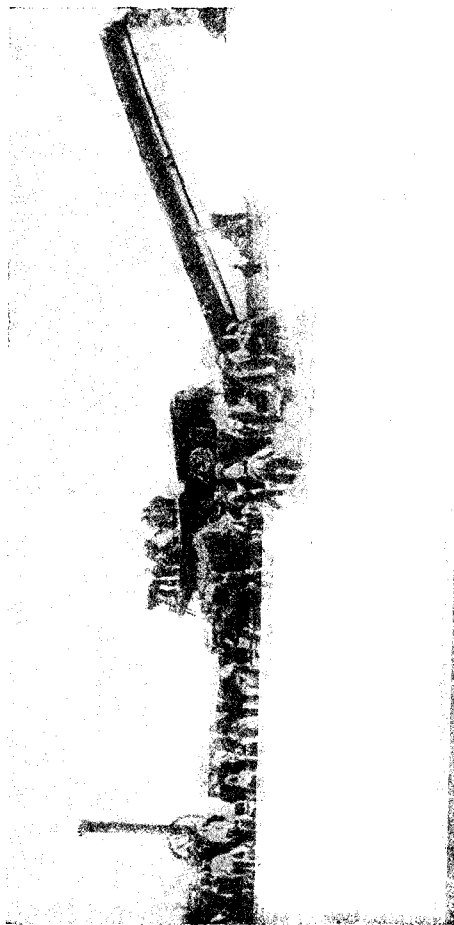
Сетөні-жө зев-һін-важса ыжыд кар Кіјев.

Електрофікатсіја.

Мі відлалім рочмувывса-өтјаін да адзім, кызі сіјө олөмыслы парскө, торкө олөмсө. Медым сещөм торкалөмјасыс мездысны, олысјаслы колө јона велөдчыны, колө бура төдмавны оланін, оланног, колө лөсөдавны парскысјаслы воґсасан-тор. Колө велөдчыны ужавны сізі, медым уж-помесыд унжык бур воас. Сы-раді өні, В. І. Ленин індөм-серті, СССР-паста нуөдөны електрофікатсіја. Електрофі-катсіја јона-бура кыпөдас да бурмөдас мјанлыс сельскеј көґажство, промышленност-да. Мөскуа-гөгөр да мукөдлаын, көні уна-пабрік-завод ем, вөчалөны ғырыс електріческеј стантсіјајас. Код-сурө стантсіјајас пондасны ломтысны аспөр-песөн, із-шомөн, торфөн. Мукөдас ломтысан-торсө ва-тујөн пондасны вайны бокыс. Лоөны і ва-вынөн-ужалыс стантсіјајас, «јежыд шомөн», кыз шуасны. Јујас помасны прудјасөн, кызі помөны мелһіча-ју, стрөі-таласны сетчө стантсіјајас.

Електрічество сетас зев-ыжыд-кокһөд креста-налы. Кытөні өні гөрбылтчөмөн ветлөдлө креста-һін гөр лібө плуг-бөрса, регыд сетөні пондас ужавны електріческеј-машіна, — өті-здүкөн ужсө

помалас. Өні strada-дыржі крестанкајас коссө-вес-
көдлытөг лун-лун шонді-возын ыцкөны, вундөны-

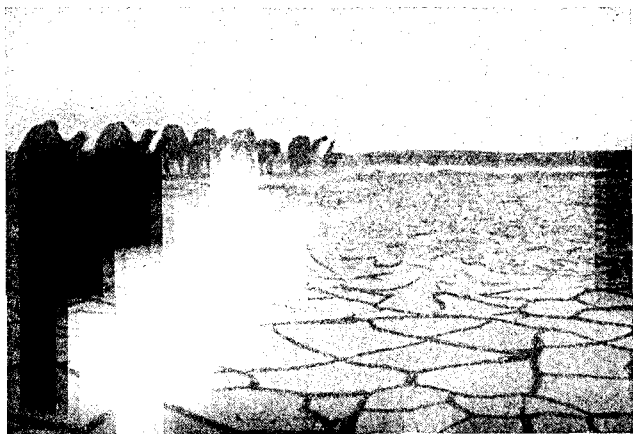
33. Руөн-ужалан-машінаөн-вартөм.

-да,— секі на-пыдді пондас ужавны електріческеј
машіна, електріческеј-вынөн.

Ем-абу тіјанладорын електрическај
стантсїја? Ем-абу сїјö Комі-муын кöнкö?
Оз-ö кöнкö сїјöс Комі-муын стрöйтны?
Мыјöн сїјöс ломтöны лїбö кутасны лом-
тыны?

Пустыңа.

Пустыңажас зевпöс-їнынöс. Сені олöм-вылöмыс,
быдмöмыс кывтöм-пемöсјаслөн, эверјаслөн, быд-
тасјаслөн эік-аслыс-сама. Пустыңа-паста ва абу,
гöгöр лыа. Тöв пöлтö сїјö-лыасö, новлöдлö местаыс-
-местаö, течалö лыа-толајас. Пустыңа-выв быттö

34. Пустыңа.

море-выв — гыа-лыа. Мукöд-дырјї лыа сымда кып-
тас вылö да гудрасны пондас — нөмтор оз тыдав,
көт сінмад суцкы. Эік мїјан тöвса-пурга-код секі.
Пустыңаын олöм пöштї абу. Морт сені куза-овны

оз вермы. Быдманторјас абуёс-жө, кущөмкө чорыд
корја зев лапкыдк тор-кынзі. Сіјө дыр вермө
ватог овны, оз космы. Туркестанса-пустынаын
быдмө нөпта саксаул. Вужјасыс сылөн зев кузёс,
сев пыдө му-пјас пырөмаёс, васөд му-пластөз
воёмаёс. Ічөтїка-ваыд налы пыр воыштө, кувны
оз лез. Ловја-лола-олысјас пустынаын еща. Сөмын-
тај пажгагјас лувјалөны-а. Налы ваыд вескод.
Пөс-лыа-вылад шонді-воғад лөсыд.

Пустынајасын шоныд, дажө пөс.думыштан-да,
сев-бур-быдтасјаслы, ескө, тані быдмыны: шоны-
дыс да југыдыс тырмымөн. да абу. Весіг олысыс,
јөзыс сені өні абуёс, ужавны некодлы. Вес зев
ыжыд-местајас некущөм-бур-вајтөг дізвізөны куј-
лөны.

Кујлісны, шөјтчісны дыр, кад і воғөс мын-
тыны. Өні пустынајастө зілөны ловғөдны. Кодјөны
канавајас, јүкмөсјас-да. Во дас, дас-віт олам — куш
лыаа-іныд зік-төдтөм лөө. Гөгөр міча-зорізјас
кутасны зорізавны, веж-віж-турун быдмыны, вет-
лыны-жуны уна-пөлөс-кывтөм-пемөс, звер. Көза-
іныс сені лөө морт. Төлыдлы лөө неуна (көт кыт-
јастікө-на) лөныштны лыанад-гудрасөмыс.

Карта-вылыс корөј пустынајас. Төд-
малөј, ыжыдө лөө Сахара. Кущөм пус-
тына ем Азіјаын?

Вывтасаіна му*).

СССР-са-слудајас.

Вывтасаіңјас СССР-са-јөзлы абужык төдса. Вывтасаіңјас сені сөмын дор-гөгөрас. Сеті гез-моз кысеөны слудајас: Урал, Кавказ, Лунвыв-Туркестанса-слудајас, Алтај, Асыввыв-Сібырса-слудајас.

Корсөј карта-вылыс тани-урчитөм слудајас.

500-метры-кө лапкыд вывтасін, шусө сіјө чој-өн, жужыдзык-кө — слудаөн. Быд-чојлөн, слудалөн ем подув — чој-бостчан-іныс; чојјыв, слудажыв — выліладор-помыс, помасан-іныс; чојдор — бокыс, подула-јыла-костыс. Слуда-костјас шусөны сонјасөн (долина). Вывті-кө најө жужыдөс да векнөс, секі-һін мөд-ног — сортасөн (ушщелле).

Вывтасін-жужда муртавеө море-веркөссаң. Муыд-өд со абу быдлаын өтсама-шылыд: сіјө кыті жужыдзык, кыті лапкыдзык. Сы-вөсна сысаң-кө кутан муртавы жуждатө, сіјө оз ло стөч. Море-јас-жө мөда-мөдыскөд өтлаасалөны висјасөн, кур-јасасөн, паёкыд-віјамјасөн. Сы-вөсна море-веркөс быдлаын өтвылаын. Вывтасін-жужда өті-местаын да абу өткоф. Кавказ-слудајас заводітчөны

*) Горнаја страна.

увтасінсаң, а шөрвыјасаңыс-кымын — поводнеј
жуҗыд-інсаң-һин.

35. Елбрус.

Мед-жуҗыд-Кавказ-слудајас кысёны рытив-
-војладорсаң асив-лунвылө, Анап-карсаң (Чорнеј

море берег-вылын) Баку-карөз (Каспійскеј море-дорын). Нұжалөмаөс најө 1200-кілометр-куға. Жұжданас 2 да жың кілометры лапкыд абуөс. Мүкөд-слуда-јывјасыс зев вылынөс море-веркөс-саң. Шуам, Елбрус-слуда, сылөн жұждаыс 5629-метр. Казбеклөн — 5043-метр.

36. Казбек.

Урал-слудажас нұжалөмаөс војвывсаң лунвылө. Најө торјөдөны Јевропаөс Азіјаыс. Урал-слудажас абу зев жұжыдөс. Абу сені өтка-өтка жұжыд слуда-јывјас. Мед-жұжыд-слудаыс Уралын (војвывладорпомлаңас) Төлпоз-із. Жұждаыс сылөн сөмың 1686-метр.

Корсөј карта-вылыс Төлпоз-із-слуда. Алтај-слудын мед-жұжыд-ін Белука-слуда, 4-да-жың-кілометр-жұжда.

Мед-жужыд-слудажас ставмупастаын Азіјаын, Туркестан-һіма местаын. Сіјө — Ғималајскеј слудажас. Мед-жужыд слуда-јыв сені Еверест — 8.880-метр-вылаын море-веркөсәһ. Уна-Ғималајскеј-слудажас-вылө жуждаысла өһөҙ-на јешщө весіг өті морт абу кайләма.

Корсөј карта-вылыс Ғималајскеј слудажас. Наяс вөјвылын кущөм му (страна)?

Вывтасайјас-ывлавыв (прірода горной страны).

Слудажас-вывті ветлыс-муныс-сінвозын пыр уна-пөләс серпас (картіны). Кымын сіјө слуда-јывлаһ былө каяс, төдөмыс, сымын унжык пондас адзыны, унжык казавны вылысаһ-віҙөдөмөн. Слуда-јывлаһ кайігөн ветлыс-муныс казалаһ і шоһыда-көзыда вежсөм. Бостам Кавказ-слуда подувсаһыс. Сені, шуам, зев-мича гөжса-лун. Шөһді вескыда сотө. Быдмө виноград. Пу-корјас, турунјас жарысла һукыртчөмаөс. Му потласөма. Јөзлы лауавны һем-торјөн — быдөн корсөһны гөж-сај. Чөвтан сінтө вывлаһ — слуда-јылын дорјасас лым өшјөма, муыс јічөма. Һөкор најө сетыс оз бырлыны. Подувсаһ кайыштан былө, — шөркөд-дем-шоһыд-інө вескалан. Слуда-бокјасын быдмөһны корја-пујас. Јешщө былө каяһ, — начкөзыд-інө вескалан. Лымјыс да јыыс сөс оз сывлыны. Быдманторјас, төдөмыс-һын, абуөс. Сөһын лымөс-петөмаөс чурвіҙөһны јона-на жужыд, стена-код-вескыд-бокјаса ізјас — скалы. Код-сүрө слуда-јылө (Казбек, Елбрус, Белука) кайһы зев сөкыд. да і сізсө, мукөд-слудажас-вылө кайһы абу зев кокһі: лөлыд тырө, уна-вын-өбөс муһө. Шөјт-чытөг-кө вйт-квајт-мінут каяһ, сіјө зев-һын бур.

Сы-вөсна слудајас-вылө вермөны кајны сөмын
зөңвиза јөз, зөңвиза сөлөмајас. Кымын вылө кајан,
сымын сөкыд лоө. Вылын сынөд шоч, сы-вөсна
кокниджык. Сені сижө морт-вылө оз-нын улын-моз
личкы. Мортлы лоө сөкыд, тушаыс сылөн вела-
лөма ыжыд-личкөм-вылө-da. Морт виемө: сөлөм
зев-терыба пондас четчавны, јур бергөдчыны.
Уналөн, выложык-кө кајасны, садыс бырө.

Слудајас-вылө кајны вылын, төдөмыс, вөла-туј
абу. Сені сөмын пода-јөзлы ордымјас (тропы)
емөс. Нөшта мукөдлаас i ордымыс-на абу: кајан-
кајан да вошө сижө јос-dopa изјас-пөвсө. Слуда-
-вывса јічөм-му уналаті потласөма, щелас лым.
Оз ков ылавны тувтчыны сижө-лым-вылө — бурскы-
сан пыдө јічөм-бокјаса жужыд-гуранө.

Шондіа-луно лунын гөра-вылын гожјалан-а,
војын көзид. Жужыджык-слудајас- вылын нөшта
зев көзид. Жужыд-слуда-вывјасын весіг гожөмын
овлө зев-частө пурга. Лымсө пондас гудрөдлыны да
луншөр-луно немдө. Сещөм-кадјасын слуда-вылын
зев омөл. Ветлыс-мунысыд-кө кытчөкө не-местаө
тувтчас,—пом: гирі-лыкү уеас жужыд-сортасө —
кі-коксө чегјалас лібө кулө.

Слудајас-вылын ывлавыв абу пөвадітана. Быд-
манторјас сені быдмөны омөла, посні-тушааөс.
Вөлаыс-гулајтыс-лок-төв личкө најөс му-бердө,
торкө лучкі-быдмөмыс.

Зік-нын лымјайнө-воигөн вывтас-местајасын емөс
бур-віјас. Тулысын да гожөмын најө ставнас
тупкыслөны зев уна југыд-рөма зоріјасөн. Лым-
-бердын зоріјас — сижө зев-нын лөсыд, нымкод-
віжөдны. Сен-жө віјас дорјасас быдмөны лапкы-
дік-тушаа кустјас, родофендронөн шуоны, алеј-

-гөрдөв зоріжаса. Лым да јіге вылын ізјас-бердө
ласкысөмөн быдмөны лшајнікјас, ыщ-да. Көзүд

37. Ывлыв слуда-вылын (Горная природа)

ні пөс, төв ні пурга,— ңемтор налы оз мешајт. Віз-
јасые-улын слуда-бокјасын быдмөны лыска-пујас.

Јешцö улын — быдсама-сикас корја-пујас. Тасаң сесса быдманторјас сораөс лоöны, слуда-подувса-кодөс-жö.

Слудажас-вылын емöс і олысјас. Выліті слудажасöд чургöдчöм-ізеаң мöд-ізö пелька-четчадöны вöрын-олыс ыжјас-межјас (джејраны, архары),

38. Слудавывса-олысјас.

кöзаяс, сернајас. Најö јöзыс зев јона полöны. Сорғи-шытö-кö кыласны, ізјыс-ізјö пелька-четчалöмөн терыба каяöны вылö. Гожöмын најö морт оланінсаң јона вылын олöны. Тöвнас сојанла летчылöны лыска-вöрö, матыстчылöны керкајас-дорö. Слудажасын олöны опјас, ручјас, шакалјас да уна-на мукöд-пöлöс ғвер. Слудажас-вывті выліті лебалöны кушјас, гріфјас: кыјöдöны сојан. Кушyd зев тöлка: позсö вöчö кытчö морт оз вермы

сїбавны. Грїфјас зев гырысөс. Мукөдыс борджассө паскөдөмөн 3-метр-цастаөс лөоны (шуам, Туркестанын бородач).

Слуда-артмөм, пазалөм-да.

Слудажас артмөны уна-ногөн да і асныс најө мөда-мөдыскөд абү өткодөс. Артмөны му-пыщті вөрзалөмјасла, вежласөмјасла. (Слудажас-артмөм-жылыс лыдды рабочеј бібліотекаыс нїга „Настоящее и прошлое земли“). Унжыкыссө слудажас сулалөны океанјас-пөлөн. Слудажас ез өтї-кадын артмыны. Көд-сүрө на-шыс зев-нын важсаөс, мукөдыс томөсжык-на. Кавказ-слудажасыд томөс, Урал-слудажасыд важсаөс-нын. Важса і вылөнсажык слудажас өтмоза чојжывсааныс подүлөзжыс луныс лунө јона жугласөны, кїссөны. Чој-жывті најөс жуглө друг-көзжыда-шоныда-вежласөм, сынөд, зер.

Слуда-бокжастї төвјасын щөкжыда шлувлывлөны лым-пластјас — обвал. Најөс нещыштөны слуда-бокжасыс төвнырјас. Ödjö-ісковтіг-мозыс лым-чүкөрјас пөрлөдлөны пујас, чуктөдалөны слуда-бокжасыс гырыс ізјас, сесса ставсө најөс аскөдыс нуөны слуда-нылыд. Унаыс тащөм-лым-чүкөрөн тырлөны слуда-бокса ҳөң-сїктјас, јөз, скөт.

Шлївөм-лым чүкөрмө сонјасө, сортасјасө. Сенї лунын шондївозын најө улдыштлөны, војын бөр кынмөны, јїчөны. Вылысса јїчөм-лым-пластјас лычкөны, топөдөны улы-пластјассө, — најөс щөщ јїө-пөртөны. Аслас-сөкта-вөснаыс пөкатажык-їнын јї мөдөдчас увлаң, оз вермы кутчїсны местаас. Мукөдлаас верст-дас сонјасөд мунө јї-шор. Вїзувтө сїјө көт і вывтї нөжјө, да омөлсө уна вөчө. Вїзувтігас тујсө быттө гөрыштө. Тујжывыс ставсө

жyгöдaлö, пaзöдaлö. Гырыe-изжасыд сылы нинöм-
-кoд: пoснöдлас нaжöс, гöрыштaлас-мoз дoржaсö.

39. Соргас (ушщелтe). Пыдöсöдыс вiзyвтö ю.

Тужвылыe-сурöм-торжaсö сeсeа ставсö аскöдыс
щöщ нуö.

Лым-вічыг улынжык жі сьлө, пөрө жуө. Слуда-
ывса-жуас бузгөны-візувтөны ыжыд-шыөн, вывті
візувөс: 30 верстөн час вөчөны. Тащөм візувыд,
төдөмыс-нын, уна-лок вөчө. Өтјаінса жуассыд жона
омөлөс. Слудавывса-жулыс вынсө артавын зев
сөкыд, сещөм сіјө ыжыд. Асланыс-вынөн піскө-
дөны најө жужыд із-слудажас. Луныс-лунө ва-візув
кодјө пыдөссө, жуждөдө ассыс тужсө, ворганөн-моз
пыр пыдө слудаө пырө. дырөн слуда быттө торжалө
кык-пелө, зев жужыд векні-кост лөө накостын —
сортас (ушщелле). Вавізув летчөдө аскөдыс
ставсө, мыј тужывысыс сурас да ачыс берег-пөлөн-
ыс мыј вермас жуглыны. Сы-вөсна үліті-візувті-
гөн-нын артмөны зев-бур, вына-өтјаінјас (плодо-
родныје равныны).

Слудавывса-жуас-вомөн вывті-візувысла уна-
латі он вермы вужны ні үјөмөн, ні верчөмөн.
Тулыс-гожөмын лым-сылігјасөн лібө зер-бөрын
слудавывса-жуас зев жона друг-ыждылөны, түлөны.

Секі налы векні-сортасад қескыд, јешщө-нын
ыжыд-шыөн бузгөны-візувтөны, нещкөны слуда-
-бокјасыс ізјас, кумылгаөн летчөдөны најөс уван.
Ем-кө кущөмкө паскөдчан-ін, ва бузгылтө сетчө,
өјдөдө местасө. Уна-лок вөчө туөм-ва олысјаслы:
жугөдалө, кылөдалө көлуј. Сещөм-ју ем Кавказын,
Терек-німа. Летчө сіјө Казбек-слуда-ывсаң.

Слудавывса-војтыр олөм.

Слудажас важысаң-нын гартчөмаөс морт-олөм-
көд: најө отсалісны паскөдны јөзоланін, сус-
мөдісны јөзөс. Жужыд-крут-слудажас пыкісны
јөзөс слуда-мөдарө-вужөмыс, воңө-мүнөмыс. Сув-
төдалісны најөс овны подулас лібө подув-пөлөныс

бур-муа сонјасө. Сізі најө вөчисны војдөр өтка-
-өтка семјакөд, сесеа зон племякөд, весіг местае-
-местаө-ветлыс-јөзкөд (с кочевниками). Мукөд-дырји

40. Кавказетс.

лөм. Сесеа скөт візөны, медеа јона ыж-меж.
Гожөмын скөтсө візөны слудавывса віјас-вылын.
Турун сені уна, бур. Ыж-јөлыс најө вөчөны рузө-
дөм-рыс (ыжыдлун-кежлө-тај кызі мјан рузөдлө-
ны да лічкылөны, сізі-жө), выј, кос-јөв. Ыж-межыд

еусжык јөз кызкө, шө-
көдчылісны слуда сажө.
Немдумајттөг, немвід-
чыстөг локтасны вөлі
најө сетчө даіовмөдчас-
ны. Нөшта важ-олыс-
јассө пыдді оз кутны
пуктыны, ас-ногыс став-
сө лөсөдасны. Возза-
-олысјаслы щөктасны
сулалан-оласногсө веж-
ны. Сы-вөсна со сесеа
слудаа-інјасын уна-пө-
лөс јөз олөны. Өні, ескө,
јөзыд ветлөдлыныс уна-
-пөлөс машинајас - нін
лөсөдөмаөс-да (авто-
мобілјас, аеропланјас,
көрттуј), пыр-на-жө
вывтаса-інјасад слуда-
јасыд морт-олөмад пы-
рөны.

Вылын слудавывса-
-олысјаслөн мед-ыжыд
(главнеј) ужыс — вөра-

налөн уна,— еојансө да паскөмсө наые і лөсөдөны. Новлөны најө жұжыд ыжку-шапкајас, ыжку-пасјас (дөрт, ежөмөс). Тащөм-паскөмөн најө олөны төлын да гожа-көзид-војјасө. Ыжкујасые да меж-сурјасые најө вөчалөны уна-еікас-тор.

Улөжык летчан, сені-нын мујас емөс, олыејасые му-ужалөны. Сіјө сені налөн мед-ыжыд уж, сөмын зев сөкыда сетчө-а. Мујас налөн слуда-бокјасын. Колө сіјөс перјыны, небөдны, віңны космөмыс. Сөкыд весіг воөм-вүндөм-һаңсө да турунсө ідравны, слуда-бокјасыд крутөс-да. Вөдітөны тані кукуруза, ід, шобді, броса (просо), табак. Һаңтө да мукөд-сөкыд-торјас өтілаыс-мөдлаө вуҷөдалөны најө верөма-вөлөн, лібө ыжыд-јон кык-гөгыла телегаөн, на-ног-кө — арба. Вөв-пыдді ужалөны волјас. Слудавывса-јујас-вомөн-вуҷны уналаын емөс өшалан-посјас. Сеті-вужігөн сіјө ставнас лөгө, быттө ловја.

Јешцө улынжык, кыті јујас візувтөны-нын шылыдінті, ваөн-вајөм-торјасые артмөма зев бур-мусіна му. Татөні һаңтө јона-нын вөдітөны. Көзөны шобді, ріс, кукуруза да мукөд-пөлөсөс. Кавказ-слудајас сајын, Ріон да Кура јујас-пөлөн уна плода-пу-садјас, віноградһикјас-да. Зев-нын важеа-карјас тані пыр өтарө быдмөны да паскалөны. Сешцөм-карјасас гырыс-велөдчанінјасые гөравывса-олыејаслөн, вузасөм-һөбасөмыс-да. Вузалөны најө шөвк, клопок, віноград-да. Ставыс сіјө быдмө сені-жө, воө му-ужалөм-помыс.

Корөөј карта-вылыс Ріон да Кура јујас. Кущөм карјас ті төдад Кавказ-слудајас сајыс?

Слудајас-вылын промышленность бура мунё.
Уналаын слудајасын емёс дона,-колан-кёлуј. Кав-
казые перјоны зарні, ыргөн, свінеч, езые, із-шом,

с

41. Слудабокын еікт. Аулјас.

нерп. Алтај-слудајасые — із-шом, зарні, ыргөн,
кёрт да мукөд-металјас.

Өні, бөрја-војасө, кор јона пондіс паскавны
промышленност да бурмыны олөм јөзлөн, слуда-
-вывса-ју-візувјасые зілөны бостны мыј-верман
унжык вын. «Јежыд шом» — ва-візув вын — пон-
дас мунны олөм-бурмөдөм-вылө. Терек-ју өтна-
сөн, лүчкі-кө сылыс вынсө бостны, пондас ужавны
уна-со-сурс вөв-пыд-ді. Со-өд мыј-ыжда-вын өті
јулөн. Сіјө пондас бергөдлыны став електріческеј
машінасө Војвыв-Кавказыс, пондас сетны дөнтөм
електріческеј вын.

Карта-вылыс корсөј Терек-ју. Кысан
сіјө бостчө, кытчө уеө? Кущөм ыжыд-кар
сулалө вескыд-берегас?

Електрічество јона кокнөдас перјыны слуда-
јасые металјас, кыскавны најөс море-дорө лібө
заводјасө; отсалас өдіө-вужны өтілаыс мөдлаө
(електріческеј појездјас, трамвајјас лооны), му-
-ужавны, віноградныкјас да мукөд-тор.

Мукöд-пöлöс-ывлавыв-серпасјас.

Öтјаина да вивтасаина местајасыс-кынзї мувыв-лын јешцö емöс аслыс-сама местајас. Öтјаины да сывлытöм-нурыв олöм луныс-луно пöштї пыр öтмоза кысö. Овны сöкыд. Јешцö сöкыд овны сывлытöм-нурјас сажын, вождö-војвылын — поларнеј странаын. Сетöнї — нембыравлытöм-лым, јї-да: 8—9-тöлыс пукалö тöv, 3-тöлыс помса-вој, шондї оз петав. Гожöм зев жеңыдїк, көзүд.

Medea сїнмö-шыбытчана поларнеј-ывлавыв-серпасын — јї. Кытчö он вїзöдлы (öгö-нын ва-вылö шуöј, а му-вылас), сенї і лым, јї-да. Быд тöv лым зев-уна усö. Гренландїја-нїма вој-дї-вылын јїыс кызтанас кїлометрыс кыз. Сїјö јїыс тупкöма аснас кык мїльон квадрата кїлометр-паста му.

Корөöј карта-вылыс Гренландїја-нїма дї. Јешцö куцöм дїјас емöс Вој-Јї-океанын?

Уналатї јїыс куз-кывјöн-моз летчö морө-ваö да ылö сїзї морө-пыдöсöз муно. 8—9-тöлыс поларнеј муын морө дорöма кыз јїөн. Вавывса-јї öтлаасö мувыв-јїкöд — ставсö көт морөөн шу. 2—3-тöлыс-кежлö морө воссылö. Тöv лїбö морө-вїзув јїсö разöдöны кытчö-сурö. Морө-вывтї секї вермöны ветлöдлыны суднајас. Оз ков думажтны, мыј морө јїыс зїкöз весассылö,— оз: јї-пластјас сенї пыр емöс, пыр плавајтöны да мешајтчöны суднајаслы плавајтны. Уна-велöдчöм-јöз — иссөдователјас

ветлыісны відлавны да тōдмавны поларнеј-му, сō-
мын шочыс на-шыс волісны ́ік полусјасōз. Јічōм

42. Вој-морēд-плавајтыс-јі-чојјас.

лібō лымја-му-вывтї ветлōдлісны најō лібō понјас-
-вылын, лібō подōн. (Kodјасōс тōдад поларнеј-му-
-тōдмавны ветлысјасōс?).

Поларнеј-мореод гожомын зев щокыда плавај-
тоны јі-слудажас (ајсбергі). Најө артмоны мувыв
јіые. Артмоны со-кызі: мі шуім-нын возын, берегсаң
јі-кывјас летчоны ваө, пырöны пыдö ва-пиö;
сені најө потласöны, торјавлöны јі-кывјые бура-
гырые пластјасöн; јі-пластјас кокніжыкөс ваыс—
кыптоны ва вылö; сені најө зырöдöны мöда-мöд-
вылас, чукöрмöны öтiлаö, сесса јі-чојјас-быттö і
плавајтоны ва-вывтіыс. Мукöд-јі-чојјасыс берегыс
нещыштеöм-јі: валаң-чургöдчöм берегвывса-јі мо-
ре-гыөн пыр öтарö вожалö, сесса зiкöз торјалö—
шлопкысö үсö ваас. Лунвыв-поларнеј-муын јі-чој-
јас со-кызі јешцö артмоны: берегпöлөнса мувыв
јiлөн кызта воыс-воö сөдö улiладор да вылiладор
вылыс-јiзöмыс; настала-ногыс јі пыр возö, пыдö
берегыс пырö; ыжыд-тöв му-бердыс чашјöдлö гы-
рыс-јі-пластјас, шыбыталö најөс мореö—мореод
плавајтоны најө гырыс-јі-чојјас-моз.

Поларнеј-муын, тöдöмыс, уна-пöлөс быдман
торјас оз вермыны лоны. Матеріквывса жужыд
слудажас-вылын јона-кöзыдла быдмöны сöмын
лышажнікјас. Сiз-жö і тани, поларнеј-муын: јона
кöзыдла бур-быдманторјас оз вермыны быдмыны,
тулысын да гожомын мукöдлаас лым-вылыс сура-
лöны сöмын ватурунјас (водоросли). Најө кöзыд-
сыд озжык повны. Поларнеј-дiјас-пöлөн быдмöны
јешцö зев-жеңыдiк-кока југыд-рöма-турунјас.
Мореас зев-жö уна ватуруныс.

Звер-пöткаөн поларнеј-му зев-жö гöл. Олöны
сені: јежыд опш, кың, пеструшка-лемминг. Шочі-
ныка паныдасывлö руч, кöјiн. Гожомын гöгөр зев
уна-кала (чајка), гöгöра-да (гага). Најө волöны
сетчö пiјанасны. Позјассö вöчöны öтчукөрö. Сы-

-вөсна, өтлаад-олігад лун-лун ыжыд зык налөн — «пөтка базар». Лунвыв-поларнеј-муын олөны јеш-

43. Војывса-олысјас.

щө пінгвінјас. Ваас—моржјас, тулеңјас, кітјас, морскеј левјас, делпінјас. Вој-мореын уна быдеама-сікас чері. Сіјө сы-вөсна, көрымыс налы сені уна.

Поларнеј муын пыр-олыс-јөзабүөс. Најөволөны сөмын гождөмын, кыјсыны. Волөны амеріканечјас,

норвежетсјас да мјан војтыр, Белеј-море-берег-пö-
лөн-олысјас. Вој-море аслас-черіөн вердö уна-јöзöс.
Медса јона кыјöны треска, селдi-да. Чері-кыјöм
јона отсалö војвыв-олысјаслы кутны да бурмöдны
ассыныс овмöсјассö.

Öнi-нын, бөрја-војасö, вој-dіјасые уналаыс
адзöмаöс із-шом-да, мрамор-да, нöшта мукöд-колан-
торјас. Шітсберген да Новаја Земла dіјасые
најöс перјöны-нын.

Медым кокнöдны поларнеј-морејасöд плавај-
тöм, кытчö-сурö лöсöдалöма öнi радіо-телеграфнеј
стантсiјас. Öтi-сещöм-стантсiја Новаја Земла-dі-
вылын. Куз-тöвбyдөн поларнеј-мусаң сiјö стантсi-
јасаыс i сорнiтöны Кардоркöд (с Архангельском).

Кореöј карта-вылыс Шітсберген да
Новаја Земла-нiма dіјас. Арталöј, кущöм
мупастаын тајö кык dіыс. Карта-сертi
тöдмалöј, ыжыd-ö кост Кардорсаң Новаја
Землаöз.

Поларнеј-муын озырлун зев уна. дырөн морт
вермас ывлавывсö. Став-озырлунсö сетые бостас
бур-вылö аслыс.

Зевпöс-ін.

Зевпöс-ін му-вылын мушөрвiзсаң öтарас мö-
дарас.

Кореöј мушөрвiз, зевпöс-ін дор-вiз-
да. Кымын-градус-паста зевпöс-ін му-
шөрвiзсаң öтарас i мöдарас.

Мушөрвiзын лун да вој öткузаöс. Југыд-шондi
шонтö да зiрдалö вогөгөр пöштi öтмоза. Сы-вöсна
танi во-чöж гожöм. Зерлывлö шоча. Сöмын стöча-
-öтi-кадын көшыс-моз лун i вој кiетö. Секi јујас
туöны. Ва петö берегыс, öjdödö öтјайнјас. Сы-вöсна

татöнi сöмын кык-сiкас-кад вогöгөрөн i лыдöны:
кос-гожöм да зера-гожöм.

Карта-вылыс мi адзам, зевпöс-iнын пöштi ста-
выс ва—океанјас. Матерiк-му сурыштö сетчö сöмын
Лунвыв-Америкаыс, Африкаыс-да. Сесса пырöны
уна-di Индeјскеј, Великеј да Атлантiческеј океан-
јасыс, шуам-кöт: Тсејлон, Суматра, Јава, Борнео
да уна-на мукöд. (Кореöј карта-вылыс урчiтöм
diјас). Луншөр-лунын тани зев пöс: 60—70-гра-
дус Тселeј-серти. Војын ыркыд. Кöзалöм-сынö-
дыс пемыд-рöма-јенежеаңгырыс-војтјасөн уеö
лысва. Луншөр-луно вескыда-шонди-швачкöмыс
ывлавылыс ставнас быттö кувлö: быдтасјас ну-
кыртчöны, олысјас зебсöны кытчö-сурö.

Зевпöс-ин быдсама быдманторјөн зев озыр. Тани-
öд быдтор, мыј быдманторыдлы колö, ем. Мусiн зев
бур: сiемöм-быдманторјасөн сiјö быттö быд-во-
вылыс кујöдассö. Васöд уна: океансаң төв најöс
пыр вајö. Шонди сетö уна шонид, југыд-да. Быд-
мöны тани зев уна-пöлöс палма. Мукöдыс қик вес-
кыдöс сулалöны, 60—70-метр-жуждаöс мусаңыс.
Палма-корјас зев гырысöс: емöс 15-метраöс
кузта-ногыс да кујим-метраöс паста-ногыс. Емöс
палмајас гартчан-быдманторјас-кодöс (ротангi).
Мукöдыс сещöма нужалöмаöс—500-метрöз, бы-
дөн муöдыс кыссöны. Важысаң-нын јöз уна-бур
бостöны-кык пöлöс палмаыс: фiнiкöвеј да коко-
сöвејыс.

Фiнiк да кокосöвеј öрöшкiјас зев пötöсаöс.
Сетчаңса-јöз најöс зев јона сојöны. Кокосöвеј
палмаыс вöчалöны стрöјбајас, палма-корјаснас
вевтталöны најöс. Кокосöвеј-öрöшкiыс вöчöны
выј, сојöм-вылö дај сотны. Öрöшкi-суңис-кодјасыс

мыј-еурө кыёны. Өті-кывјөн-кө шуны, кокосө-
веј-палма зев колантор сетчөс-олысјаслы. Нөшта
мөд-пөлөс зев-колан-пу сені быдмө, банан-һіма:

44. Палмајас.

Сіјө вайө шома-һисө-јумов өгурчі-код плод, сојөны
сіјөс. Быдмө јешцө «һаһа-пу»-һіма пу (хлебное
дерево). Кымынкө сещөм-пу-кө ем, мортыд во-чөж

олас. Сесса ем бамбук-німа пу. Кокосөвеј пальма-
 моз унатор-вылө-жө сіјө мунө. Сетыс вөчалөны
 кыјсан-өружјөјас, керкајас, улөс-пызанјас, стру-
 бајас. Бостөны і сојантор. Зевпөс-інын јешщө быд-

45. Зевпөс-інын-быдмыс-пујас.

мөны: щаж-куст, копө-пу, гуттаперча-пу, кіна-пу,
 сакар-троснік да мукөд. Тајө-пујас медеасө колөны
 вузасөм-вылө.

кузтаёс мукöдыс. Кывтöм-пемöсјастö зев кокңиа жагöдöны. Ем нöшта уна-пöлöс пeжгагјас (јашце-рiтсы), лебачјас, гагјас, бобувјас. Бобувјасыс јона мiчаёс емöс,гырысöс (паскöдöм-бордјаснас 20-сантiметр-пастаёс). Аслыс-сама-чeраңјас сенi емöс: вез-вылас-кö пышкај-ыжда лебач пукeас, везыс оз i ор. Лебач-сојыс-чeраң везјö-шeдöм-лебачтö öтi-здукöн вуз-ваз вöчö. Сeщöм чeраңлөн ыждаыс, кокјаснас i ставнас, 15-сантiметр-кузча.

Зевпöс-iнын јöз зев-ңиң-важысаң олöны. Јевро-паса-јöз јешцö абу-на тöдлöмаёс сiјö-iнсö, а олыс-јасыс сенi вöлöмаёс-ңиң. Немöвeјја-олысјас зев-пöс-iнын зев слабöс, абу зев сусöс. Сетöни быдтор ем тырмымöн, ставыс шeдö кокңиа; шоныд, лöсыд;—сы-вöсна јöз нeбыдiкöс, абу вeлöдчöмаёс вoјвыв-јöз-моз пыр вермасны, пöс-пeттöз кынöмпöт-кoрe-ны да паскöм лöсöдны. Сетöни-öд кынöмыд-кö пoн-дас сумавны, сöмын пeтав пу-бepдö, coјаныд сенi i ем — пувывса плoдјасыс. Сeсeсa, јaј-кö колö, звeр-пöткa кокңиа шeдöны, оз ков кoмi-мужикјас-моз лымпiтi ујавны да кыјeг-чöж вöр-пывсаңјасын овны — кынмыны. Кокңиа-овeöмысла, буракö, олыс-јас сенi зев-уна-пöлöс, ставныс нeсусöс. Шуöны, мукöдыслөн-пö олöмыс нöтi-на абу вeжeöма, уна-сурс-во-сајса олöм-кoд-на. Јевропeјeтсјасыд мыјөн воасны зевпöс-iнö, асланыс-суселунöн да бур-öру-жјöјаснас пыр i лычкaсны сетчöс-олысјассö, ас-кi-пoд улас најöс бoстaсны, кыз аслыныс колö, сiзi i бepгöдлыны пoндaсны најөн. Сeщöм нapтiтöмыс мeдeсa-ңиң пoндaс лoны öнi, мiјaн-нeмын. Капi-талiстичeскeј Јевропа зевпöс-iнтö пöртiс аслыс-вылö бур-жытңикö тыра-јöртöдјасөн, шусöны кo-лo-ңијaјaсөн.

Олөмөн-векөдлан-ног колоніјајасын некытчө тујтөм. Слаб-карактера немөвејја-олыс-јөз ужалан-вөв-пыс-ди колоніјаса-көз-ајінлы олөны: ужалөны, вөчөны пыр сылы, шыасын нї дорјыны асыысө оз лыстны. Дона-пуктаса (щаж, сакарнеј троснік, кофе, каучук, хїна-пујас да мукөд)-мујас-вылын—плантатсіјајасөн шүөны — Индостан-лунвыв-берегын, Тсејлон, Јава да Борнео-діјас-вылын да Лунвыв-Америкаын лун-лун векөдчывтөг шонді-возын зїлөны-мырсөны ужалөны казак-јөз — рабјас. Јевропејетс-кыјөдчыејас, көз-ајінјасыс-да, ветлөдлөны ужалысјас-пөвстї, зев скөрыс да लोकыс индалөны ужалысјаслы, шөјтчөг оз сетлыны. Вісөмлы нї дој-мөмлы оз ескыны најө. Верман-көт-он — ужав, вөч мыј щөктөма. Ужалыс-кө зїкөз оро ебөссыс, усө кокјывсыс — сіјөс нөшта чорыда мыждөны, нөј-төны, шүөны: дышла-пө оз ужав. Лыдтөм-щөттөм озырлун пычкөны јевропејскеј государствојас асланыс колоніјајасыс. Сетысјасыс-вајөм-тор важысан-нын јона-дона-товар Јевропа-пастаын.

Задачајас. 1. Кущөм мед-ыжыд мед-колан колоніјајас Англіјалөн, Франтсіјалөн-да? Гусыжа-кыјөдөмөн візөд-лөј карта-вылыс сіјө колоніјајас-вылө, кущөмөс најө, шуам-көт, ыжда-сертіыс?

2. Карта-сертікорсөј-ва-туј, кызі, ескө, вескавын сіјө колоніјајасө. Кущөм гырыс-карјас сіјө-туј-вылын емөс? Мыјјас вајөны міјанө сіјө-колоніјајасыс?

Мед-уна колоніја Англіја, Франтсіја да Голландіјалөн. Сетысан асланыс-колоніјајасө ветлөны најө зев-гырыс океанскеј-паракодјасөн. Паракод мед-улі-судтаас — трумын — Јевропаныс нуөны најө

товар. Бөр-локтігас вајоны колоніјаыс уна вөчтөм тор (сырјо), пөртны Јевропаын төварө.

Гөкыда-ужалөм мујас-вылын, өтчүкөра-олөм баракјасын, шыг-һисө-пөт-олөм, һайт-көлүј-новлөм,— ставыс тајө отсалөны висөмјаслы гулајтны. Ужалыс-јөз-шыс-кулыс быд-во зев уна. Зевпөс-інын немөвејја-олысјаслы гажа,-шоныд,-озыр-ывлавыв-над, ескө, зев-жө јөз-кабыр-улад-олөмыд абу лөсыд-да, мыј керан. Сус-јөз һажөс вермөмаөс, ыжыдалысјасыс сені һажө. Бур-ывлавывылыд став озырлуннас немөвејја-олысјасыды быттө зев-лок-төтка (ічін), елтчө: „ем, ескө-да, абу тіјанлы“. Мөдарө, воөм-јевропејетсјасөн быттө һымкодасө сіјө, індалө һалы ассыс-озырлунсө, сетө бостны һалы колан быд-бур.

Морт, ывлавыв-да.

Мі ічөтіка төдмасыһтім ывлавыв-серпасјасөн. Кағалім: өтка-өтка-мортлөн да і став-јөзлөн олөм мунө ывлавыв-серті, көні һажө олөны. Ывлавыв-серпас-серті позө төдмавын мортлыс карактөрсө, гортса-олөмсө, оланногсө, ужјассө сылыс, куцөм промышленност сені ем, јона-ө отсалө сіјө бурмөдны олөм сіјө-местаыс. Сіјөтө сің, ставыс ывлавыв-серті мунө, сөмын мортыд аслас-суслунөн да ыжыд-мывкыдһас ывлавывтө вермө-һін вежлавны, бергөдлыны сіјөн кыңі аслыс колө, кыңі, ескө, буржык. Наука да текһика ыжыд-восковјасөн, чорыда-тувтчалөмөн, өдјө мунөны воңө, ывлавывсө щөктөны отсасын буржык-олөм-лөсөдны. дажө зев омөһ-інјасын, шуам-көт, сывлытөм-һурјасын, текһика-отсөгөн вермас лоны шоғмана-олөм. Лөбө

міянын, Көмі-областын, наука-індалөм-серті да буржык-көлујөн-кө пондам ужавны, дерт-жө јона-
-өdjө вермам кыпөдны ассыным овмөснымөс, ун-
жык-тор пондам кужны вөчны. Mödapө, наука да
текнікатөг мед-бур, мед-гажа, шоныд,-озыр-муын
немөвејја-олысјас олөмнас бөрө колөны, сурөны
сүсжык,-мывкыдажык-јөз кіподүлө.

Сөмын наука да текніка вермасны мездыны
јөзөс ывлавыв-лөкыс. Вөлаыс-олыс міјан-јөз
наука да текніка-отсөгөн регыдөн вежасны олөм:
јона бурмас сіјө, кокһаммас.

Вылму-восталан-кад.

Крістофор Колумб.

Вылму-восталан-кадөн шүөны 15-d — 16-d-со-војас. Секи мед-јона окочей-јөз морејасөд ветлөд-лісны, уна төдлытөм-мујас адчалісны, океаныс океанө тујјас восталісны. Сіјө-кадсаң-жө кутім мі төдны, мыј мөд-мусаржынјын ем зев ыжыд му (матерік). Унаөн шыбытчісны секи мореөд-ветлөд-лыны сы-вөсна, медем корены ва-туј озыр-Індіјаө. Му-вывті ветлыны секи вөлі зев полана. Медса-уна мореөд-ветлысјас вөліны португалетсјас.

Сіјө-жө-кадын ветлыс-мунысјас пондісны мөв-павны: муыд-пө-өд сар-код, оз-ө поз Індіјаө мөд-тујөд воны, Португаліјасаң Атлантіческеј-океанөд рытивлаң-мөдөдчөмөн. Төдмавны сіјөс, позө оз сізі вөчны, бостеіс італлаңеч Крістофор Колумб. Сіјө чужөма 1425-d-војасө. 14-арөссаң Крістофор Колумб пырөма морскеј-служба-вылө, унаыс вет-лөма море-вывті мыј-сурө-төдмавны, корены-да. Ветлөм-костјасас чертіталөма географіческеј карта-јас. Бөрынжык Колумб лоөма зев мастер мортөн картајас-вөчавны, ыжыд-сөлөма море-вывті-ветлы-сөн да море-туј төдысөн. Колумблы аслас-кужөмөн да төдөмөн отсасіс јона-велөдчөм-морт італлаңеч Тоскаңельлі. Сіјө секи лыддысіс мед-бур мутө-дысөн, математікөн-да. Сіјө арталіс мусар-серті, Індіја-асыввыв-пө абу зев ылын Португаліјасаң.

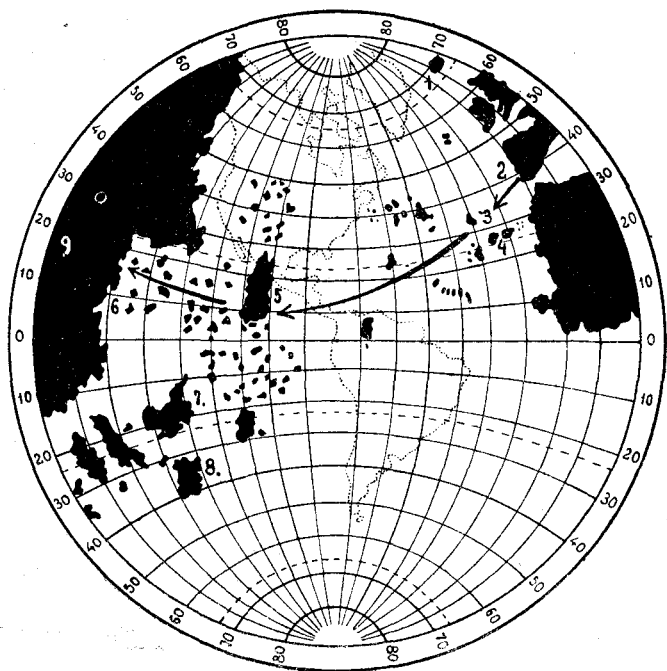
1924-d-васа август-тöлысеса 3-d-луно Колумб кујим паруснеј суднаон петис морео. Суднајасыс сылөн регыд жугалыны. Канарскеј діјас-вылын лоі најос зонтавыны. Океанө петисны сөмын сентябр-тöлсесеса 9-d-луно. Ва, сојанторјас-да, вöлі бостöма уна, тырмымöм. Колумб муніс Тосканеллі-сетöм-карта да арталöмјас-серті.

47. Крістофор Колумб.

Tödtöm-туј океанын Колумблыс јортјассö јона повзöдіс. Медым најос көт неуна төкөдыштны, Колумб мунөм-тујсö пыр чінтіс: верст-лыдсö ещажык вісталіс. Асыв-төв нуіс суднајасөс рытив-вылө. Матросјас повзісны: тöлыс-кө-пö сесеса некор оз бергөдчы — прöшщаж гортным: некор ог адзылөј

сіјөс. Сүднајас-вылын војдөр ропкыны пондісны Колумб-вылө, сесса і зык лептісны: бергөдчамө-пө гортлаң дај сөмын. Октабрын-нын, лебачјас-леб-чөм-серті, Колумб вескөдіс сүднајассө лунвывлаң.

48. Тосканельлїлөн картаыс. Та-серті Колумб пла-вајтіө океанөд (тујыс нөвјөн індөма). Зев-посні-дік чутјасөн пасјөма Амерїка, код-јылыс секі нем-тор-на ез төдны.

Сесса октабр-төлысса-11-д-лунө рытнас өті-мат-рос кыкө-ылыс качаліс бі. Мөдлунас асывнас тыдовтчіс ді. Сіјө вөлі 34-д-лун тујө-петөмеаң.

Cijö тыдовтчөм-муыс, буракö, вөлöма Богемскеј ді-чукöрыс, Флоріда-бöжсаң (полуостров) ңеылын. Колумб cijös мыжлакö асыввыв-бердса Азіја-діөн чажтöма, — Индіја-туј шуіс сурöмөн. Сы-вöсна дівывса-војтырöс Колумб індејетсјасөн і кутіс шуны. Наяö Колумбтö сесса зев-жö бура примітіс-ны-дај, индісны сылы кык ыжыд ді: Куба да Таіті.

Јевропаö бөр-воөм Колумблөн вөлі аслыс і cijö кадса-наукалы настöјашцеј празһикөн. Атланті-ческеј-океан-пыр рытив-туј лоі востöма. Колумб дум-серті Атлантіческеј-океан-сајын — Азіја. Збылсö, ескö, Вьлму — Амеріка.

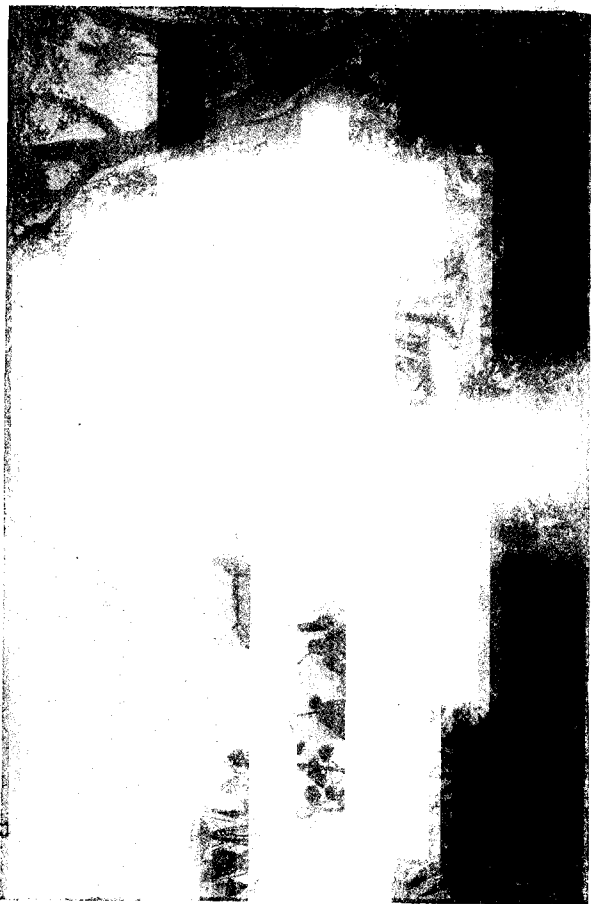
Испаңіјаö Колумб воіс 1493-д-вöса март-тöлысса 15-д-лунö. Сöреыс cijö вайіс індејетсјасöс, турун-зорізјас — кущöмјас Јевропанын оз быдмыны, — ловја-попугајјасöс да мукöд лебачјасöс, звер-пöткајасöс-да, зарһия да езыс браслетјас (сојын новлан кыщ) да мукöд басітчан-торјас, да уна-на мукöд-сікас көлуј — гөсһеч індејетсјассаң. Тајö вайöм-торјас-серті позö вөлі төдмавны озыр алі гөл-местаын вөлöма Колумб.

Kodјас Колумбöс ветлытöчыс јöј-һісö-прöсужөн лыд-дісны, сералісны сы-вылын, локтöм-бöрас мөдарö, — пондісны ошкыны, ліскасны сы-возын.

Амерікалаң Колумб ветліс кујімыс. Мөдысö ветлігөн востіс cijö Јамајка ді, көймöдысö — Лун-выв-Амеріка, Оріноко-ју-бердті.

Сы-бöрын Колумблөн олөм торкеіс. Мед-воzza тујас-петтöз Колумб сорһіөн лөсөдчіс іспаңіјаса королкөд. Ас-горшлуныс-вöсна король көсјыліс отсавны Колумблы ветлыны вьл-мујас-воставны, көсјысіс сылы, востас-кө, гырыс-чінјас, озыр-лун, торја-правајас сетны да быд-бурсö. Сöмын-тај,

кор Колумбыд вөчис еорһитөм-артмөдчөм-серти,
корол вунөдис көсҗыеөмҗассө, кайтчыны сыыс пон-

49. Колумб четчө Сан-Сальвадор-ди-вылө.

дис. Колумблы лоины уна-вежалыеҗас. Најө пон-
дисны зилны конҗыштны сійөс, локөдны сы-вылө
королөс. Норасөм-куза Колумбөс королевскеҗ

комісар арестујтіс, допіс көрт-чепөн дај мөдөдіс
Испаніјаө. Сені, ескө, Колумб мыј-сурө-мыжјас
верміс ас-вывсыс вештыны, да ҳонвізалуныс торк-
сіс. Ез-нын ло сіјө важ-код збодеp да һөтіповтөм.

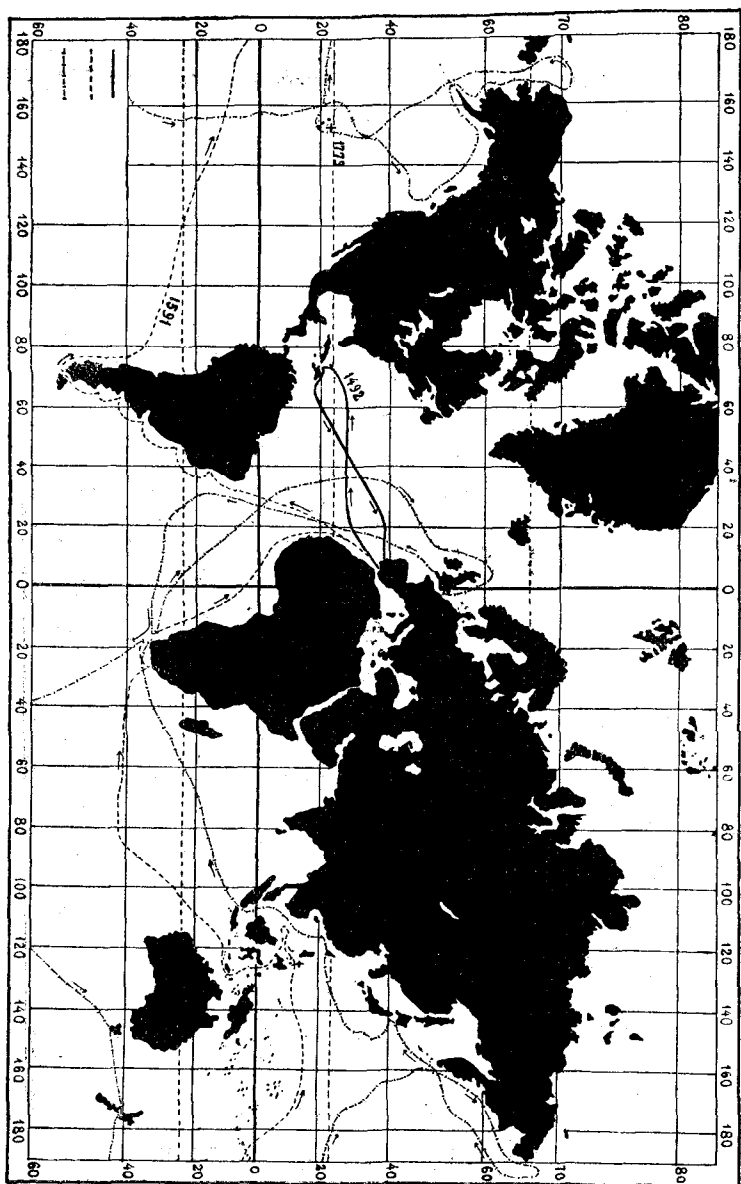
50. Магеллан.

Суд-бөрын Колумб јешцө-на, һөлөдыс ас-нем-
нас мөдөдчыліс море-вывті ветлыны — Тсентралнеј
Афрікаө. Сөмын туј-вылас, мунігас-на јешцө,
сіјө јона віеміс, бөр лоі бергөдчыны Испаніјаө.
Сені сесеа сіјө і кулі, 1506-д-воын. Бөрја-кадсө

сijö вьвтi-нужда-пырые оліе, тöдсајас-ордас. Ко-
ролыд сijöс җикöз вунöдіс, һекүщöм-көсјысöм
му-востöмыс ез мынты.

51. Ғикарјас вiöны Магелланöс.

52. Ваттыяс ветлы-муньясатон.

Колумблөн-да, Васко-de-Гамалён-да, Магелланлөн-да мукөд море-вывті-ветлыс-јаслөн ветлөмыс медсасö лоі Јевропаса государствојас горш-вөсна. Налы вөлі колө зарңи, езыс-да; колөны озыр мугас, көні, ескө, почө вөлі востыны вузасөм: ылөдлыны сетчөс-јөзлыс бур-дона-көлуј, вузавны налы асыныс төвар.

Таыс-кынңи нөшта өті-колөм налөн вөлі: пыртны сетчөс-јөзсө крістіанскеј вераө. Сөмын сіјө, кычкө, бөрын кыссіс, езжык сіјөс пыдди пуктыны. Озыр-мөдчөмыс мед-воңын вөлі.

Өні море-вывті-ветлөдлыс-јас емөс-жө, сөмын мугыс налөн чік мөд-пөлөс: өні ветлөны велөдны местајассө, төдмавны быдтор мыј сені ем, мыј кыңи-лоөма-артмөма, мыј бур, мыј омөл сені.

Фрітіоф Нансен.

Велӧдӧм-тӧдмалӧм-могыс ветлӧм-мунӧм.

Важысаӧ-нын поларней-му вӧт-код-олӧмнас кыс-
кӧ жӧзӧс аслаӧны: вӧдлавны, велӧдны сӧйӧс. Пемы-

53. Фрітіоф Нансен.

дыс, кӧзыдыс да океан-вывті-плавайтис жі-слудајас
тојлӧны жӧзӧс тӧдмавны војвыв-пыдӧс олӧм, щӧктӧны

төдмавны, позё оз корсны туј Атлантїческой океансаң Амерїка (шусё ытыв-вој-туј) да Азіја (асыв-вој-туј)-гөгөр. Нöштa унаöс зїк вој-полусöз кыскїс: налы сес вöлі окота быдтор төдмавны. Колö вöлі велöдны да төдмавны Јї океан, төдмавны, мыј сы-сајын, збыл-ö сы-сајын. васса-море ем кызі унаöн думајтїсны.

Асыв-вој-туј Јевропа да Азіја-вој-берег-пöлөн востїс Норденшелд. Сїјö петїс мореö 1878-d-воö. Тöвјїс јїјас-пöвсын. Сесса берег-пöлöныс пыр воэö мунїс да 1879-d-воö воїс Берїнгов вїсö. Ры-тыв-вој-туј востїс норвежетс Амундсен, 1906-d-воö. Сїјö војдöр мунїс Амерїка-вој-берег-пöлөн. Аласка-бердтї сесса чукылтїс да Амерїка-рытыв-берег-пöлөн мöдöдчїс.

Вој - океан - куза ветлöмјасыс колї төдчана „Жаңетта“-нїма-судна-вöјöм 1881-d-воö. Сетöн мунїс амерїкаса експедицїја корсны мöд вошöм експедицїја — Франклїн-нїмаöс. Јї-пластјас „Жаңетта“-öс јөршїтöмаöс Ново-Сїбірскеј-дїјас-дїнö, петны сетыс некызі абу вермöмаöс. Мунысјаслы суднатö лöма еновтны. Воэö Азіја-вој-берег-пöлөн мöдöдчöмаöс најö пыжјасöн. Якутскеј сїктö ловјөн воöмаöс сöмын кык морт. Мукöдыс ставныс кулöмаöс көзылда, шыгла-да. Бöрынжык вöлі сурöма капїтаныслөн шојыс. Кїас сїјö кутö мыј-сурö пасјыны нїгасö.

Кымынкö-во-мыстї „Жаңетта“-нїма-судна вöјöм-бöрын воöма јуöр, караб торјасыс-пö сылөн суралїны Гренландїја лунвыв-берегыс. Тöдöмыс, караб-торјас Јї-океансаң сыылаöз вермїсны вескавны сöмын Вој-полус-пыр-муныс вавїзувöн.

Фрітіоф Хансен та-бөрын бостіс төдмавын тајо-ва-туј: полус-пыр нөті-векөдлытөг кывтны јі-бердө-кыммөм карабөн. Караб, дерт, колө вөлі зев јон, мед бура верміс воҕсасны поларнеј-јікөд. Омөлік-карабјасыд-өд ез-нын еща жугавлыны: кымын експедиціја-нын воші.

Хансенөс тајо-думыс унаөн емеквыв бостісны, јөјөн кутісны нымтыны, шуны: дөзмөма-пө олөмөыс да ловсө ассыс нуө. Весіг аслас јортјасыс — поларнеј-муө-мукөд-ветлыс-мунысјас — сөлөм-сетөм-пыдді сіҕжө шуалісны. Хансен ез віҕөд јөз-сорні-вылө, ез повзы нінөмыс, ез еновтчы аслас-думыс.

Хансен ічөтысаң быдміс повтөмөн, јонөн. Ез сіјө зыңгыв, ез нораслы нінөм-вылө: став омөльсө і бурсө пыкіс ас-сөлөмас. Вөралөм, черікыјөм, лампаөн-іслалөм (норвежетсјас сіјөс важысаң-нын расејтөны) велөдісны Хансенөс пыржык ветлөдлыны. Јона сіјө расејтіс ексекурсіјас. 20-арөса Хансен кіт-кыјан судна-вылын ветлөдіс-нын Шпітсбергена Гренландіј-діјас-костөд, научнеј-уж нуөдіс..

1888-д-воө, 27-арөн, Хансен ветліс-нын ыжыд-тујө. 6-морта-експедиціја петісны мунны Гренландіја-пөлөн асыввывсаң рытиввывлаң. Мунны налы, төдөмыс, вөлі зев сөкыд: көзыдыс Тсельсіј серті 50-градусөҕ кајліс; некөн некөд абу. Ветлісны најө пөшті во. Та-бөрын Хансен кывсіс уналаө, уналаын кутісны сіјөс төдны.

Вој-полусө-мунөмыс Хансенөс, ескө, зев кутісны-да, ез вермыны. Норвегіја да Англіја сөм-вылө стрөітісны выл-нога јон караб.

Хансен щөктіс вөчны карабсө сізі, медым кокніджык вөлі вермасны сылы јі-пластјаскөд,

Караб-пыдөссө сiјö щöктiс гöгрöстыштны, мылк-
жөн-моз вöчны, медем бокјассан-зырöдыс-ji-
-пластјас карабсö выvlan кыпöдасны. Нансенöз
тащöм-карабјасөн поларнеј-јiјас-пöвстi некод-на
абу ветлывлöма.

Уна-во-мунi експедицiја-чукöртöм-лöсöдчöм-
-вылö. Нансен бостiс аскöдыс сöмын 12-мортöс,
ставыс-нын море-вывтi-ветлывлöм-јöз. 1893-d воö
jul-тöлысса 26-d-лунö Нансен аслас јортјасыскöд
петiсны Норвегiяыс. Карабыс налөн вöли «Фрам»
-нiма (мiјан-ног-кö „Возö“). Војдөр мунисны Кар-
скеј мореöд Новаја Земля-нiма di-пöлөн. Сесса кы-
щовтiсны Челускин-мыс да Ново-Сiбырскеј-diјас-
сан мöдöдчiсны војвылö. 70° 50'-вој-мупастаын
«Фрам»-öс јiјас пленö бостöмaöс. Сысан сесса
Вој-океанöд експедицiја пыр-нын јi-пластјаскöд
плавајтöма.

Јiјас, ескö, i војвыв мунисны, кызи i думажтлiс
Нансен да ез пыр вескыда. «Фрам»-öс кор ры-
тыvlan вöли нуö, кор асывывлан. 1895-d-вөсa
феврал-тöлысса 27-лунö «Фрам» воiс 83° 50' вој-
-мупастаö.

Јi сетчö сещöма поромiтiс, öдвa i ез лазöд
«Фрам»-тö. Сöмын мылкја-код пыдöсыс вiзiс:
карабыд кыптiс вылö, кызи i думажтлiс Нансен.

Нансен кажалiс — «Фрам» вошi тујыс, полу-
сысöтдалтчыны пондiс. Шуiс сiјö еновтны караб
да понјасөн мунны полуслан вескыда-јiјас-куза
подөн, лампаөн. Сiјö понјассö вöли сетöма сылы
гöснеч-пыдi ветлыс-муныс роч-морт Тола.

Тажö вöли 1895-d-вөсa март-тöлысса 14-d-лунö.
дыр Нансен бөрјiс 11-морт-пiыс аслыс тöвары-
шöс. Сесса бостiс Јогансен-нiма мортöс. Сiјö

вөлі ыжыдеөлөма, ңемпөвтөм, велөдчөм морт.
«Фрам»-вылын кочегарітіс (пачеө ломтіс).

Апрель-төлысса 7-d-лунө Нансен воіс 86° 14'
вој-мупастаө. Таылаөң ңекущөм-морт-на ез пырав.
Воңға ветлыс-мунысјасыс 3-градус-ңын уна муніс.
Воңө мунны ңекущөма ез кут поңны: сојан-јуан
запас пондіс бырны, понјас кулавны, асныс —
кызмырдөң-сорөң ывлавывкөд пыр вермасег-тырји
мунөмыс — вывті јона муңисны. Нансен бергөдчіс.

Бөрсө сіјө мөдөдчіс Франтс-Іосіф-ңіма мулаң.
Мунісны кыт подөң, кыт ічөтік пыж-кајакөң. Став
понсө сылы лоі віны. дыр-мысгті, быдсама нужда-
-стужа-бөрын воісны најө төвјыны Франтс-Іосіф-
-ңіма муө. Сөмын 1896-d-воө јуң-төлысө адқис
тае Нансен англјаса експедиісіја. Накөд сесса,
Іогансенкөд кыкнаныс, воісны бөр Норвегіјаө.
Сіјө-жө воын август төлысын воісны і мукөд јорт-
јасыс Нансенлөң, «Фрам» караб-вылын. «Фрам»-
-ыд абу қікөң сувтөма. Јі-чојјаскөд-щөщ зев ңөж-
јөңікөң пыр сіјө өтарө војывывлаң мунөма. 1895-d-
-воө арын воөма 85° 57, вој-мупастаө. Сесса 'сы-
-бөрын кықкө воесса-мореө петөма да Норвегіјаө
і воөма.

Тајө ветлөм-мунөмыс петкөдлө, мыј мортыд
аслас ыжыд-мывкыдөң да суелунөң вермө воң-
сасыны весег јона-полана војывыв-ывлавывкөд.

Став-ветлөм-мунөмыс Нансенлөң лоі кујім во.
15-төлыс на-піыс Нансен Іогансенкөд кыкөң
мунісны пыр подөң. Експедиісіјаыс ез вош весег
өті морт. Сіјө сы-вөсна, мыј мунтөңыс војдөр
Нансен велөдіс, төдмасегіс поларнеј-олөмөң Грен-
ландіјаөд-ветлігөң, арталіс став ңелучкі-вөчөм-
јассө воңға-ветлыс-мунысјаслыс.

поларней-море-жужда, адзіс, мыі збылыс кыща-
(круговоје)-візувјас емөс. Кыјөдөма сіјө щөщ
воыс-вөса-поводда-сам, эвер-пөтка, лебачјасөс,
быдманторјас, поларней-ји да уна-на мукөд-тор.

Вој-полус-востөм.

13-во-мысї Нансен-ветлөм-бөрын амеріканетс
Пірі вој-полуслаң ветлыны выл-експедиція
чукөртис. Најө шуисны мунны Гренландіја-пыр.
Сы-вөсна сіјөс војдөр відлалісны јона рытывла-
дорсө, војвывсө-да. Експедиція вөрзөдчис тујө
1908-d-воө. Пірі сізім төварышкөд мөдөдчисны
подөн. Тујиндалысјасыс-пыдди бөстисны ескімос-
јасөс да налыс понјассө. Бөрынжык сөкыд туј-
ысла да сојан-запас-чінөмысла експедиціяме
јөзсө лоі чінтыны. 1909-d-воө апрел-төлысөс квал-
төд-лунө Пірі воіс Вој-полуссө.

Уна-велөдчөм-јөзлөн-колөм төдмавны Вој-по-
лус збылө пөрі. Сөмын јона-на колө велөдны
сіјөс, унатор-на Вој-полус-јылыс оз төдны і өніөз.

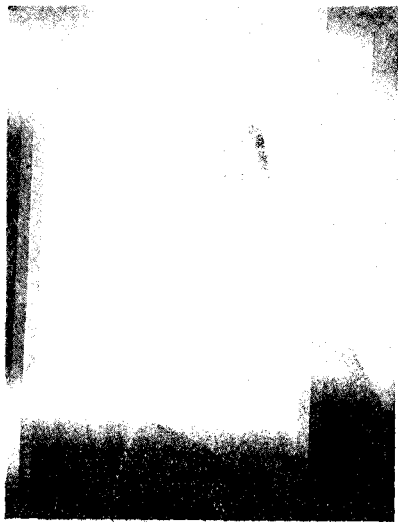
Војвыв-мучөрспом-вөстті Амундсен-лебөм-јылыс.

Војвыв-мучөрспом да мучөрспома-Амерікаа-
костса-відлавтөм-інјас пыр-на кыскөны төдтөм
іннас төдмалысјасөс. На-шыс мед-сусөн лыд-
дөны Норвегіјаса мортөс — Амундсенөс.

1925-вөса-гожөмын Амундсен мөдөдчыліс аеро-
планөн сетчө ветлыны, төдмавны, да ез во помө-
зыс. Сы-бөрын сіјө ез шыбыт јуреыс сіјө мөвпсө
(дум), нөшта јонжыка кутіс лөсөдчыны вылыс сет-
чө ветлыны. Сетчө-леблөм-вылө нарошнө вөчисны

Італіјаын зев ыжыд лебалам машина, «Норвегіја»
німа діріжабль. Сіјө-діріжабль-вылас Амундсен
шуіс лебны со-кущом тујод: Војвыв-Норвегіја,
Шпітсберген, Војвыв-мучөрспом да Аласка.

Газет-пыр мі-ставным јона відчысім, төдма-
салім сетчө-лебөмөн. Міжанө, С.С.С.Р-ө локтіг-кеж-

55. Амундсен.

лас діріжабльлы Салузї-сіктө, Ленинград-дінын,
нарошнө стрөітісны ыжыд ангар. Сетчө сесса
воөм-бөрас і еуісны діріжабльсө.

Маж-төлысын 5-д-лунө, 1926-д-воын, діріжабль
лебөма Салузї-сіктыс Шпітсбергенө. Сетчө сіјө
воөма мај 7-д-лунө. Шпітсбергенын оліс 4 лун:
відчысіс бурповодда. Мај 11-д-лунын лебіс воқө

војвыв-мучөрспомо. Мај 12-d-лунын лебіс сіјо вој-
выв мучөрспом вестті.

56. Відлагонны да сорнігонны војвытё-леблыны план-іытыс.
Пугалыс Амундсен.

Нобіле, «Норвегія»-німа-сіріжаблыс капіта-
ныс, ыстёма Рімө радіограмма: «меным-сетөм дөра-

-пасыд-(знамјаыд)-мај 12-д-лунсаң төлалo вoјвыв-
-мучөрспом-јіјас-вылын».

57. Норвегія-һіма сіріжабл.

Мај 13-д-луно сіріжабл летчіс Аласкао Тель-
лер-сіктө, рытив-војвылын «Ном»-һіма-карсаң.

Ғіріжаблыс Шпітсбергенсан Аласкаӧз 70-час
пыр мунӧма сувтлытӧг.

— Тајӧ-лебӧмыс вӧлі вӧт-код,—гіжӧ ассыс
мӧвпјассӧ ӧті-лебалыс.—Тащӧм-ылӧ некод-на сувт-
лытӧг ез леблы.

Корсӧј карта-вылыс да мурталӧј, „Нор-
вегіја“—Ғіріжаблыс тужсӧ.

Мыј-гурё ветлём-мунёмјасыг СССР- -велөдём-могыг.

Сөвет-власт-пукёмсаң С.С.С.Р-тө гөгөр јона-
-нын видлалісны, велөдісны быд-бок. Мі татөні
сорнытштамө сөмын војвыв-видлалём-велөдём-
-јылыг. Сіјө міянлы мед-матын, мед-төдса.

Вој-море-туј.

Сөветскеј-власт-дырјі јона пондісны видлавны-
-велөдны морејас, море-тујјас, мыј-бур мореге
поңө бостны. Та-тујөд помалісны воңа-панём-
-ужјас, панісны да лөсөдалісны-паннны выљјасөс.
Бөрја-војассө медеа-јона шыбытчісны видлавны
војвыв: Вој-Ја-море да Карскеј море (Новаја
Земля-дасаң асыввылын).

Тажө-морејасас уна уна-пөлөс звер, чері-да.
Тажө-морејас-пыр поңө востыны туј Атлантическеј
океанө Сібырса-гырыг-ју — Об да Јенисеј-вомјас-
саң. Тајө-кык-јуыслөн вомјасыс зев паскыдөс,
ыжыдөс. Об-ју-вом куңа-ногыс сы-ыжда-жө, мыј
ыжда колас Москуасаң Ленинградөз. Пастагис
сылөн пөштө 70-кілометр. Кыкнан јуыс куңтаногыс
5200-кілометраөс. Кыкнан-јуыслөн став-војјаснас
места-ыждагис (бассейн) лоө віт-міллон да жын
квдрата-кілометр: ыжыджык став-рытыввыг-госу-
дарствогыс өтлаын, ыжыджык Јевропа жынјыг.
Та-серті зев гөгөрвоана, мыјла колө велөдны,

бурмөдны тајө-море-тујсө. Гібыр озыр шомөн, һанён, эверјасён, черіён да мукөд торјён. Тајө тујён мі вермам јітчыны заграһітсакөд, мі вермам һакөд төргүјтны.

Тајө-море-туј шусө Вој-море-тујён. Војвывса промышленікјас да море-вывті-ветлөдлыејас важысаһ-һын төдісны тајө-тујсө (16-d-со-восаһ). 19-d-со-во бөрја-жынсаһыс пөһті быд во-һын ветліс сеті өтчыд лібө кыкыс (шөчіһіка і уһжыкыс) паруснеј сүдно. 1878-d-воө Карскеј море-пыр асыввыван «Вега»-һыма паракөд-вылын муніс море-вывті-ветлөдлыс Норденшелд. Сіјө — мед-воzza-морт Азіја-вој-берег-пөлөн кыщовтыс. Петіс сіјө Велікеј океанө. Роч-правітельство пондіс відлавны тајө-туј 1905-d-восаһ. Сеті-ветлөдлыны һароһнө вөлі вөчөма кык јі-жугөдлыс-паракод (,Тајмыр,“ „Вајгач“-da). 1913-d-воө Гібырса купеч-Востротін-сөм-вылө вөлі һөбөма Англіјаыс груз-кыскалан паракөд, «Коррект»-һыма. Сіјө зік-жө мукөд паракөдјас-код вөлі, ез аслыс-сама, поларнеј-јіјас-пөвсті ветлыны. Сіјө-паракод-вылын вој-поларнеј-море-төдыс норвежетс Фрітіоф-Нансен-індалөмөн вәісны груз Јенісеј-ју-вомөз. Каһалісны, мыј Карскеј море-пыр төргүјтны заграһітсакөд позө. Нансен тајө туј-јылыс гіжіс һыга, роч-вылө вужөдөмыс шусө «В страну будущего». «Будущей страна»-һас шуө міјанлыс Гібыр. Јенісеј-куза моторнеј пыжөн, сесса көрттујён Владівостокөз-ветлігөн сіјө шензө ыжыд-һаскыд Гібырса-ердјас-вылө, Гібырса-ывлавыв озырлун-вылө.

Карскеј море-куза-плавајтөм-јылыс Нансен шуіс: «груз-новлөдлыны туј таті шогмана. Арын

кык-тöлыс-чöж (август, сeңтабр) почö ветлыны
öтарö-мöдарö. Сöмын, дeрт, колö лöсöдны бур
морскеј карта, мајакјас да радіостантсiјаяс сув-
тöдны. Колö лeзны татчö аеропланјас. Нaјö суд-
најаслы вескыд-туј да вoсса-ін (јітöм-ін) кутасны
індавны».

Сöветскеј правітельство 1920-д-вoсaн нyödö
тані уж Хансeн-індалöм-сeртi. Відлалö, вeлöдö
море, сувтöдалö радіостантсiјаяс. Быд-во тајö
тујöd заграңичаыс локтö Сiбырö грузтыра уна
тöргöвeј-судна. Нaјö сувтöны Об да Јeңісeј-јујас
вом-дорö. Сeтчö-жö, заграңітсаса-суднајаслы паныд
Сiбырса-тöварөн локтöны ју-вывті-ветлыс парa-
кодјас. Сувтöдöма і ужалöны-нын уна радіo-стан-
тсiја. 1924-д-воö помалісны сувтöдны радіo-стан-
тсiја Маточкін-Шар-нiма вiсö. Сіјö-вiсeыс торјödö
мöда-мöдeыс Вoјвыв да Лунвыв-Новаја Земла
дiјас. Татöні абу сöмын радіo-стантсiјасö, лöсö-
дöма щöщ обсерваторiја: вeлöдöны, вiдлалöны
поводда-вeжсöм, кор кычі јі мунö, кор море
кущöм. Радіo-стантсiја сö да обсерваторiја вöчiсны
тані гiдрoграф (мувыв-ва-тöдыс) Матусeвiч-інда-
лöм-сeртi. Ужавны, тöдöмыс, вöлі вывтi-сöккыд.
Јона налы мешајтчiсны да уна-лок вöчiсны
ыжыд-гудрасан-тöвјас (бурi), тырыс-јi-пластјас.
Ужавны лоі пыр јона-полöмөн: он-ö вöј, он-ö
јi-улö eур, он-ö щыгла кув. Сојан-јуаныд-кö-öd
бырö, бoстны сіјöс сетeыс нeкытыс: матi-гöгöрын
олыeјас абуöс, бидманторјас абуöс. Јешщö-нын
сöккыд да гажтöм-олöм вöлі сыјаслы, кодјас колт-
чылісны радіo-стантсiјаö тöвјыны. Куз, пeмыд,
эвижжитан-кöзыд тöвбыд олiсны најö јöзыс eурc
верст-сајын. Мукöд-јортјасыс налөн тöв-кежлас

гортас петалисны. Сізі төвјисны Маточкін-Шар
радјо-стантсіја-вылын да обсерваторіјаын ужа-
лысјас 1923—1924-вога төв. Најо луныс-луно
кыјодісны поводда-вежласом да мүкөдтор, быд-
тор гіжөмөн-пасјалисны. Пөрасө-колмаліг-моз
ветлывлісны кыјны жежыд ошјасөс, мүкөд-звер-
јасөс-да. Вөчлісны екскурсіја Новаја Землаө.
На-пые ез вермы төвјыны сөмын доктор, кулі
сіјө. Ачыс пыр јона-төждыс да дөчөрітис мүкө-
дөс, мед, ескө, оз віемыны поларнеј-вісөмөн—
тсынгаөн.

Вөј-туј-піскөдөм поларнеј-јіјас-пөвсті—вывті
сөкыд-уж. Сөмын јөз сыыс оз еновтчыны, бөст-
сөм-уж чорыда-нуөдөны воғө. Пондам надејт-
чыны, мыј сылөн пом абу-нын зев ылын. 1924-д
воө-ужалігөн Карскеј море да Маточкін Шар віс-
вылын вөлі-нын сені аероплан. Сіјө зев ыжыд бур
вајіс: јіјас кыјодіс да ва-пыщсө-відлавны отса-
ліс. Вөлөмкө, поларнеј-море пырыс-тыдалана-
ваыс аероплансаң позө адчыны море-пыдөс да
ва-пыщса ізјас 15-сыв жүждаыс. А сіјө-өд гідро-
графіическеј-ужјас-нуөдігөн зев колантор.

Өнөз мі пыр-на сорнїтїм Вөј-море-туј-јылыс.
Сөмын асывлатор-помсө сылыс весіг өті-кывјөн-
на егө казтыштө. Сіјө-туј лоө Берінгов-вісөд
асыввыв-Сїбыр гырыс-јујасөз: Лена да Колымы.
Тажө-туј зев колантор мїјан-Сојузса том-Јакут-
республикалы. Ужыс тані пөщтї некущөма-на оз
мун, ставыс-на воҕын. Сөмын 1924-д-воө ветліс
експедицїја «Красныј Октабр»-німа судно-вылын.
Ветлісны најө «Земла Врангела»-німа ді-вылө
сувтөдны сетчө Сөветскеј флаг. Сыөз тајө-дісө
амеріканечјас көсјөны вөлі мырдаыны мїјанлыс.

Експедицiялы мунны, ескö, вöли i зев сöкыд,
да сы-пыдди тужномыс бура помагис. Мед-ыжы-
дыс-пыдди, индалысыс-пыдди тажö-експедицiяын
вöли давыдов, Окотскей море-жылыс гижыс.

Вoj-морејас-велöдöм.

Морејас велöдö «Плавучiй морской научный институт». Сöветскей правительствo сетис налы iчö-
тик паракod, «Персеј»-нымаос. Сiјö пыр төвјö Кар-
дорын. «Персеј» нарошнö-нын морејас видлавны
i лöсöдöма. Сени быдсама приборыс, быдсама
инструментыс ем море-жужда муртавы, тöд-
мавы жонаö-сола ва, шоныда-кöзыда (темпера-
тура) сылыс жужда-сертиыс, гумлавны-сузöдавны
морыс олысјассö, быдманторјассö. «Персеј»-өн оз
сöмын море да сылыс озырлунсö велöдны,—сiјö
щöщ плавајтыс-школа велöдчыс-том-студентјас-
лы. Научнеј-уж «Персеј»-лыс вöчöны Мöскуаын.

Лeнингpaдын Сојуз-велöдöм-могыс ем кык орга-
низатсiја. Öтыс востöма-нын 1920-d-воö, шусö
«Северная Научно-Промышленная Экспедиция».
Мöдыс 1921-d-восан ужалö, шусö „комиссия
по изучению естественно-производственных сил“.
Кыкнан-организатсiјасаныс быд-во ыстöны екс-
педицiја велöдны, тöдмавы тöдтöм-на мујас Со-
јузыс: көнi кущöм-озырлун ем, кытчö мыј позö
вöчны, кычi сетыс овмöс кыпöдны, бурмöдны.
Тöдмавтöм-местаыд-öд мијан зев-на уна. Бостам
Комi-мутö. Тöдöны-ö сiјöс бура?—Оз. Унаөн ве-
сиг оз тöдны, көнi-пö сiјö i ем.

Medea жона тажö - организатсiјажасын ужалö
да ужсö бура нуöдö Академия Наукыс шлен
I. A. Ферсман. Тажö-ичöтик-ныгаын став-бурвöчöмсö

експедітсіјајаслыг он вермы гіжны, вывті-һін сіјö уна.

Му-пыщнös-тöдмалан-ужјас.

Ічöтїка јешщö тöдмасыштамö тани Сöветскеј власт-дырса геолог-ужјасөн. Геолог корсö му-пыщ-кыг сїмајас, металјас, із-шом, һерп да мукöд озырлун.

Мöскуаса јона-велöдчöм-јöз Курскеј-губернаув вїдлалїгөн Белгород-кар-бердыг адқöмаöс магһита аномалїј. Мыј лоö сїјö, вїсталöма-һін matka-јылыг гіжöмын. Вїдласан-ужсö - нуöдыгыс вöлöма акадeмїк Лазарев. Напарјаөн-моз аслыс-сама ін-струментјасөн мусö пыдö роқöдöмаöс. Адқöмаöс сес көрт сїма. Мöдысжык, кор мїјан көзајствоным кыптас, бурмас, Белгород-гöгöрыд вермас лоны мед-промышлenneј местаөн. Лооны тани рудһїк-јас — сїма - перјан - інјас, быдмасны сїктјас, дe-ревһајас ужалыг јöзлы овны, вöссаласны уклад-кїстан да машина-вöчан заводјас. Гашкö, зонгырыг - карјас вöссаласны. Тајö ставыг лоö сы-вöсна, мыј магһита-һöv татöнї сувтö аслыс-саманогөн, оз мукöдлаын-моз. Сїјö казалисны јона-велöдчöм јöз.

Кöрт-кынзї государстволы јона колан і із шом. Вöјна-дырјї да вöјна-бöрын геологјас уна із-шома-местајас-һін адқїсны. Вöлöмакö, мїјан Сојузыд із-шомнад сещöм озыр, сытујöд пöштї мед-возын мувыг став государство-һїас сулалö.

Із-шома-места ставнас шусö із-шома-бассеј-нөн. Öнöқ мед-озыр із-шома-бассејнөн лыд-дысліс доһетса бассејн — дон-ју доһетс-вож

вескыдладор-пөлөн. Өні сійөс панјис Сібырса бәсејн, Кузньетскејөн шусө. Сіјө доњетса-бәсејн-сыд нол-пөв озыр лоө. Из-шом сени зев бур. Томска Алтај-слудаа-костөд, Об-ју Томі-һима-вож берек-пөлөн зев кыз пластјасөн петө сійө вескыда му-вылө. Из-шомсө татыс, ескө, і војдөр төдлісны, дас-көкјамысөд нем-помсан-һын, да өнөз ез-на відлавлыны сійөс. Оз вөлі төдны ыжыдө местаын сійө кујлө, бур-ө. Сөмын өніја бөрја-војасө-һын профессор Л. І Лутугін аслас јортјасыскөд бура відлаліс сеті, ставсө төдмаліс. Кузньетскеј бәсејн лоө мед-озыр-бәсејнөн мупастаын. Кузньетскеј бәсејныс-өпріч геологјас 1922—24-д-војасө ад-чөмаөс Сојузыс јешцө кык-ыжыд-бәсејн.

Өтіыс Сібырын, Јеңісеј-ју вескыдладор-вож-јас-пөлөн. Тані ужаліс проф. Обручев. Бәсејнсө һимтіс Тунгузка бәсејнөн. Сіјө сы-вөсна, мыј із шомыс петө му-вылө Улыс, Вылыс да Шөр Тунгузка-јујас-пөлөн.

Тунгузка бәсејн, думајтөны, зев-ыжыд-места бостөма. Лучкі відлавны, велөдны сійөс ез-на вевјавны. Бур-шом-пласта-інјас өнөз ез-на сурны. Сөмын Күрејка ју-пөлөнын (Јеңісеј-вож, вомладорлаңас-һын) перјөны зев бур графит (југјалан-сөд-рөма міңерал, вөчөны карандашјас, краскајас да м. т.).

Мөд бәсејн, Печөра бәсејн, Печөра-ју-вылын. Татөні відласөны-велөдөны мусө нол-во-һын. Ужнуөдыејасыс проф. А. А. Чернов, Варсонофјева-да. Печөра бәсејн матын Уралсаң; уна-бур сөтас Уралса-пабрік-заводлы. 1924-воө проф. Чернов відлөг-вылө вајлөма Печөраса із-шом. Зев бурөн шу-өмаөс: поңө-пө домнајас ломтыны чугун сывдыны.

Чајтам, локтан-војасо тајо-бассејн помоз видла-
ласны-велодасны, сујасны картао.

Тајон ми і помалам видласом-велодом-јылыс-
вістјас. дерт, ескө, бөрја-војасо зев-һин уна вөчөма-
та-тујод-да, ічөтік-һигаад ставсө он гіж. Торја.
һигајас та-јылыс колө лыдһыны. Колө төдны нау-
каон - бергөдлыс - јөзөс, научнеј-уж - нуөдыејасөс.
Најө нем-чөжыс пессөны төдөм-вөсна, ловсө сы-
-вылө пунктөны.

Сынödöd-лебалём.

Міча-рёма-јенеж важысаң кыскö мортöс ас-
-dінас. Мортлы окота качödчывны вывлаң, леба-
лыштны сені — пыdöstөм сынöдын — міча-лебач-
јас-моз. Сы-јылыс ем уна-мојd, уна-мојd-код
віет. Морт вöчалö мојd-борdјас, лебалаң ковјорјас,
карабјас. Со-кущөм öти-віет ем: Іван Грознеј-
-дырјі бытөкө öти-морт аслас-вöчөм-машінаөн
леблөма вывлаң. Іван Грознејлы сіјö зев сөлөм-
-вылас абу воөма: омөљјаскөd-пö сіјö төдмасө,—
щөктөма лебалыс-мортлыс јурсө керыштны, маши-
насө öбөdна-бөрын уна-јөз-дырјі сотны. Мөd
морт 17-d-со-воын-нын вöчөма борdјас елудасы,
көсјөма лебавны сынödöd «турі-моз». Кывеөма
сы-јылыс барін-көзәјіныслы. Сіјö бара повчөма:
щөктөма мортыслыс јурсыс «лебалаң-думсө» зор-
јасөн пыркөдны.

Тащөм віет зев-уна ем.

Та-серті со мі адчам, јөзлы лебавны окота,
а ыжыдалысјас, чіна-власта-јөз оз лезны, віа-
лөны најөс, савөл-другјасөн лыdөны. Морт
некыз оз вермы накөd лөсөdчыны, колө сылы
лебалём. Öти-ног да мөd-ног вöчө сіјö машінајас.

Коркө некоркө кузәөн лебалаң-лун воіс.

1906-d-воö француз Сантос сдумон качödчис вы-
влаң аслас-вöчөм машіна-вылын. Тајö — ставмір-
пастаын мед-возза-леблөм сынödö. сдумон кутчіс

сынөдын сөмын кымынкө секунд. Сесса кымынкө төлыс-мысәтә сәјө мөдыс качөдчыліс, 200-метр ылаө кәјліс. Мөд-вонас сесса лебалісны-һын Амерікаын кык-вок Гајт. Најө олісны сынөдын кымынкө мінут.

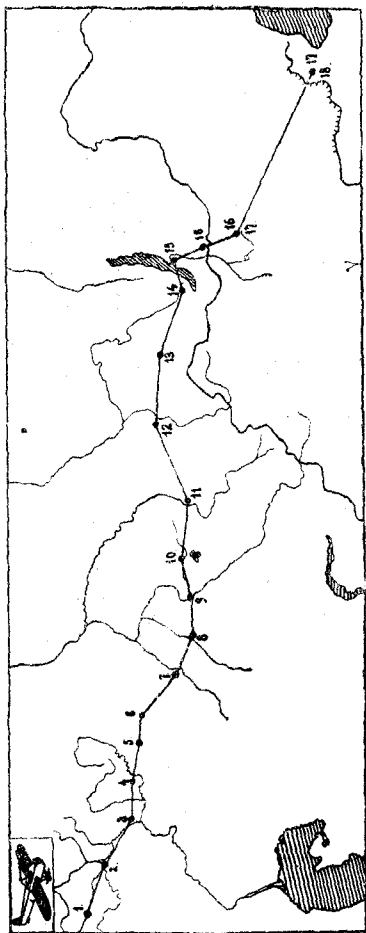
Таҙи-со морт заводітәс вермыны сынөд. Верміс-өд сәјөс, һөшта өдјө. Өні морт-кыын зев ыжыд бур-тор, кодөн вермас сәјө өдјө бурмөдны ассыс олөмсө да вескөдлыны ывлавылөн.

Лебалаң маһинајас быдһогөн зев өдјө бурмісны. Во-кыз-на кыз сәјө чужі, муртса-на һеылө качліс, а өні-һын лебалаң маһинајасыд мојд-кодөс лоөмаөс: сещөм өдјө, ыліті да дыр лебалөны,— оз верітчыссы.

Сынөд вермөма. Ветлыс-мунысәсәлы, відласыс-велөдысәсәлы вөссәс ыль-түј. Өні һалы поҙө пырны мед-пемыд-пелөсәс му-вылын, кытчө војдөр һекущөм-түј ез вөвлы, төдмавны, велөдны гөгөрбөк. Лебіг-моз најө вермасны быдлаті сһімајтавны, сесса һаыс картајас вөчавны.

Капіталістическеј государствојасын сынөдөд-лебалаң-маһинајас јона вөчалісны Германскеј војна-дырјі, медым, ескө, кызкө унжык-јөз вһны да унжыклаті жүгөдны, пакөстітһы-да. Војна-помасәгәс со-кымын лебалаң-маһина вөлөма: Англіјаын—47000, Гермаһіјаын—46000, Франтсіјаын—43000. Најө-өд і өні-на јона вөчалөны, һөшта пыр бурыс-бурөс, ыжыдыс-ыжыдөс. Емөс-һын көртөн-дорөм лебалаң-маһинајас, 8-ыс пулемјотаөс, пушкааөс-да. Емөс бомба-новлөдлыс лебалаң-маһинајас: 1000-кілометр летчывтөг лебөны, со-пуд-груз кыскөһы.

Самолотјас зев коланторјас і војнатог. Најо
вермасны јона отсавны бурмодны кѳажство. Со

58. Мѳкуасан Кѳтајѳ-лебан-туј.

кущѳм бур вермас лоны сынѳдѳд-лебалѳмыс лѳна,
костѳг-олѳгѳн: вескыд бур-туј ветлыны да новлѳд-

лыны көлүј өтілаыс мөдлаө, местајас енімітавыны, велөдөм-могыс вылысаң мыјкө кыјөдны, ју-өртны мыјкө улын-олысјаслы (вөр-пөжарјас, јі-чој-воөм, чері чукөр да мукөд-тор), сынөд велөд-ны, повод-да, вермасны пуктас-быдтас-локвөчыс-јаскөд, вісөм-гагјаскөд (мәларіја-ном), ңігајас, газетјас разөдны, відлавны-төдмавыны ылі-мујас да уна-на мукөд-тор. Öнiја самолетјас часөн 200-кілометр вөчөны. Мөскуасаң Леңінградө 3—4 часөн і воан. Самолөтсаң-енімајтігөн өті-фотографіческеј-карточка-вылө верман бостны кык-со-десатіна-ыжда му, ставнас мыј сені ем. Öті лебөмын соыс вевјалан енімітны. Сізкө, ңедыр кадөн план лібө карта-вөчны верман вайны ені-мокјас кыз-сурс-десатіна му-вылө.

Самолөтјас да моторјассө сетчө öнi мiјан ас-ланым-ңін вөчалөны, оз ков кыскө заграңітсаыс вайны. Асланым-вөчөм квајт-самолөт-вылын лебзы-лісны öнi 7000-кілометр-сајө: Мөскуа — Монго-ліја — Кітај. Тајө-лебөм петкөдлө, мыј Сөветскеј странаын ужалысјас да крестана асланыс-кіөн вермасны вөчны ыжыд-јон воздушней-флот.

Јуриндалыг.

Љистбок.

1. Мумуртовтас-ељементјас-јылыг 3
 2. Географическеј - карта да сы-кузалыг-
дысөм 27
 3. Өтјаінаму 49
 4. Вывтасаінаму 76
 5. Мукөд-пөлөс-ывлавыв - сериасјас 90
 6. Вьлму-восталан-кад 103
 7. Фрітіюф Нансен. Велөдөм-төдмалөм-мо-
гыг ветлөм-мунөм. 112
 8. Мыј-сурө ветлөм-мунөмјасыг СССР-ве-
өлдөм-могыг 123
 9. Сынөдөд-лебалөм. 131
-